

ERZURUM

Halkevi Kùltür Dergisi

İÇİNDEKİLER

19 Şubat	Sitki Dursunoğlu
Erzurumlular arasında	Cemal Dinç
Dünya barışı ve Türkiye	Fazıl Nalbandoğlu
Türkü	Emin Ülgener
Dağ ve yayla	Niyazi Sabri Ergül
Uyku	Naci Kalpakçioğlu
İstanbul romancılığı hakkında düşünceler	A. Karakadioğlu
Yukarı Kâr ve Çoruk boyu	M. Fahri Kirzioğlu
Emrah için	Cemil Cahit Kotan
Lamartin	Fethi Ülkü
Seneler boyu	Emin Ülgener
Ketenci zade	Cemâleddin Server
Ketencinin mezarında	Cemil Cahit Kotan
Güz destanı	«Ketenci zade»
19 Şubat	Cemil Cahit Kotan
Bar	Sadi Akatay
Erzurum'un nüktedan valileri	Cemâleddin Server
Dadaş	Sabih Şendil
Son an	Palandökenli
Bir bacıya mektup	Fethi Ülkü
Arasda akşam	Hasan Akal
Çiftçi	Hüseyin Savaş
Halkevleri	Aşık Veysel Şatıroğlu
Türk edebiyatında mizah ve hicve toplu bir bakış	Murat Uraz
Çıkmaç Sokak	Afif Yesari
Mor koyun ve kaval (Yayla folklörü)	
Kızılrmak	Aşık Veysel Şatıroğlu
Sıtma	Doktor İbrahim Budak
Ziya Kuşçula	
Erzurum Şairleri gecesi	
Halkevi çalışmaları	
Şehir haberleri	

III, 6

MUHABİR AZALAR

Pasinler Halkevi : Muzaffer Ateş
Aşkale Halkevi : Mustafa Yılmaz
Örtülü Halkevi : Hüseyin Köycü
Azap Halkodası : Fazıl Başar
Köprüköy » : Halil Aksakal
Velibaba » : Mustafa Su

ERZURUM

Halkevi Kültür Dergisi

Yıl : 3

19/Şubat/1946

Sayı : 8-9

19 ŞUBAT

Yazan : Sıtkı Dursunoğlu

Bu tarih, Türkiyede kurulan bir okulun açılış tarihidir.

Müdavimleri için yaş haddi olmayan, devam müddeti konulmayan, binasında istiâp haddi aranmayan; iş programı, günün muayyen saatlerine göre değil, ancak işin icaplarına uyularak, ya hemen tanzim edilen ve yahut aylarca önce çizilip üzerinde yürünülen bir okul.

Kapısından günün her saatinde, kafası ve kılığı, iç ve dış yapısı çeşitli adamlar girer ve çıkarlar.

Bazan talebesi hocasından genç, bazan gergin ve taze yüzlü talebesi; alnı çizgi çizgi hocasından ihtiyardır. Fakat hepsi diri bir uzviyet ve sağlam bir irade ile bir fikir kervanı halinde ortak amaca yürürler.

Bu okulun adına «Halkevleri» diyoruz.

Genel resmî müesseselerin dışında kalan bu nevi teşekküllere fikir ve hürriyet tarihimizde rastlarız. Fakat Halkevleri, dokuz bölüme ayrılan faaliyet şebekesile hepsinden daha kavramlı bir teşekkül rengi taşımaktadır. Ayrı ayrı atölyelerde, ayrı ayrı kısımları işlenen cemiyet yapısını; dilinden koluna kadar madde ve manasile terkip haline getirmek rolünü üstüne alan Halkevlerinde, istenilenin husule gelmesi, kemale ulaşması, her şeyden önce burada çalışan işçilerin feragatine ve iş yaparken muvaffakiyetin altın penceresinden dışarıda kalanlara mağrur bir çehrenin souk pozlarını hissettirmemelerine bağlıdır.

Arı gibi yapmanın tadını alıp balını cemiyete bırakmak formülü Halkevinin parolası oldukça 1932 de on dört milyonun evi olarak açılıp bu gün on beşinci yaşına ayak basarken yirmi milyonu çatısına çağıran

5037654
1946, 8 - 11

bu müessese, millet canının ve millet neyecanının ana damarı olacaktır. Henüz çok genç olan bu teşekkülün içinde şimdilik öğretmenin kafası, bileği ve ferağatı büyük bir ekseriyet halinde işliyor. Bu başlangıca biraz da tabii bir olay nazarile bakmalıyız. Halk terbiyesinde, cemaat işlerinde üzerine cidden büyük ödevler almış olan Halkevleri, elbette ki ilk işçi olarak kapısında öğretmeni bulacak, vestiyerine onun şapkasını asacak ve onun elini, her cinsten her çağdaki yurtdaşı iş başına çağırarak bayrak olarak sallayacaktır.

Yarın, dükkânını kapayan esnaf, malasını torbasına, gönyesini deri gömleğinin cebine yerleştiren yapıcı, kışlasından dönen subay, dairesinde amme işinin günlük hizmet sahifesini kapayan memur; çocuğunun sesile karısının şefkatinden örülü evinin dinlenme köşesine dönmeden önce buraya bir defa uğramayı ve kendini bu büyük tezgâhın bir kenarında hizmete arz etmesi başlayınca, arzularımız dört başı mamur bir tahakkuk haline gelecektir. Hiç şüphe etmiyoruz ki, yakın bir yarın bizi bu güzel manzaranın, bu özlü kaynaşmanın karşısına çıkaracaktır.

Çünkü:

Hergün okulundan ayrılır ayrılmaz Halkevinin salonlarını, kütüphanelerini cıvılcıvılcı seslerle dolduran, konferanslarını kaçırmayan, kurslarına can atan, bütün iş hareketlerini yakından takip eden, hasılı havasına evinin havası kadar istinas eden öğrenici, bu günkü Halkevinin yarın için çok ümitli bir rakamını müjdelemektedir.

Binaenaleyh; bu çatı altında yaşamının tadını, hatta biraz da iş itiyadını alan genç nesil; yarın dokuz kolu dokuz bobin gibi kullanarak cemiyyet bataryasını harekete getirdiği gün; Halkevlerinin gayesi tam bir hakikat haline gelecek ve bu suretle, yaratılış cevheri kadar her yöresi mükemmel bir Türkiye karşısında ihtiram selamına duracak olan her yabancı veya her yurtdaşı bu mimarının büyük payını Halkevinin geçmiş mesaisinde arayacaktır.

Erzurumlular arasında

Yazan : Cemal Dinç

Halkevlerinin kuruluş yıl dönümüne yetiştirilmek üzere hazırlanmakta olan Erzurum Halkevi Dergisine benden de bir yazı istiyen sayın Halkevi Başkanı Sıtkı Dursunoğlu'nun, memnurlukla karşıladığım bu isteğini; Erzurumlular arasında geçirdiğim kısa günlerin tehassüslerini açıklamaya bir fırsat bildim.

Türk'ün en ünlü, en kıymetli ve en ehemmiyetli, büyük şark şehirlerinden biri olan Erzurum'u daha mektep sıralarında, tarih ve coğrafya hocalarımın ağzından dinlemiş ve büyük bir dikkatle hâfızama yerleştirmiştim. Zaman zaman Yurt bilgilerimi tazeleyip genişletirken yine Erzurum hakkında dikkatimi çeken bir çok yeni malûmat edinmiş; bu şehre ve buranın mert ve asil insanlarına hususî bir alâka duymuştum. Böylece, muhayyel bir sevgili gibi, Türk yurdunun bu en kıymetli öz Türk parçasına içten bağlı idim.

Kader, beni, bu şirin memlekete, bu asil insanlar diyarına, aynı zamanda Vali olarak hizmet edebilmek imkânı ile beraber kavuşturdu.

Bu hislerle işe sarıldığım Erzurum'da, Cumhuriyet Hükûmetinin bu

raya lâyık, üstün alâkasının âbideleşen eserleriyle karşılaştım. Kısmen tamamlanan ve kısmen de üzerinde çalışılmakta olan bu eserlere, programlaşmalarının da katılması halinde, Cumhuriyetin yapıcı ve yaratıcı elinin ebediyete intikal edecek kıymetli armağanlarının birinci serisi tamamlanmış olmaktadır.

Hiç şüphe yok ki; Erzurum, yapılanların, yapılmakta olanların ve yapılması tasarlananların kat kat fevkinde himmete, ihtimama ve alâkaya lâyıktır. İşte, Cumhuriyet Hükûmeti, bu liyâkatı, isabetli nazarlarından uzak tutmadığı için, imkânın bahşettiği ve edeceği bütün fırsatları Erzurum'un lehine kullanacak ve her biten imar serisini bir yenisi takip edecektir.

Kadir bilen Erzurumluların, minnet ve şükranla karşıladıkları bu yüksek alâkaya kendi benliklerinden de bir şeyler katmak suretiyle mukabele edebilmeğe çalışmakta oldukları iftiharla görülmektedir.

Bu karşılıklı azim ve imanın yaratacağı varlığın tahakkukunda, alabileceğim hizmet payının büyüklüğü nisbetinde, ben de gönül rahatına ve vicdan hazzına kavuşmuş olacağım.

Dünya barışı ve Türkiye

Yazan : Fazıl Nalbandoğlu

Harpler yüzünden, insanlık, bütün tarih boyunca sefalet ve ıstırap çekmiştir. Milâttan sonraki yirminci yüz yılın bu müthiş ikinci dünya harbi, ihtiyar tarihe belini bükən sızılar getirdi.

Avrupayı, senelerce müddet, harp korkusu ve harp mesuliyeti içinde yaşatanlar, insanlık âlemine ve ak saçlı ihtiyar tarihe karşı beyaz saygı ve vicdan taşımayan yanlış ve haris emeller sahibi olmak yüzünden, medeniyete ve insanlığa tecavüz ettiler.

Bunlar emperyalist bir zihniyetle, yani başka milletlerin hürriyetlerini ve insanlığını feda etmesini isteyen egoist bir zihniyetle ve sadece kendi hayat seviyelerini ve iktisadi buhranlarını gidermek için silâha sarılan ve başkalarının kanlı ıstırapları bahasına saltanat sürmeği amaç edinmiş olanlardı.

Başka canlar ve başka topraklar için, insanlık huzuru ve mukaddes varlık hakkı tanımayan bu silâhlı tecavüz yüzünden, bu müthiş ikinci dünya harbi patladı.

Bu müthiş harpte, hürriyet ve bağımsızlık sar'aları geçiren Avrupada ve dünyada milyonlarca insanlar öldü. Binlerce şehirler yıkıldı. Milyonlarca aile ocakları söndü. Fabrika bacaları tütmez oldu.

Evler, sokaklar, mektepler, hastaneler, parklar, fabrikalar, tersaneler, garlar, demiryolları, köprüler, barajlar, trenler, gemiler ve antrepolar hep harap oldu.

Bugün, dünyanın hele bilhassa bahtsız Avrupanın, yüz yılların insan-

larının tarihleri ve kültürleri ile kurdukları medeniyetinin mahvü harap oluşu, milyonlarca insanların ölümü, kalan yetim ve öksüz çocukların, dul kadınların, hasta ve sakat ana ve babaların, içine düştüğü koyu sefalet bataklığı karşısında, içinden vurulmuş olan ve yaşlarını içine akıtan ihtiyar ve çizgili yüzlü çilekeş tarihin çekmekte olduğu ıstırap çok derindir.

Bu yüzdendir ki, renkleri, ırkları, dinleri dilleri ve (vatandaşı olmakla müsavi şeref duymakta haklı oldukları) milletleri ne olursa olsun, yer yüzünde yaşayan bütün insanların en tabii bir hakla ve tarihe gösterilecek en ilâhî bir saygı ile; adalete dayanan devamlı ve güvenli bir barışı özlemeleri kadar asıl bir gerçek yoktur.

Çünkü, bu müthiş ikinci cihan harbinde, akan kanlardan, çekilen ıstırap ve düşülen sefaletlerden sonra; insanlık, kafalara yerleşen yeni bir görüşle, adaletin, hakkın, hürriyetin ve milletler bağımsızlığının ve bunları içinde gerçekleştiren ve saygılaştıran emniyetli bir barışın faziletine inanmıştır.

Bugünkü Birleşmiş Milletler teşkilâtı, bu asıl inanın doğurduğu ihtiyaçlara cevap vereceği umidini uyardırmak bakımından her tarafta saygılı bir alâka ile takip edilmektedir.

Burada şunu hatırlamak lâzımdır ki, barışın kurulmasını gerçekleştirmemek için ancak, kötü niyet sahibi olmak lâzımdır.

Fakat dünyada iyi niyetlerle, iyiye giden yollara bakan insanlığın muhakak ki en güzel ve en asıl umidi barıştadır. Hem de öyle bir barış ki, hiç bir kimsenin matemine sebebiyet ver-

meyen ve büyük küçük bütün devletlerin fertlerinin başkalarından daha az kuvvetli bir devlete mensup olmanın üzüntüsünü biran için bile olsa duyurmayacak bulutsuz ve gerçek bir barış olsun.

Bugün artık insanlığın ümit ve davası; insanlığın huzur ve saadetini temin edecek olan hür milletlerin; birbirlerinin varlıklarına saygı gösteren, anlayışlı ve iyi niyetli ve karşılıklı fedakârlık ve feragatlerine dayanan, ebedî barışı yaratmalarıdır.

Türkiye; bu bakımdan dünyaya en asıl örnek veren devletlerin başında gelmektedir. Zira:

Mazisi bilinen tarihten daha eski olan ve Anadolunun her karış toprağında en aşağı altı yüz küsür senedenberi terli emeği ve temiz kanı bulunan Türk milleti, birinci dünya harbinden ve koca bir İmparatorluğun fedasından sonra, milli misak ile çizdiği ve istiklâl savaşı ile kazandığı varlığına duyduğu saygıyı; başka varlıklara da aynı eşit haklarla duyan ve bunu ta ilk günlerdenberi açıkça ilân eden bir millettir.

Hiç şüphe yok ki; hasta varlığımız, mukaddes ıstıraplarımız ve tertemiz kanımız bahasına kazandığımız istiklâl savaşımızla biz, bütün dünya milletlerine; tarihine ve canına göz dikilen bir milletin, hürliğe ve bağımsızlığa olan hassasiyetinin meşru ve haklı örneğini verdik.

Fakat aynı zamanda bizim, başka milletlerin hürliğüne ve bağımsızlığına kendimizinki derecesinde dürüst ve emniyetli bir saygımız vardır.

Milletlerin hürliğüne ve bağımsızlığına olan sağlam ve âdil bağlılığımızı, dünya barışına olan şuurlu hizmetimizi, 1923 tenberi geçen 23 yıl olaylarının değiştirilmesine imkân olmayan tarihi kesinliği ile isbat etmiş bulunuyoruz.

Çeyrek yüz yıl evvel, hürriyeti ve istiklâli için kahramanca doğuşen bizler, dünya milletlerine ve bütün komşularımıza hattâ süngü süngüye geldiklerimize bile, geçmişte olanlara ait en küçük bir imada bulunmaksızın dürüst ve mert bir dostluk göstermesini bilmiş, istikbali sağlıyan ve insanlık duygularıyla ölçülmesinden bugün haklı iftihar duyacağımız bir değerle ve yaptığımız paktlarla barışa sadık ve hassas bir siyaset gütmüşüzdür.

Bu yirmi üç yıl içinde olanlara bakan insafli ve haksever her millet, Cumhuriyet Hükûmetimizin bugünkü siyasi hudutlarımız dışında bulunan topraklar ve insanlar üzerinde ne yüz yıllara yerleşen tarihi ve coğrafi sebeplerden, ne ırkî ve ekonomik münasebet ve zaruretler yüzünden milletler huzurunu ve dünya barışını bozmağa mütemayil en küçük bir harekette bulunduğunu asla iddia edemez.

Çünkü biz insanlık saadet ve huzuruna barışla ve barış içinde kavuşulacağına kanlız.

Ahenkli ve emniyetli bir barışın da, yirminci yüz yılın ikinci çeyreğinin tarihi varlıkları olan bütün dünya milletlerinin; birbirlerinin canlarına ve topraklarına göz dikmemekle, birbirlerinin istiklâllerine, fertlerin hayat ve hürriyetlerine âdil ve eşit bir saygı göstermekle sağlanacağına inancımız vardır.

Atatürkün koyduğu ve İsmet İnönünün tarihi bir asaletle gerçekleştirdiği «İçte barış dışta barış» esası ile dünya siyasi adaletine yani milletlerin kendi fertlerine ve topraklarına yapılmasını istemedikleri tecavüzü başkalarına yapmamağa en üstün en emin saygıyı gösterdik.

Bu müthiş ikinci [dünya harbinde, kuvvet ve zorbaların değil; hak ve adaletin safında yer aldık.

Nesillerini ve memleketlerini kay-

betmiş ve ıstırap çekmiş milletler kadar; candan bir özleyişle kurulmasını istediğimiz barış için, insanlık ve tarih vicdanına karşı bugün; alnımız ap açıktır.

Çünkü bizim ne başka topraklarda ve ne de başka canlarda kem gözümüz yoktur. Ve bunun içindir ki bizimkine de kem gözle bakacaklara; en küçük bir müsaademiz olamaz.

Bütün dünya milletlerinin; tarihleri ile değerlendirdikleri varlıklarına, milletlerarası muahede ve sözlerin ve

imzaların kudsiyetine tamamen saygılı olan ve barışa bağlı bulunan bizler; milli misak ile çizilen, 30 Ağustos kazanılan ve Lozanla tanıtılan, topraklarımıza ve istiklâlimize canımız gibi bağlı ve hassasız.

Ancak bu haklı şartlardır ki; biz, insanlığa; dünyaya ait nimetler getirecek ve milletler istiklâline ve toprak bütünlüğüne ve fert hayatına, en emin huzuru verecek olan barışı candan özleriz.

Türkü

*Akşam olur, gönül hali geçmeli,
Gurbeteli hangi yolu seçmeli,
Bir gün yine kuş misali uçmalı.*

*Kan damlası kanadımız süsüdür,
Kara sular bende gönül yasıdır.*

*Bülbül oldum, gülüm doydu kırıldım,
Yıldız oldum, yolum kaydı yoruldum,
Çile oldum, dilim saydı dirildim.*

*Mektup olsam kuş ağzına verilsen,
Yaprak olsam pençerene gerilsen.*

*Haber gitti, sıra stra kavaklar,
Gelin yaslı kara kara duvaklar.
Bahar değil başımdaki bu aklar.*

*Her birinde nice yıllar dizili,
Gün karardı garip ana kuzulu...*

Emin ÜLGENER

Dağ ve yayla

Yazan : Niyazi Sabri Ergül

tabiata uygun insan biçimine sokar.

Dağ ve yayla, güneşin en çok ve münasip şekilde sevildiği yerlerdir. Çünkü güneş, buralarda, olanca kibar tavrını takınan, bakışlarından asâlet fışkıran bir dilberdir.

Dağ ve yayla, insanlara hiçliklerini yazın, tatlı bir dille anlatan; kışın dehşetle haykıran varlıklardır; aynı zamanda, onlara, hayatı sevdiren; onları, hayata bağlayan, gerçek yaşama kaynağıdır.

Ya enginlere dalmalı, yahut dağlara yükselmeli...

Çöller tahammülsüz, çorak yerlerdir: değilmi ki, yegâne şiiri olan «serap» altatıcı anlamını taşır. Bununla beraber, belki, çöllerin de hakiki ve çekici yönleri vardır. Onu, duyurmayı bir çöl çocuğuna, enginleri anlatmayı da bir engin çocuğuna bırakıyorum.

En yüksek dağlardan birisinin son tepesine varabilmek bahtiyarlığına eren kimse, bir ilâhlık gururuna kapılabilir; yavaş yavaş boşluğa kayacağını, bir başka âlem, bir başka varlık olacağını sanır; alt şuurundan gelen, nebilere has, hitaplarla kâinata seslenir. Aşağılarda iken kapanık içi, bulanık duygusu, adeta ağırlaşmış ruhu açılır, temizlenir, hafifler... Bundandır ki, insan dağlara çıktıkça içinde gitgide bir genişleme hazzı duyar ve boşluğa yükselme zevkini tadar.

Yayla, dağın «misafirhane» sidir. Dağ, oraya konanlara temiz hava ve billur suyundan başka manevî nimetler de ikram eder. Çiçek, çimen ve bütün bir bahar içinde yüzen bu misafirhane yayla, aşağılardaki kalabalık yerlerden gelmiş, her hangi bir misafirin sinirleri bozursa çelikleştirir; dimağı bulanıksa durultur; ruhu ve içi karışıksa düzenler

Uyku

*Elâ gözlerinde renksiz bir örtü,
Ilık bir tebessüm dudaklarında..
Ve dallarından renkler, bu öğle üstü
Dökülüp eriyor yanaklarında..*

*Gözlerin bir başka dünyaya açık,
Ve yüzün öyle saf, öyle aydınlık..
Nemli ağzında bir ince aralık,
Ve tılsımlı bir ses kulaklarında..*

Naci Kalpakçıoğlu

İstanbul romancılığı hakkında düşünceler

Yazan : A. Karakadıoğlu
Bayburt

Bir kasaba öğretmenin kendi vilâyetinde çıkan bir dergide ta İstanbul'a ait bir mesele için düşündüklerini yazması doğrusu küstahlık sayılmaya değer. Başkalarından sarfınazar ben kendim dahi bir an bu hükmü veriyorum: - Ne had-dimize! Buna İstanbul demişler.. Bize düşen iş, onun matbaalarında basılanı hırzıcan ederek, bağra basmak ve okuyup teşekkür etmek, kabilse dediklerine uymak, onu her şeyde model saymak dan başka ne olabilir!., Dahası var-mı? buna İstanbul demişler...

Fakat buna rağmen bu küstahlığı yapmaktan kendimi alıkoyamadım. Eli-me asıl ismi S. Dino olan bir Garbli muharrirden yapılmış tercemeler düştü. Bunlardan biri onbinlerce basılıp Türkiyenin her tarafına yayılmış imiş! Bunlardan bazı satırlar nakletmekle söze başlayacağım:

«Bir genç kızın bir kokuttan nefret etmesi, bir soysuzun bir kahramandan nefret edişine benzer...»

«Kadından sadakat beklemenin modası geçmiş ve çürümüş bir ahlak kaidesinden başka bir şey olmadığı...»

«Bugün bütün bayanlar sigara içiyorlar. İyi ediyorlar. Çünkü dudaklarını kocasına uzattığı vakit yabancı bir kokuyu hissettirmemesi için bire bir, bir buluş..»

«Oruspuluktan onu evlendirmek suretile kurtardılar. Ona öyle bir koca buldular ki beş ve altı sene durmadan çocuk doğurttu. Bu beş veya altı çocuk o kadar birbirlerine benziyorlardı ki tıpkı aynı cinsten ve aynı modelden nümunelik bardak takımlarını andırıyor-

lardı. Sanki hepsi klişeden çıkmış gibi. Hatta bunların meydana gelişinde bir yabancı parmağı aramak da yersizdi. Hayatında kendisine beş dakikalık kur yapacak bir insan müsveddese rastlamadığı gibi üstelik alay mevzuu da olurdu. Tam manası ile şehvetsiz bir kadındı. Hayatta aşkı ibtilayı ve sadakatsizlik arzusunun tatmamış olan bir kadın kadının değildir...»

«Herkesin karısının başkalarının da karısı olabileceğini kabul edecek kadar tekâmül etmemiş olmaması...»

Bilmem daha fazla bu kusuntuları buraya nakledeyim mi? Fa'at İstanbulumuzun bize sunduğu, İstanbul gazetelerinin şaheser diye medhettiği Türkiye postalarının iç şehir ve kasabalara yaydığı ve İstanbul kitabesini karunlar kadar zengin eden meşhur kitablardan bazı satırlar. Bunlara edebiyat mı diyeceğiz? Erzurum ve Sivas kongreleri ve bütün millî kurtuluş savaşı, S. Dinonun bu saçmalarını bütün memlekete yaymak için mi yapıldı? Savcılarımız uyuyorlar mı? Hududdan aşan yabancı eşkiya bu kitabların yapacağı tahribat kadar zarar vermez. Halbuki onları Jandarma yakalar. Bu S. Dino, mütercimlerinin, satıcılarının, bu suretle zengin olanların arkası sıra onları takip eden bulunmıyacak mı?

Bununla beraber şuna eminim ki fikir ve hareket merkezlerimiz olan İstanbul veya Ankara'nın hassasiyeti edebiyesi bu gibi neşriyattan müteessir olacak, edebiyat namına sunulan ve hayvaniyeti bile geride bırakacak hayat tarzını süsleyüp püsleyüp etrafı yayan bu gibi neşriyatı önliyecektir.

TARİH:

Yukarı Kür ve Çoruk Boyu

Atabek — Yurdu

(Tarihinin kısa bir özü)

— I —

En eski çağlardan 12. yüz yıl başlarına değin

Yazan : M. Fahrettin Kırzioğlu

1. — Giriş

Bugünkü Kars İlinin Göle, Ardahan, Çıldır ve Poskov kazaları ile Erzurumun Oltu, Tortum ve İspir gibi kuzey ve suları Çoruk ırmağı ile Karadenize karışan bölgeleri ve şimdiki «Çoruk» (Artvin) İli, eskiden Acara, Bağdadık, Kobluyan (Altunkale), Ahıska, Azgur, Bedre, Hırtıs, Ahilkelek ile birlikte 14-15- yüz yıllarda ATABEK-YURDU (Sa-Atabağ) adı ile ve merkezi Ahıska olan yarı müstakil bir Türk ülkesi idi. 16 yüz yılda buraları da Türkiye birliğine katan osmanlıların mülki idaresinde bu yerlere yani bütün yukarı kür ve Bayburttan, bazan da İspirden başka Çoruk boyuna «ÇILDIR EYALETİ» denildi. 1578 yılında Ahıskanın fethi ile kurulan bu Çıldır Eyaleti, 1829 yılında bu şehir ve sancağın elden çıkışına değin 250 yıl bütünlüğünü muhafaza etti. Eski hakim yerlilerinin kıpçaklı (Kuman) oluşu ve Osmanlı çağında da buranın tek bir eyalet halinde idare edilişi yüzünden, «burada Çagatay Deşti Kıpçak» lehçesi izlerinin bulunduğu bir «Ahıska-ağzı» şivesi teşekkül etmiştir. (1)

Eski deyimi ile «kürsisi Ahıska

«1» Bu şivenin hususiyetlerinden birkaç örnek: Babey-baba, dedey-dede, dreyde-derede, geliyrim-galiyorum, a «n» gniyerim-anlıyorum, Ben-ben, si «n» ga-kızak, oğlağay-mart, çiçakay-nışan kirezay-haziran, orağay-temmuz, çurukay-ağustos, boğrumay-eylül, şarabay-ekim, koçay-kasım, kışay-aralık, donğay-ocak, guçukay-şubat,

olan» bu Atabek-Yardana Osmanlılar çağında hep «Çıldır» denildiğinden, bizde buradaki 300 yıl hâkim olan Atabekleri adaslarından ayırt etmek için «Çıldır Atabekleri» diye anmayı uygun görüyoruz.

Bu yazımda, Çıldır Atabekleri yurdunun 12 yüzyıl başlarına değin olan tarihinin kısa bir özünü tanıtmaya çalışacağız. Sonraki yazılarımızda da, buraya yerleşen kıpçaklardan ve bunlardan inme Çıldır Atabekleri ile Osmanlıların buraları fethini anlatacağız.

Türk tarihçilerinin ve türkologların şaşılacak bir dikkatsizlik ve ihmalle Yukarı Fırat-Dicle ve Aras boyunun islâmlıktan ve hatta Selçuklulardan önceki tarihini gereğince incelemeyen yerlilerce hiç bir zaman benimsenip kullanılmayan ve sırf eski ve aramî dilince bir coğrafya adı olan «Armeni, Armenya» adında düğümlenen yanlış bir görüş ve anlayışa saplanmışlar ve gerçeği bulup belirtememişlerdir. Bunun gibi, Çoruk ve Yukarı hattâ Orta Kür boyu tarihi de «Albanya, İberya, Kolkid, Taok» gibi kavim adları ve «Gürc-Gürcü, Apkaz ve Gürcüstan» gibi coğrafya adları altında tarih eserlerinde geçen vakalar ve menşeler araştırılıp gereğince öğrenilemeden kalmıştır. Bütün bu kapalı kalışa, siyasî istek ve kayguların da katılığı ile eski metinlerin, kelimenin bütün anlamıyla «suyiistimale uğrama» sı ve bir tarafa

zorla mal edilmeye uğraşılması da göz-önüne getirilince, tarafsız bir tarihçinin ve ancak gerçeği araştırıp öğrenmek isteyenlerin nakadar çok güçlükler ve yanıltmaçlarla karşılaşacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Fakat bugünkü tarih ilimi, çoktanberi hikâyecilikten ve siyasi isteklere âlet olmaktan yakasını kurtarmış bulunuyor. Bundan başka arkeoloji, etnoğrafya lisaniyat ve saire gibi kendisine yardımcı ilimler sayesinde tarih ilmi, kendisinden beklenen insanlık ve medeniyetin geçmişteki varlığından kalan haber ve belirtileri, gerçek hüviyet ve öz benliği ile ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden ki, Önasya medeniyetinin temelini kuran Sumerlerin eski Türklerle soydaş olduğu, Yukarı Fırat ve Hazar denizi arasında yaşayan Cutiyum, kaşu ve Hurrilerin de Türklerle akraba ve aynı kökten geldiği, Urartuların da bunların bir kolu olduğu bugün ilim âlemince kabul edilmiş bulunuyor. Bununla birlikte ne yazık ki; Yukarı Fırat-Hazar denizi ve Kızılözen-Karadeniz arasındaki bölgelerin **Urartular** dan sonraki tarihi, yani **Saka** (İskit) diye anılan Türklerin Aras boyundaki 500 yıllık hâkimiyeti, bunlardan sonra da **«Part»** adıyla tanınan kavmin oğuzlardan olduğu ve bunların **Küçük Arsaklı** veya **Arşaganik** sülâlesinin altı asırlık hükûmeti ve bu arada Demirkapı ile Daryal geçitlerinden aşır geçerek ve Hazar denizi güneyinden dolaşarak gelen yeni Türk kollarının buralara yerleşmesi kapalı kalmış bulunuyor.

Halbuki eski Yunan, İran ve lâtın dilleriyle yazılı kaynak ve başkaca eserlerdeki haberler ile Horenli Musanın tarih ve coğrafyası, Mamikonyan ve orbelyan hanedanları tarihleri gibi ermenice «Kartlis Çkhovreba» (Gürcüstanın Yaşayışı) gibi gürcüce yerli ve destani eserler ile önasya «Oğuzname» leri ve dede Korkut Kitabı; Osmanlı, Ka-

rakoyunlu, Akkoyunlu, Sirvanşahlar ve Dulkadırlılar gibi Türk hükûmet sülâlelerinin destanı şecereleri ve silsile gelenekleri ile maddî medeniyet eserleri, islâm tarihlerindeki birtakım yerinden alınma gelenek haberleri, Selçuklular ve islâmlıktan önceleri de buralardaki hâkim sülâlelerin ve üstün halkın **Türk. Torkom(an)** (Türkmen) ve **«Oğuz»** olduğunu açıkça göstermektedir. Bu hususları doğu Türkiye ve Önasya tarihiyle uğraşacaklara hatırlattıktan sonra, mevzuumuza geçelim.

2. - Eneski çağlardan islâmlığa değin (M. Ö. 650-M. S. 645) : Sakalar ve oğuzlar çağı, Sasanlı ve Bizans idareleri.

Urartuların 150 yıl denli süren hâkimiyetlerinden sonra, M. Ö. 7. yüzyıl ortalarında Yukarı Kür ve Aras boyuna **Saka Türkleri**, Çoruk boyuna da onlarla akraba olan **Taok** (Ortaasyadaki Dae-Dahi ve Çinlilerce Ta-Hia) adı Türkistandan gelme boylar yerleşerek buraların Urartularla akraba olan eski yerlilerine hâkim olduklarından, kendi boy ve oymak adlarını da bu yerlere verdiler. Böylelikle, Ardahandan Tiflis altına (Borçalıya) varınca uzayan yerlere Sakaların **Gagu** boyuna göre **Gogaren** ve Arşaganikler çağında **Gugarlar** (Gugarlar) denildiği gibi, Çoruk boyu da **Taok**, eski ermenice metinlerde **Tayk-Dayk** ve gürcü eserlerinde **Tao** adıyla anılagelmıştır. Bugün Ahıska ve Ahil-kelek yerlilerine verilen **Gagavan** adı, Sakaların Gagu boyundan gelme olduğu gibi, Oltu kuzeyindeki **Tavusker** (Taoskarı) adında Taoklardan kaldığı, tarih âlimlerince kabul edilmiş bulunmaktadır.

Orta ve yukarı Çoruk boyuna yerleşmiş olan Taoklardan ilkin bahseden eski Yunan yazıcılarından Ksenofon olmuştur. M. Ö. 401-400 yılında «Onbinlerin Dönüşü» sırasında Dicle-Murat-

Yukarı Aras boylarından geçerek Pasın ovasına girmiş bulunan Ksenofon «Anabasis» adlı eserinde (IV. Kitap VII, 1-14), yakından gördüğü ve savaştığı Turanlı Taoklar için şunları yazıyor: (Pasin ovasına adlarını veren) **Phasianlar** ile komşu ve birleşik olan **Taokların** yurdunda beş günde 30 parasang (165 kilometre kadar) yol yürüdüler. Bu sırada (Yunanlıların) yiyecekleri bitti. Çünkü Taoklar neleri varsa beraber alarak müstahkem mevkilere iltica etmişlerdi. Yollardan geçen yunan askerlerine, tepelerden taşları yuvarlıyarak çok telefât verdirdiyorlardı. Bunların pek çok sığır, eşek ve koyunları vardı. «Onbinler» buradan aşarak, İspir yanlarındaki **Kalibler** ve **Shaytenler** içerisinde geçtikten sonra **Kolkar** bölgesinde olan Trabzona vardılar.

İranın Zerdüş dini kitabının ele geçen en eski parçası olan «Zend-Avesta» da Medye hükümdarı Viştaspa'nın **Hiyaona** yani Hunlar-ki eski Sakaların Hunlarla soydaş olmalarından böyle anıldığı anlaşıyor. Hükümdarı Arejataspa (Şehnamedeki Ercasp) ile geçen savaşlarının **Dâithya** ırmağı yanında olduğu bildiriliyor. Bu ırmağın Aras yukarısı olduğu ve «Dâithya» adının da buraya yakın Dahi (Taok) bölgesinden geldiğini, ilk olarak, Zend-Avestayı Fransızcaya çeviren Darmesteter ileri sürmüştür.

13. Yüzyılda yaşamış olan Karabağ (Süni) başkeşişi İstefan Orbelyan, 1290 yılında yazdığı «Orpelyanlar Tarihi» nde kendi atalarının menşeiini araştırırken, Gürcülerin destanı ana tarihi olan «Kartlis Çkhovreba» tomarlarında bulduğu haberleri nakletmiştir. Bunların kısacası şöyledir:

İranın Keyaniyan sülâlesinden Afridon'un tayin ettiği kumandan Artamos, Gürcüstanı zulümle idare ediyor ve halkı çok eziyordu. Bu kumandan, Tiflis yukarısındaki paytaht **Mitiskheta**

kasabasını büyültüp şeneltti. Bunun ölümünden sonra Gürcüstan dört kişinin elinde ve ezintide kaldı. Bu sıralarda «**Genasdan**» (yani doğu Hun) ülkesinde bir kargaşalık çıkmıştı. «**Cenpakur**» (yani «Çin-Fağfuru», «Çinde Göktanrının oğlu») unvanını taşıyan hükümdar öldü. Bunun ailesinden olan beyler arasında kavgalar oldu. Bozulan beyler tarafı, tıallûkat ve ordularıyla birlikte bir şehzadenin başbuğluğunda ülkeden çıkıp savuşmaya başladılar. Çok yaman ve güçlü olan bu göç kolunu hiçbir kuvvet eğliemedi.

Bunlar gele gele **Daryal** geçidinden aşır zorla «Kartli» ye (Kür boyuna) girdiler ve İranlılar elinde bulunan Mitiskheta «**Danuder**» i (hanedan-başı) yanına vardılar. Kendilerinin, Cenasdan padişahı akrabasından olduğunu ve kaçkın olarak geldiklerini, yerleşecek bir yer verilirse, buraları koruyup düşmanlarını ezeceklerini, yüksek bir gurur ve mertlikle bildirdiler. Gürcüstan uluları da, bu bahadırları şölen ve alkışla karşılayıp evler ve malikâneler verdiler. «**Orpet**» (Kartal yuvası) diye anılan alınmaz bir kale de bunlara verildiğinden, sonraları bunlara yeni yerlerine göre «**Orp-ulk**» ve «**Orp elyan**», geldikleri anayurda göre de «**Cene vuk**» (Cinli) denildi (2). Orpelyanlar, yerlilerden de askerî teşkilât kurdu ve İran tahakkümünü defettiler. Bu yararlıklarına karşılık kendilerine daimî olarak «Sbarabiyd» (serasker) lik rütbesi verildi. **Makedonyalı İskenderden** sonra Gürcüstanın ilk müstakil hükümdarlar sülâlesini kurmuş olan İsfahanlı bir anadan doğma **Parnovaz** (Farnabaz) da Orpelyanlara çok saygı ve itibar gösterdi, hükümdardan sonra gelen bütün yüksek rütbe ve unvanlar bu hanedana verildi.

(2) Gürcü tarihlerinin de bildirdiği gibi, bu hanedandan olanlar ötedenberi Orbelyan, «Canbakuryani» ve «Bakuryani» soyadını taşıma-
tadırlar.

1500 yıldan fazla Gürcüstanın başbuğluğunu ve müdafaasını üzerine alan bu Orbelyanlar hanedanı, ancak-Kıpçakların galip buralara yerleşerek ordu ve kumandanlığı elealişi sırasında--1177 yılında bir hükümdar vasiyetini yerine getirmeğe uğraşınca, ilerigelenleri katliâma uğrayarak itibardan düşmüş oldu (İstefanın naklettiği haberler burada bitti).

Ortaasyadaki Oğuz boyları teşkilâtına göre **Üç-Ok** kolundan olan ve Orpet kalesine de bu anlama gelen "**Sami-Solge, Şam-Şvilde**" adını verdiren Orbelyanlar hanedanı, Arşagunik sülâlesi çağında da Yukarı ve orta Kür boyunun hâkimi olmuşlardır. Oğuznamelerde ve Dede Korkut kitabında "**Şor-Şamsuldin Bek**" (yani «Şor» Loru yukarısında yerleşen ve «Şorapor» yer adını veren; Şamsuldin de "Şamşvilde" de oturan oğuz elbeyleri) diye anılan bu hanedanın ongunu "**ak-koyun**" olduğundan, Ardahan, Ahıska ve Loru ile Zalga ve Borçalı bölgelerindeki mezartaşlarında ve eski kiliselerde bile "ak-koç" heykel ve kabartmaları görülmektedir. Hattâ Yukarı Kür boyu kiliselerinin ötedenberi arması olan "ak-koç ile ak-bayrak" bile bunlardan kalma olsa gerektir.

Çıldır gölü ve Ahılkelek bölgesine islâmlıktan öncelerindenberi "**Gavak**" adını verdiren ve şimdi de bu adla anılan yerli ve Terekemelerin de Oğuzların Üç-Ok kolundan ve **Cav-ul-dur**", "**Çav-dar**" diye anılan boydan oldukları anlaşılıyor. Orbelyanların menşe haberleri, yüzlerce yıl Gökçeöl doğusunda kaldıktan ve Nahçıvan alındıktan sonra oradanda Diyarbekir bölgesine gidip yerleşmiş olan **Bayındır** boyundan **Akkoyunlu Türkmenlerinin** "Kitabı Diyarbekriyye" deki resmî menşe efsane ve geleneğine pek çok uymaktadır. (İslâm Ansiklopedisindeki "Akkoyunlular" yazısına bak.) Bilin-

diği gibi, Bayındır boyu da Oğuzların «Üç-Ok» kolundan sayılır.

* * *

M.Ö. 149 tarihinden M.S. 428 yılına varıncaya kadar Yukarı Kür ve Çoruk boyu da Partların batıda uçbeğliğini yapan **Küçük-Arsaklı** veya **Arşagunik** sülâlesi hâkimiyetinde kalmıştır. Bu sülâle nin son dört asırlık başşehirleri, Dede Korkut kitabında da işaret edildiği gibi, yazın Elegez güneyindeki **Ağca-Kala** (Erovanta-Gert) ve kışın Arasın sağında ve İğdir ovasına adını veren **Sürmeli** şehirleri idi. Arşaguniklerin İravan ovasındaki başşehirlerine verilen "Tovin, Debil ve Divin" adı; herhalde eski türkçede paytaht anlamına gelen "dip" sözüyle ilgili olsa gerektir. 428 yılında ortadan kaldırılan Arşagunik hâkimiyetinden sonra, 646 yılında İslâm ordularının gelişine değin Yukarı Kür ve Çoruk boyu da Sasanlılara bağlı olup Divinde oturan ve çoğu yerli beyler hanedanından olan "Merzban"lar ile idare edildi.

Arşagunik sülâlesi çağının mülki idare teşkilâtını nakleden VII. yüzyıl yazıcılarından Horenli Musa, coğrafyasında, 15 eyaletten 13 üncüsü olup Yukarı ve orta Kür buyunu içerisine alan **Gugark'ta** 9 sancak bulunduğunu bildiriyor. Bunlardan "**Kolbo-por** (Tuman gölü çevresi), **Artahank** (Ardahanlar yani Göle, Ardahan ve Meşe-Ardahan), **Cavakhi** (Çıldır gölü ve Ahılkelek bölgesi), **Klarci** (Ardanuç bölgesi)" sancakları, sonraki Atabek-Yurdunun doğusunda ve Yukarı Kür boyunda bulunmaktadır. Yine bu coğrafyada Arşaguniklerin 14. üncü eyaletleri olarak gösterilen **Dayk** ise, orta ve Yukarı Çoruk boyuna düşmekte olup, hemen hepsi de balkanlık ve ağaçlık, meyvelik dereler olan buraya **Pertat-por** (Kaleler-deresi) ve **Bardizat por** (Bağlar-deresi) denildiğine işaret edilerek şu sancakları içerisine al-

dığı yazılıyor: **Borçiskevi** (Borçka yanları), **Liganiskevi** (Livana yani Artivin), **Acara** (Eker), **Şavşeti** (Şavşet), **Eruşeti** (Ahıska ve Kobluyan), **Tavuskari** (Oltu).

Arşagunik sülâlesi çağı tarihi vakalarının destanı olan Dede Korkut kitabında, 8. yüzyıl sonlarında yüze çıkan ve daha eskiden Arşaguniklerin «Takatır» (Tacdar) lık hizmetini gören yerli hristiyan oğuzlardan **Bagarat** veya **Bagrat** («Bamsı Bayarak») (3) sülâlesi kurucusunun Çoruh boyu ile olan ilgisine ve künyesine şöyle işaret ediliyor: «Parasarun **Bayburt hisarından** parlayup uçan, ap-alaca gerdeğine karşı gelen, yedi kızın umudu, kalın Oğuz imrencisi, Kazan Beg'in inağı (takatırı), boz-aygırlı **Bayarak**»; Oğuz içinde nikablı gezen dört asil beyden birisi olduğu için «Yüzü nikablı Bayarak». Burada geçen Bayburt - Hisarı, «Erzurum Bayburdu» denilen Çoruk dirseğindeki Bayburt kalesidir.

Yine Arşagunik sülâlesi ve bunlardan sonraki elbeylikler çağını yani Selçuklular ve islâmlıktan önceki zamanın destanı olan Topkapı Sarayındaki Oğuz namede (4) ise Oğuzların Bagrat hanedanı künyesi şöyle gösteriliyor: «**Ban - Hisarından** parlayup uçan, altı batman som-demürü ayağında kıran, apıl apıl yürüyende buğa yiyen, on altı yıl **Bayburt - Hisarında** dutsaklık çeken, baldırı uzun Baldır - Şad'dan hakkın alan, yüce yerden alçak yere yer gözeden Bay - Bura (t) oğlu **Bek - Bariyagan**». Buradaki Ban - Hisarı, gürcüce metinlerde **Bana** diye

(3) Halk hikâyelerinde bugün Beğ-Böğrek diye geçen Bayarak hanedanı adı, Orhan Şaik Gökyay'ın neşrettiği "Dede Korkut Kitabı" başlangıcında bulunan "Bahrülensab"dan alınma bir oğuzname metnin de Bayarak diye geçer ki bu biçim, ermeni ve gürcü harfleriyle yazılan "Bagarat"ın aynı olup, sondaki "t-k" harfi cemi eski değişimini gösterir.

(4) Orhan Ş. Gökyay'ın "Dede Korkut Kitabı" sonuna eklediği bu "Oğuzname"nin okunuşunda yanlışlıklar olup, metnin aslının fotoğrafisi bulunan 1934 yılında çıkan "Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Dergisi" ne bakınız.

geçen Oltu bölgesindeki Binasgert veya Banak (Şimdiki Penek) kalesidir.

451 yılındaki «Kalketon» (Kadıköy) ruhanî meclisinden sonra, Çoruk ve Yukarı Kür boyu Bizans tesirinde kalıp, ortodoks olmaya başladı. Aras ve Murat - Yukarı Dicle boylarını kendilerine tabi kılan Sasanlar ise, buralardaki gregoryan mezhebinin himaye ve teşvik ederek, ortodoksluğun yayılmasını önlediler. Böylece Çoruk ve Yukarı Kür boyu ortodoks Gürcü kilisesine, Aras ve Murat Dicle boyu da gregoryan Ermeni kilisesine bağlı kaldı. [İravana Üçkilise (Açniyadzin) deki gragaryan kilisesini ve bu mezhebi Dede Korkud'un (Görgör Baba'nın) kurduğunu başka bir yazımızla isbat edeceğiz.]

3 = Islâmlıktan Alp Arslana değin (646-1064): Yerli Beyler, Emirler ve Küropalatlar çağı.

Kadsiye zaferıyla Sasanlı hâkimiyeti kaldırıldıktan sonra büyük halife Hazreti Osman çağında **Mesleme oğlu Habib** başbuğluğundaki İslâm ordusu hicri 24 miladi (645) yılında, Kâli Kala diye anılan Erzurum yanlarında Rum (Bizans) kuvvetlerini bozup kıldı. Bu zaferle ertesi yıl Karasu, Çoruk, Yukarı Kür, ve Aras boyu İslâm ordularına kapılarını açtı. Bağdatlı Belâzûrî'nin nakline göre, Mesleme oğlu Habibin sulhle aldığı yerler arasında şu bölgeler de vardı:

"**Şavşed ve Yazaret**" (Ahıska doğusundaki Azğur-et) ile "**Ehli Kilarcet** (Ardanuç ve Artivin bölgesi) ve **Tıryalet** (Goru ile Loru arası) ve **Khakhet** (Tiflis doğusundaki Kakheth) ve **Cavakhet** (baş harfinde bir nokta yanlış ile Khavakhet diye yazılan bu bölge, Çıldır gölü ve Ahılkelek çevresinden ibaret olan Cavak-ettir) ve **Artahan** (bunun da son harfi «n» yerine «l» ile yanlış yazılmıştır, Ardahan

ve Göle bölgesidir) ve **Bâbü'l Lân** (Daryal ve Tiflis bölgesi olup, Alan-lapısı adından gelmedir).

İlk çağlarda İslâm orduları Kür ve Aras boylarında, Kafkaslardan aşan şaman Hazar Türkleriyle vuruştular. Eserini 788 yılında bitirmiş olan hekim **Gevond**, Hazarların 764-765 yıllarında İslâm ordularını kırık geri çevirerek Kür ve Aras boyuna hâkim olduktan sonra İverya (Gürcüstan) da yerleşip, su yedi sancağı da aldıklarını bildirir: "Sutses, Keveskapok, **Çeld** (Çildir), Cuket, Veli sdik'khe, Tiyanet ve Erk". Bunlardan sonkilerinin Çoruk boyunda bulunduğunu sanıyoruz.

9. uncu yüzyıldan başlayarak, Yukarı Kür ve Aras boyu, Divine hâkim olan Sacoğulları, Salaroğulları, Şeddadoğulları gibi İslâm Türk emir ve vâhilerine bağlı kalık, Erzurum ve Çoruk boyu bölgesi de Bizansın doğu vâhilerine verilen Küropalat unvanlı yerli ve Rumlu prenslere tabi oldu. Anı ve Karstaki Bagrat hanedanı Divine'deki Emirlerle, Faşa (Riyon), Yukarı Kür solunda ve Çoruk boyundaki Apkaz (Gürcüstan) Bagratları sülâlesi de Küropalatlara vergi verip, derebeği ve elbeği halinde hükûmet sürdüler. Bizanslılar çok defalar Apkaz Bagratları beğlerini küropalat nasbederlerdi; fakat bu Bagratlı Küropalatlar da, Erzurum bölgesindeki kalelerde oturan Bizansın doğu kumandanı emrinde bulunuyorlardı.

1015 Yılından itibaren Horasandan kaikan **Selçuklu** ordularının akınları başlayınca, Bizanslılar Karasu ve Çoruk boyunu tahkim etmeye koyulmuş, hattâ Arpaçayına değin, Yukarı Aras boyunu da zaptederek Anı kalesine asker yerleştirmişti (1045). Ardahan beyi Küropalat Davit te bu sırada 1021-1026 yıllarında Pasın, Şavşet, Göle, Ardahan ve Ahıskadaki yerli beğlerle anlaşıp, Bizans hesabına

buraları korumayı üzerine almıştı. Bundan sonra bütün Yukarı Kür, Çoruk, Karasu ve Murat boyunu Selçuklulara karşı koruyacak olan Bizans-Yerli haçlı orduları başbuğluğuna, Şamsuldeli «Üçoklu» ortodoks oğuzlardan **Bâyûk Libarit Orbelyan** tayin edildi. Sultan Toğrulun emriyle Selçuklu beği **İbrahim Yinal** ile **Kutulmuş Bek**, İslâm Türk orduları başında akına geçerek, 1048 yılında Erzurum ovası merkezi olan Arzin «Kara Arz» şehrini alıp bozduktan sonra, sonbaharda, Yukarı Pasında toplanan haçlı kuvvetleriyle karşılaştılar. Bu sırada Deveboyunu yanında geçen kavgada başbuğ Libarit tutsak düşüp, haçlı ordusu bozuldu; Türk akıncıları da Aras boyuna kışlağa çekildi.

İslamlığı kabul etmediği halde, Selçuklulara yardımcı olup elçilikle İstanbul'a varıp döndükten sonra, Apkaz Bagratlarından Bagaratı tutacak alıp bütün Çoruk boyu ve Apkaza (Gürcüstan) kâkim olan Üçoklu Libarit Beyin yaptıkları bu çağda Bizansın İzmir beyi olan Peşenekli Çaka'nın işine çok benzemektedir. 18. yüzyılda yaşayıp, ermenice, rumca ve lâtince eski metinlere göre büyük bir «Armeni» tarihi yazmış olan Nikâyil Çamiçyanın nakline göre, Libarinin Erzincanda beğ olan oğlu İvane de 1056 yılında Bizansın doğu Valisini yakalılarak hazinesini ele geçirmiş ve Selçuklu beğlerine elçi göndererek, «Kayserin hâkimiyeti altındaki» bu yerlerin kolayca müslümanlar eline geçebileceğini ve kendilerine bu hususta kılavuz olup yardımlarda bulunacağını bildirdi. Bunun üzerine Selçuklu akıncıları Tortumun, Zigana ormanları ve Sebinkarahisar bölgesine değin, uğrayıp buldukların Rum kuvvetlerini kırdılar.

4. - Alp Arslanın Fethi ve Sonrası (1064-1120) Müslüman ve Haçlı vuruşmaları.

Toğrul Beğden sonra Alp Arslan Selçuklu Sultanı olunca, 1064 yılı baharında Horasandan ordusuyla yürüyüşe geçip, Aras boyuna geldi. Lorudaki Bagratlı beylerinden Görginin kızını kendisine aldıktan sonra Tıryalet ve Kankar gibi Kür sağındaki yerleri zaptetti. Alp Arslan bundan sonra Cavak sancağının merkezi olan ve İslâm sserlerinde farasçaya tercemesiyle «Sepid-Şehr» (Ak Şehir) diye anılan **Akak-Kalak** şehir önüne geldi. Bugün harabeleri Çildir gölü doğu kıyısında bulunan ve şimdi de **Ağca-Kala** denilen bu şehiri Sultanın ordusu güçlkle aldı. «Ahbâr üd Devlet-üs-Selçukiyye»de yazıldığına göre bu sırada yakılarak güçlkle zaptedilen bir burçdan sıçrayan alevler gece bütün Akal-kalak şehrii yaktı. (5) . Az sonra da Cavak Terekemeleri Alp Arslana cizye vererek barıştılar. Cavak (Çildir) bölgesinden dönen Alp Arslan, Loru, Şamsulde ile Sil-Verde denilen Dere-Çiçek (Gökçeğöl kuzayında) bölgelerine vararak buradaki Terekemeleri toptan müslüman etti. (6)

(5) Bu harp olma yüzünden, tıpkı Arzin yerine şimdiki Erzurum (Arzin-ir-Rum)un büyüüp gelişmesi gibi, Akal-kalak yerine sonradan şimdiki Akhil-kelek (Akalkalak) ve yeni Çildir «Ağca-kalası» yani şimdiki Habat kaleleri yapılmıştır. Yine 1064 yılında Akal-Kalak yanında Alp Arslanın fethettiği «bir kale» diye adı anılmadan geçen Albiz kalesi yerine de Habatın yanında bu na adaş bir kale yapılmıştır. Osmanlı çağında 16. yüzyılda bu kalenin türkçe adı Albiz-Kala yerine, onun tercemesi olan «İblis-Hisarı» ve «Şeytan-Kalesi» denildiği görülmüyor. Bugün Çildir kazasında eskisine «Albiz, Alviz» ve yenisinde «Şeytan-Kalesi» denilmekte ve üzerlerine birçok efsaneler anlatılmaktadır. Bu «Akal-Kalak» ve «Albiz» gibi öz Türkçe yeradlarının Alp Arslan çağından önceleri kullanılması olması, buralarda ki oğuzların (Terekemelerin) anadillerini unuttuklarının en büyük delili sayılmaktadır.

(6) Sozraları hırşiyân Kıpçaklar gelip hâkim olunca birtakımı zorla İslâmlıktan dönderilip yeniden ortodoks edilen ve harezmlî ve İhanlılar tekrar dönüp müslüman olan «Terekeme Gürcüstanı» (Yukarı kür doyu) yerlileri için ötedenberi «gevşek ve döneş müslüman» manasına söylenen Çin-Çavat adı Çildir gölünden Tiflise varınca Kür boyları terekemelerinin boy ve oynak adı olan «Çin» yani Çinden gelme (Doğu türkistanlı) ve «Cavak» yani 24 oğuz boyundaa olan Çavuldur, Ç v.dar boyu adından kalmadır. Yukarıda ozbelyanlar bahsihde bu husus anla-

Bu sırada Hiran suyu boyundan dönen Alp arslan Ani şehrini kuşatarak 6 haziran 1046 te Rum kuvvetlerinden burayı aldıktan sonra, Karsa da uğrayıp İrana doğru gitti.

1067 yılında ikinci olarak Rum sınırına doğru yürüyen **Alp Arslan**, İslamlığı yaymak üzere Kür boyuna vardı. Tifliste bir cami yaptırdıktan sonra, veziri **Nizamülmülk**, bir ordu kolu ile Suram dağlarına doğru yolladı. Nizamülmülk buradan **Başıaçık** (İmaret) ölkesine girip, Faşa kollarından Çığırman «Kvirila» suyu boyundaki **Argeti** ve Kutayıs batısındaki **Salıp Artıyano**'yu da fethetti. O yıl kış kür boyunda geçiren Alp Arslan, 1068 baharında **Ardahan** bölgesine geldi «Ahbâr üd Devlet-üs-Selçukiyye»de «Nemrud İbni Ken»anın sakin olduğu ve oradan göklere çıkmak istediği memleketi harap ederek, onun civarında bir memleket ve mescid bina etti» diye tarif edilen bu yerler, Ardahandaki **Uğuzdağı** çevresi olup, bugün bile yaşayan inan ve geleneğe göre, **Uğuzdağı** tepesindeki kuleyi yaparak «Göge» direkt kurmak isteyen ve Allaha anı olan **Uğuz Beyi**'nin yurdudur. (7) Böy-

tilmişti. Ötedenberi hırşiyân kalan orbelyan hanedanı torunları ve terekeme beğleri, soyada olarak «Can-Bakuryanı» ve «Bakur-Bakuryanı» adını kullanırlar, Buradaki «Can» adı da, eski «Gen,Çin» sözünden ibarettir. Bakur sözüce, yukarıda işaret edildiği gibi, eski «Bag,pur, Fağfuri» dan kalmadır Er enico ve gürcüce metinlerde Eunlar, hattâ Hazar türkleri bile «Gen,Çen» (Çin) milletinden olarak gösterilmişti. İlk İslâm eserlerinde Göktürkler ve Hazarlar Hakanına «Hakau Çin» denilmiştir. Kâtip Çelebi zamanında (1656) bile «Çin,Çavat» tabiri yukarıdaki anlamda kullanılıyordu, «CibannüMan»ın Gürcüstan bahsinde, «Bilâdi İslama muttasıl yerleri mahlûlu şsnafı muhtelifedir. Anlara Çin,Çavat denildiği belirtiliyor.

(7) 1941 yılında çıkan 69 sayılı «Ülkü» dergisindeki «Ardahanda Uğuzdağı Efsanesi» adlı yazıya bak. Bugün Ardahana ve Çildir yerlilerinden tesbit edilen inan ve gelenekler, Uğuzdağı'nın bulunduğu Meşe-Ardahan bölgesinde eskiden hâkim olan Uğuz Beğini «Nemrud gibi» hareket ettiğini Çildir gölü kıyısındaki Ağca-Kala ile taşköprüyü yaptıran Uğuz Beğleriyle kardeş olduğunu ve bunların balalarının Karsta oturduğunu göstermektedir.

Jace Ardahanı fethederek **Kars** bölgesine geçen Alp Arslan, dört yıldan beri buralarda tutulan Rum kuvvetlerini de kovarak Karsı da zaptettikten sonra, yine Kür boyuna döndü. Bu sıralarda Selçuklu askerleri Dadyan «Suvanet» ve **Trabzona** varınca Faşa (Riyon) ve Çoruk boyunu fethettiler. Apkaz Bagratlı beği **IV. Bagarat** «1027, 1072» Kayser hizmetinden çıkıp, Libarit oğlu İvane Orbelyanın aracılığı ile Sultana tâbi oldu. Arzud yerine gelmiş olan büyük Alp Arslan bundan sonra geri dönüp Horasana doğru gitti.

Sultan Alp Arslan, 1071 yılının 26 ağustosunda Malazgertte büyük Rum ordusunu bozarak Kayseri de tutsak aldıktan sonra, açılan ve alınacak yerleri kendisine pek çok yardım ve yararlığı dokunan yerli ve Selçuklu Türk beylerine paylaştırdı. Bu arada Erzurumu merkez edilen **Saltukoğullarının** dedesi Ebülkasım: **Rize, İspir, Bayburt, Tercan ve Çoruk boyu ile Pasın ve Kars ovaları**; eski Taş-oguz hanları olan Afrasyaboğlu Aravaz Koca soyundan inme Revvadî boyundan Şeddadoğullarının Divin kolunada merkez olacak **Ani şehri ile Arpaçayı boyu, Kağzmanderesi ve Sarmeliçukuru** «İğdir ovası» emaret bölgesi olarak verilmiştir. Ardahan ile Şavşet Ahıska bölgesi herhalde, Sultanın yeni kaynatası yurdu olan Lorudaki Borçalı Terekeme emirliğine bağlı kaldı.

1072 yılında Sultan Alp Arslanın ve ona tabi olan Apkaz Bagratlarından **IV. Bagaratın** ölümünden sonra, Bizansın yardımıyla Hristiyanlık, Çoruk ve Kür boyunda yeniden üstünlüğü ele almaya başladı. Yeni Apkaz hanı **11. Görgi** «1072-1090» Rum Kayserinden yüksek ünvan ve bolca hazine alarak buralardaki yerli Hristiyanları ayaklandırdı, Kafkaslar ötesinden getirdiği Hristiyan ve puta tapan yeni Türk akınçılarıyla da kuvvetini artırdı. Böylece

büyük bir haçlı ordusu toplıyan **II. Görgi** Tiflisle Tumanis arasındaki **Farçakhis** yanında Gence Şeddatlı emiri Fadlun'un ordusunu bozarak, Yukarı Kür boyu ile Şavşet ve Kılarcet bölgesine hâkim oldu, az sonra da Kars bölgesini kendisine tâbi kıldı.

Bunun üzerine yeni Selçuklu sultanı **Melikşah** batıya gelerek, 1079 yılında Loru yanında Şamşuldeyi alıp, Kür boyuna da **Savtekin** başbuğlugunda bir müslüman ordusu bırakarak geri döndü. Fakat Emir Savtekin ordusu da Farçakhis yanında geçen ikinci bir kavgada haçlı kuvvetlerine bozuldu. Bu sırada Erzuruma doğru ilerliyen eski Kür boyu Terekemelerinden ve Bizansın doğu başbuğu sıfatını taşıyan **Bagur oğlu Grigorla** görüşmek üzere **II. Görgi**, Çoruk boyundaki **Bana** (Penesgert) bölgesine gitti. Bunları haber alan Sulan Melikşah, 1080 yılında büyük başbuğlarından **Emir Ahmed'i** bir ordu ile Aras-Kür boyuna gönderdi.

Emir Ahmed, Seddatlı kuvvetlerini de ordusuna katarak, Yukarı Kür boyuna geçip, burada yakaladığı **II. Görgi** başbuğlugundaki haçlı ordusunu, Poskov ile Şavşet arasındaki **Arsıyan** dağının doğu eteğinde ve Yukarı-Poskovdan sayılan **Kovel** (Şimdiki Kol) köyü yanında ağır bir bozguna uğrattı (8). Poskovda kazanılan bu zaferden sonra Emir Ahmed Karsa gelerek, burayı da Şavşet ağaları (Aznavurlar) tahakkümünden kurtardı (mükrimin Halil Yinanç, "Selçuklu Devri", III s.) Karstan sonra Emir, Erzurum ve Oltu bölgesini de Bizans başbuğu Bagur oğlu Grigordan geri alıp, Rum kuvvetlerini ebedî olarak buralardan kovdu.

Emir Ahmed bundan sonra Acaraya varıp, burada ikinci bir cephe kuran

(8) Adı geçen arsiyan dağının, bu büyük kavgadan sonra "Ar-Sıyan, Er-Sıyan" yani "Erbozan" anlamına olarak Türklerce adlandırıldığını sanıyoruz. Gürcücede bu adın hiçbir anlamı ve işlevi yoktur. Türklerce böyle adlandırılmış birçok yerler vardır, Netekim Çaldıran da Osmanlı metinlerinde "Sofu-Kiran" denilmiştir.

II. Görginin Apkazlı kuvvetlerini de bozguna uğrattı. Böylece, Alp Arslanın 1063 yılındaki sınırlarını elde ederek birkaç yıldanberi ayaklanıp tahakküme başlayan Hristiyanlığın üstelemesine bir son vermiş olan Emir Ahmed, gereken koruyucuları da bırakarak Çoruk ve Faşa boyundan geri dönüp, Orta Aras boyuna kışlağa çekildi. Bu sırada, Türkistandan el ve uluslarıyla kalkıp göçen ve yerleşecek bir yurt arayan **Ebu-Yakub ve İsa Börü** adlı oymak beylerine uğrayan Emir Ahmed, uçta kalan Yukarı Kür, Çoruk ve Faşa suyu boylarını yurt edinmelerini kendilerine tavsiye etti. 1080 yılı sonlarında bu Türkistanlı müslüman oymaklar, **Ardanuç** bölgesinden **Karadenize** varınca olan yerlere yayılıp

yerleştiler. Böylece, Kartli (Orta Kür solu), Ahıska, Açıkbaş ve merkezi Kutayis ile Şavşet ve Acara bölgelerine yerleşen bu yeni müslüman Türkler, yerli Hristiyanların, dışarıdan gelecek olan haçlı kuvvetleriyle birleşip kuvvetlenmelerini önlemeye çalıştılar.

Bu tarihten sonra, Apkaz Bagratlarından **III. David** (1090-1125) çağında Daryaldan aşıp gelen Hristiyan Kıpçak (Kuman) Türklerinin yardımıyla Hristiyanlığın yeniden kuvvetlenip üstelemesine yani 1120 yılına değin, bütün Kür ve Çoruk boyu ile Açıkbaş (Başı açık yani İmeret) ölkesi, Büyük Selçuklulara bağlı müslüman Türk emirlerinin hâkimiyetinde kaldı (9).

(9) Bu yazının kitabiyatı, bundan sonraki yazının bitiminde gösterilecektir.

Emrah için

(ölümünün 97 inci yılında)

*Halit dedenin verdiği ilham ile ilmin,
Bazan mutasavvıf gibi, inlerdi, derinde.
Bazan, sazının ağdalaşan handelerinde,
Divanı taşar, sanki Fuzulile Nedim'in.*

*Bir, vecdin huzurunda çömelmiş görünürsün,
Aşk sazının, tek teli Leylâyı anarken,
Bazan, dilinin giryesi Mecnunla yanarken,
Gönlümdeki viraneyi söyler, döğünürsün.*

*Lâkin, senin ardındaki efsane derindir,
Mızraba vuran, gölgesi aşkın, eserindir.
Toprak olamazsın, kara toprak değil asla,
Milletleşecek, koskoca bir sine yerindir.*

Cemil Cahit Kotan

Lamartine

Çeviren : Fethi Ülkü

Fransız edebiyatının on dokuzuncu asır lüzmini temsil eden Alphonse de Lamartine 1790 da Mâcon'da doğdu. On yedi yaşına kadar kolejde iyi bir tahsil yaptıktan sonra bir kaç yılını güzel tabiat dekorunun süslediği yeşil bir vadiye bulunan evinde geçirdi. Bu müddet zarfında okudu, yazdı ve spor yaptı. Çok hassas ve kültürlü bir kadın olan annesi genç şaire tabiat aşkının badesini bu vadi'de içirdi.

Sonraları Lamartine İtalyaya bir gezi yaptı. Napolide rastladığı bir balıkçı kızı ona aşkı tattırdı ve «Graziella» yı ilham etti. Müteakiben Aix'te hasta, fakat çok sevimli olan jolte Charles'i buldu. Onu çıldırasiye sevdi. Lâkin az bir zaman sonra ölüm sevgiliyi aşkından ebediyen ayırdı. İşte Lamartine'in Elvire'i için döktüğü yaşlar ona (premieresmeditations) adlı eserini verdi. Lirik şair, hangi mevzuda olursa olsun yazdığı mısralara, içinde gittikçe büyüyen bu ızdırabından birer damla katmaktan kendisini alamadı.

Lamartine birde doğuyu dolaştı. Bu münasebetle çok sevdiği hatta tarihini yazdığı Türkiye'ye de geldi. İzmirde kendisine hediye edilen çiftlikte bir müddet kaldıktan sonra memleketine döndü ve orada siyasi hayata atıldı. Dış işleri bakanı oldu. Fakat resmî meşguliyet onun ilhamlarını naksetmesine mani olamadı.

Hayatının son kısmını maddî sıkıntı içinde geçirdi. Hatta çocukluğunun sıcak hatıralarını saklıyan evini dahi satmak zorunda kaldı. Bu sırada devlet ona mükâfat adı altında yarım milyon lira vermek suretile yardımına koştu.

Lamartine şiirlerinde daima bir ideali, bir saadeti arar; bunu cemiyet

içinde bulamayınca tabiata sığınır. Fakat inziva'dan, göl'den, vadi'den bahsederken tıpkı bir mutasavvif gibi, aradığı, kastedtiği bir aşk vardır ve bunu mısralarına ruhunun inleyişinden bir şeyler katmak suretile yapar. (Premieres meditations) un ön sözünde şöyle der: «Şiir'i Parnastan ilk defa ben indirdim; ilham perisi denen şeyin eline yedi telli bir yerine ruhun ve tabiatın sonsuz titreyişle inliyen insan kalbinin tellerine veren de benim.» Gerçekten Lamartine'in şiirlerinde kuvvetli bir mâna ile beraber yürekten kopan bir ahın içli iniltileri duyulur.

Lamartine'in en güç duygulara bile nasıl dil verdiğini annesi Mme Lamartine şöyle anlatıyor: «Alphonse bana cidden dokunan şiirlerini verdi. Orada tamamen kendi düşüncelerimi buldum. Adeta onları ben söylemiş gibiyim. Zira ben de çok iyi hisler duyuyorum; fakat Allaha karşı bile söylemek istediğim şeyler için bir türlü dilim dönüyor. Düşündüğüm zoman adeta kalbimde, alevleri dışarı çıkamıyan ateşle dolu bir ocak var gibi. Ama dinliyen Allahımın benim sözlerime ihtiyacı yok ki, ona ne kadar minnettarım ki o ifadei meram imkânını oğluma vermiştir.

Aşağıda mensur tercümesini sunduğum «Vadi» Lamartine'e ilk şiirlerini ilham eden ve hemen sonraki şiirlerinin hepsinde yadı geçen, köyünün yeşil vadisidi. Oraya hasretini, tabiatın, yalnız tabiatın vefasını ne güzel ifade ediyor. Buna şiirdeki harmaniyi ve müziğide ilâve edersek büyük şairin san'atı hakkında bir fikir edinmiş oluruz.

Lamartine'i romancı, tarihçi ve tiyatro muharriri olarak ta görürüz. Fa-

kat onun asıl şöhretini tesbit eden eseri, mısralarda dil düzenin çok def'alar ahenge feda edilmiş olduğu iddiasına rağmen şiirleridir.

F. Ü.

V A D İ

Her şeyden hattâ ümide kapılmaktan bile bıkmış olan kalbim artık arzularile kaderi taciz etmeyecek.

Ey çocukluğumun vadisi, ölümü beklemek için bana sadece bir günlük bir melce veriniz.

İşte karanlık vadinin dar patikası: tepelerinin yamaçlarından, anlıma karışık gölgelerini aksettirmek suretile beni hüzur ve sükûnete garkeden sık koruluklar sarkarlar.

Orada, çimenden köprüler altına gizlenmiş olan iki dere kıvrıla kıvrıla vadinin dönemeçlerini çizerler.

Bir an şırıltılarını ve dalgalarını birbirine karıştırır, kaynaklarının pek yakınında hiç bir ad almadan hemen kaybolurlar.

Benim de günlerimin kaynakları onların gibi aktı gitti, hem de sessizce, hiç bir isim almadan ve bir daha dönmeyen.

Ama onların dalgaları beraktı; halbuki benim bulanık olan ruhum, üstünde hiç bir güzel günün parlaklığını aksettirmeyecek.

Yataklarının serinliği, onları taçlıyan gölgeler beni daima bu derelerin kıyılarına bağlıyor;

Tıpkı monoton bir şarkı ile beşiğinde sallanan bir çocuk gibi ruhum suların şırıltısıyla uykuya dalıyor.

Ah, bu yeşil sırtların ve bakışlarını tatmin eden mahdut bir ufku oratasında sadece orada durmayı ve yalı-

nız dalgaların sesini işitmeyi ve yalnız semayı seyretmeyi arzu ediyorum.

Hayatımda çok gördüm; acının, tatlının her türlüünü tattım, çok sevdim.

Henüz hayatta iken, insana mazisini unutturan (1) suyun sakin akışını arıyorum.

Ey güzel yerler, benim için insanın her şeyi unuttuğu bir yer olunuz.

Bundan böyle benim en büyük bah-tiyarlığım unutmama olacaktır.

Kalbim rahat içinde, ruhum da sakin. Alemin uzaktan gelen gürültüsü, tıpkı rüzgârın mütereddit kulaklara getirdiği, mesafe ile zayıflayan uzak bir ses gibi bana yaklaşırken can veriyor.

Buradan, bulutların arasından benim için hayatın, mazinin karanlığında kaybolduğunu görüyorum.

Gelip geçen bir rüyadan uyandıktan sonra geriye kalan büyük bir hayal gibi orada sadece aşk kalmıştır.

Ey ruhum, kalbi ümitle dolu olan bir yolcunun, şehrin kapılarından içeri girmeden evvel durupta bir an akşamın kokulu havasını teneffüs ettiği gibi sen de bu son melceinde istirahat et.

Onun gibi ayaklarımızın tozunu silkelim. İnsan oğlu bu yoldan bir daha geçmez.

Onun gibi bu meydanın sonunda ebedî sükûnun müjdecisi olan huzuru teneffüs edelim.

Senin, sonbaharinkiler gibi kısa ve mahzun olan günlerinin son ışıkları gölge gibi tepelerin yamaçlarında kaybmakta.

(1) (Lithe) nin tercümesidir. Lithe cehennem de bulunan nehirlerden birinin adıdır. Bu nehrin suyundan içenler mazilerini unuturlardı.

Dostların artık sana ihanet ediyor,
acıma denen şey senden uzak kalıyor.
ve sen artık mezarların patikasından
tek başına iniyorsun.

Fakat seni seven, seni çağıran ta-
biat işte oradadır. Senin için daima
açık bulundurduğu sinesine atıl. Senin
için her şey başkalaştığı zaman tabiat
gene aynı tabiattır ve gündüzlerinde
doğan güneş gene aynı güneştir.

Bak o, ışığı ve gölgesile hala seni
çevreliyor. Sevgini, kaybetmekte oldu-
ğun yalancı kıymetlere bağlama.

Seneler Boyu

Bir akşam yüzüne baktığım anda,
Gözünden seneler dökülüverdi.
Bahçeden geçerken anlamasan da,
Çiçekler kırılıp, bükülüverdi.

Hani gün boyunca ömrünü saran,
Her düşen yaprağın önünde duran,
Hayal dünyasından seni kurtaran,
Yolcular ne açbak çekiliverdi..

Geçen yıllar sesleniyor derinden,
Hiç uyanmak istemezdi yerinden,
Ucunu çekince kirpiklerinden;
Gözyaşı halinde sökülüverdi...

Emin Ülgener

Pythagore'ın hayran kaldığı aksi.
sedaya sen de hayran ol. Onunla be-
raber bu semavi konsere kulak ver.

Semada ışığı, yerde gölgeyi takip
et, havada poyraz gibi uç.

Güneşin tatlı ışıklarla ormanların
arasından vadinin gölgeliğine doğru
kay.

Allah, kendisini anliyabilmek için
zekâyı yaratmıştır. Gene tabiatte onu
yaratana keşfet. Onun sessizliği içinde
bir ses insan aklına hitab ediyor: Bu
sesi kalbinde duymıyan var mı?

Son yüz yılın Erzurum şairlerinden :

"KETENCİ ZÂDE" (*)

Yazan : Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu

Dursun oğulları'na:

İşte size bir isim ve bir şâir ki kendi memleketi olmayan «ERZURUM» u öz
yurdundan fazla sevmiş, büyük ilgi göstermiş ve sayısız hâtıra bırakmıştır.
«Ma'rifetnâme» sahibine acemceyi öğreten tanınmış bilgin «Müftü Hâzık
efendi» yi başa alalım; On dokuzuncu yüz yılın baş taraflarıyla ikinci yarısın-
da yetişen «Erbâbî» leri «Şehvârî» leri de unutmayalım; Bunların hepsi yerli
şâirdir. Birincisinin koca bir Divânı davardır. [1] Fekat «ERZURUM» hakkında
ancak birer kasidelerini görüyoruz.

KETENCİ Rizelidir; kırk yıldan fazla yalnız burasını terennüm etmiş,

"Ketenci,nin mezarında

Cemâleddin Server'e :

İhrama bürünmüş gibi müphem görünürken,
Bir dağ kadar altındaki topraklara yüksün,
Bir tezkirenin tâze vuzûhiyle büyüksün,
Emrah gelir ağlar, koca Kandilli gülerken.

Efkâra sakaktır adının kubbesi hâlâ,
Nabzında donan, kanla kımıldar bütün edvâr,
Hâliyle: «Nesib» lerdeki Nefî'i fısıldar.
Toprak ve taş olmuş bu kemiklerdeki mana.

Elbetteki, halkıyla edibiyle zamanın,
Şehnameni yazmaktaki imanı eğilmez,
Tunç söyleyemez ismini, mermer dile gelmez,
Zira, seni anlatmağa tek âbide yetmez.

Cemil Cahit Kotan

taşına, toprağına şiir söylemiş; halâ ellerde ve dillerde dolaşan koca kucak
dolusu «gazel, kaside koşma ve destan» vucûda getirmiştir.

ERZURUM da olanı biteni nazım filimine çeken Şâirimiz, Doğu Anadolu-

(*) Hacı Hafız Muhammed Rüşdi

(1) 1910 haziranında ölen zamanının pek değerli âlim ve şâiri «Amediyye» müderrisi, mesnevî
han ve nekibül-esraf değirmenci oğullarından «Seyyit Abdurrazzak İlmî efendi» tarafından 1899
1899'da derlenmiş ve 1318-1902'de İstanbul'da basılmıştır. (21) sahifedir.

nun bu beyaz yaylasında ve güler yüzlü karla süslü ovalarında neler varsa, neler gördiye hepsini, ustalıkla derleyüb sunduğu eserlerinde yerli bir panorama gibi seyrettiriyor.

KETENCİ, okur ve düşünür bir halk Şâiridir. Halkçı olduğu kadar Rebbânî ilham safasıyla ve arûzla yazan klasik Divan ve tesavvuf Şâirleri gibi O da kendinde öncekilerin yolundan ayrılmadı. Getirdiği mazmunlar hep bildiğimiz şeylerdir. Böyle olmakla beraber bunların içinden seçerek kendine mâlettiği ve O çok işlek kalemiyle ölümsüz bir şekle getirdiği konularda başkalarına hiçte benzemiyen bir özellik buluyoruz. Benzerlerinden dâima ayrı kalan bir yenilik ve üstünlük var. Kendi çağında ve çapında tek olan KETENCİ, belki yazışında eski ve klasik zevki canlandırıp devam ettiriyorsa da yazdıklarında, hakikaten tek ve orjinal oluşunu görüyoruz. Mısra' yapmak san'atı ve Edebî kudret bakımından — değil amma — Büyük (Âkif) in sosyal hayatımızda yaptığını, KETENCİ de ERZURUM'da yaptı. Hem de kimseye borçlu olmayarak ...

Meselâ Demirciler için yazdığı :

Yansam da Ocak gibi gamim eylemem izhâr;

Sokma beni âteşlere ey çarhı cefâkâr.

«Gürcü kapısı»nda yarım asırdan fazla leblebi kavuran «Eğri boyun» Hacı Ahmed'e birazda lâtife yollu vucûda getirdiği :

Nevcevanlar eklederse leblebi,

Pîr olanda istemez kuvvet habi

Kezâ «Saray önu»nde konduracılar kâhyası ve o zaman ERZURUM'daki iki Türk konduracıdan biri olan «Yırık Ahmed usta»nin dükkânına yazıp bıraktığı

Ayağan bak; başına Hak; murg ı Devlet kondura

Halkı istihzâ edüp geyme (2) begim; giy kundura

Bezzazlara: söylediği

Hor görme sakın san'atine sıtk ile sâ'yet;

Ser mezhebimiz «Hazret-i. No'man» idi bezzâz.

Bir yerinde de, «Telmih» ve «Cinas» san'atı ile;

Yüz bulsa kişi. şüphe yok astar dahi ister

Her verdiğini, aldığını deftere sen yaz.

Berberler için:

Citti tûyun, selâmet kaldı başın;

Efendim âfiyet olsun tıraşın.

Câferiye câmi'i önünde (1331-1916) da yıkılan «Câferiye Hammâmı»na asılmak üzere kaleme aldığı;

Tahâretle erer Hakk'a erenler

Şifâ bulur bu Hamam'a girenler.

Kısa bir zaman arkadaşlık ettiği kahvecilere; (3)

Hâl-i dünya gûyiya bir kahvehâne sevdüğüm;

Halka bak bir, bir gelir, bir bir gider âlem buyâ;

Beyitleriyle başlayan içde ve gönülde yer etmiş bu tatlı ve samimî baba öğütlerinden ve otuz iki esnafa kendi el yazısı ile yâdigâr ettiği deyişlerden tutunuzda, «Mevlânâ Hâlid»in Otuz ikinci halifesi «Kisha»da yatan «Tortumlu

(2) istihza, alay ve kinamak.

(3) «Ulu cami»de kırk yıldan fazla imamlığı ve mümtaz derecede hatipliği olan «Ketenci» bir müddet pek darlandığından 1310-1894 de «Çiğme minareleri»na karşı köşesinde bir ara kahve işletmiştir.

şeyh Hacı Feyzullâh efendi» ile (ölümü: H. 1282) «Topalak köyü»ndeki Topalak Şeyhi'nin göçüşüne ve 93 harbinde şeyhin şehit olan torunu «Sarı bey»e kadar ERZURUM'da tanınmış ve yerleşmiş büyüklerin, hayır sahiplerinin doğumu, ölümü, hacce gidişi, «İcâze-Diploma» alışı, yahut rütbe verilerek bir yere nakli gibi ERZURUM'da ne olup bitiyorsa, hiçbirini kaçırılmadan - keza Hâfiz ve Hattât cemiyetlerinden alınız da bu gün duran ve yıkılan (Câmi, Tekke, Türbe, Kümbet, Ziyaret, Mektep, Medrese, Köprü, Pungar-Pınar, Han, Hamam, Köşk, Kahve, Aşevi, hattâ Değirmen ve soyulu) na varıncıya kadar bütün tarih yapılarının kuruluşu, yıkılışı, ta'mir görüştü- bağlanan vakıflarıyla birlikte «Eski kayıtlar»a ve Evkaf kütüklerine bakmağa hâcet kalmadan KETENCİ'nin titiz ve irfanlı kalemiyle vucûda getirdiği şiir ve manzûmelerinde birer birer tesbit ve tescil olunmuştur.

ERZURUM folklorünü inceleyecek, halkın ve an'anenin yerli verimleri ve arta kalanları üzerinde tarih araştırması yapacaklara bir fikir verebilmek, bunların özünü çıkarmak için baş vuracağımız kaynağı, bize yalnız KETENCİ ha. zırlamıştır.

Bu bakımdan hazîne değeri taşıyan ve bir memleket sicilli demek olan bu nevi mahsuller, yurdun iç tarihinde, klasik tarih malzemesinin «Mazbût eserleri» kadar saklanması, derlenmesi ve aslâ ihmâl olunmaması lâzım gelen kıymetli unsurlardır.

Zâten ERZURUM'da etüt yapacak, yerli mahsülleri kırklayacak hiç bir tarihçi arkadaş, onun bu tükenmez yurd sevgisiyle meydana getirdiği şeyleri, dikkatle gözden geçirmeden işe başlamamalıdır.

Onda neler yoktur!.. Meselâ; ERZURUM'un son yüz yılda yetiştirdiği büyük fikir ve Kültür adamlarından «Ayaklı Kütüphâne» denilen rehmetli «Fabrikacı Abdurrahim Hilmi Sinimli» (Ölümü! 3 Mart 1944) ERZURUM'da bundan elli yıl kadar önce ilk olarak bir değirmen kuruyor; yeniliği pek seven çok başarılı, çalışkan ve o nisbetde hayrete değer bir adam olan «Abdurrahim efendi»nin yurd için bu çok faydalı ve hayırlı işini candan karşılayan ve değerlendirmekte gecikmiyen KETENCİ, hemen kaleme sarılıp «ERZURUM'un hâricinde» yapılan «Binâ-yi-âsiyâb»e bir «Mürğ-i-geç» konuruyor ve şu «tarih», çıkıyor;

Zehî tarz-ı nevîn bir âsivâb-i-Nâdirül-emsâl,

Yapıldı ERZURUM'un hâricinde hüsnu niyyetle

İbâdullah su'ûbet çekdi gelmekte vü-gitmekte.

Görülün işleri bir vakt-i-endekte, sühûletle

Alafdar bâşı Elhac Muhammed zâde yapmışdır,

Okunur nâmına Abdurrahim emmâ semâhatle

Umarım vâlideyniyle ola maksûduna nâil

Mükâfat eyleye hak, anlara lâtf-u inâyetle

Binâ-yi-âsiyâb'e dedi "Mürğ-i-geç" olur Târih;

(KETENCİ ZADE) şâdolsun, dâ âlemde se'âdetle.

1 3 1 3

Mizah ve lâtife tarafı da kuvvetli.. Bütün ERZURUM'un, ezberlediği «karısı ağzından» yazılmış:

Mevsimi geldi efendi. Git pelit al. Dal da al

Çam,Kavak. sorhun, tezek, saçma dahî her halde al

Başlıklı, doğrusu otuz beş beyitten fazla tutan "GÜZ DESTANI" (4) bilhassa yerli tâbirleri, mehallî şive ile bir araya toplaması ve kafiye bolluğu bakımından ne kadar değerlidir.

"Şahin Giray"ın:

*Yâr i-ser efrâz-i men, sen de O göz, kaş ki var
katliçün âşık'ın yâ ne gerek ok u-yay*

*Yâr gelüp âşık'ın menziline kılsa cây
Etmeyemi gün yüzü dideleri rûşinây*

Kıt'a siyle başlayan, hakikaten güzel ve meşhûr «Devriyesi» ne KETENCİ'nin eş olarak vücûda getirdiği :

Nâr-i aşkın setrederdim dilde ey mahbûb-i Hakk ;

Holka ifşa etmek ister dembedem didemde kan.

tarzında cidden âşıkcasına tertiplenmiş ve çok tutunmuş olan on üç beyitten ibâret «NÜN DEVRİYESİ» hanki evde asılı değildir?.. (5)

Sırası gelmişken şurasını bilhassa açıklamak icâp ederki; "KETENCİ HOCA" nın "Devriye"si bir nazîre olmakla beraber örnek olarak eline aldığı "Şahin giray"ın eserlerinden daha san'atlıdır. Bir çok bakımlardan ustalığı da, fazladır. Bu yolda yapılan denemelerin en muvaffakiyetlisi sayılabilir.

Bir def'a "KETENCİ"nin "Nün"la başlayıp «Nün»la biten her beyti, hiç bozulmadan aynı düzende devam ettiği gibi, birinci mısraların ortasına gelen (eder, etmek, diler, anlara, ey, nâbedid, ise, çünkü, söyler, âciz ve âşık,) kelimeleri, ikinci mısra 'devrederken yine kendi yerlerinde, aynı vezinde ve aynı mânada tekrar "isdihdâm" edilmektedir. Yalnız "Şahin giray"da değil bildiğimiz edebîsan'at çeşitleri arasında bile eş olmayan bu tarzı, henüz adlandıramıyorduk bile.. İş bununla da kalmıyor. Bu kadar oyuncaklı kurulan "Devriye"nin tam ortasındaki büyük "Nün" harfinin çevresine üç dâire, vardır: Bunların içinde her mısra'nın birinci kelimesinin "Mukatta" harfleri dizilmiştir.

«Şu iki dâirenin harflerini al yâde

Sâl târihi sana elbet olur âmâde»

Dediğine göre iki dâirenin harflerini hisap ediyorsunuz; eserin basılılığı (1310 1894) tarihi çıkıyor.

"Şahin Giray"da böyle görülmemiş bir san'at üstünlüğü mevcûd olmadığı gibi bozuk ve zorla tertip editmiş taraflar bile var.

Yukarıda söylediğimiz gibi baş tarafı güzel başlıyor; meselâ şu parça:

Yâr delerse eger sinemizi kailiz,

Tek bizi ol mehlika, lûtf ile kılun sezây

Yan verüp ey mehlika kaçma bu gam hânedan

Âteş i-hicran ile yanmağa görme revây

İkinci ve üçüncü mısra'larda "Kesret-i-tekrâr" yapıldığı hâlde, görüyorsunuz ki güzeldir. Çünkü mısra' kurabilmek değeri ne olursa olsun bu sözü söy-

(4) Bir a'da da «Masraf name» diir. Şairin el yazısıyla sakladığımız nüshanın, başlığında şöyle deniliyor :

«Hânel âcizinin mesârifât defteri»

(5) 1310-1894 de «Mearif nezâreti»nin iznile İstanbulda basılan «Devriye»nin altında:

«Dikkat üzere nezar et remine bakma sâde

Çünkü surette değil her neki var manâde

Cümle ebyata rakamlarla işâret yazdım,

Okuyunlar olalar ta'rifeden âzâde»

24-ara'larile başlayan (40) beyitlik izâhi da vardır.

lemek ve sevgilisine bu kadar fedakârlıkla ve bu kadar yakınlıkla "Teslimiyyet" göstermek için, insanın mutlaka sâir olması lâzımdır. Fekat aşağılara doğru enildikçe bu güzellik azalıyor.

«Kafiye» zoru ile "Harf i - Revî" olarak kullanılan (Ye) harfi, bazı yerlerde ne kadar takma ve eğreti.. Şu beyte bakınız;

Yâr olursa eger lûtf i hudâ bir kula

Bir pula muhtâc iken dehre olur padişây

Burada "Padişah"ın sonundaki (H) Harfi, kelimenin aslına uygun olmadığı hâlde zorla (Ye) ye döndürülmüştür.

Tal'at-rûyinmidir âleme veren cilây

Mısrası, şâirâne olmakla beraber (Cilâ)ya takılan (Ye), ne kadar yersiz ve cilasız.

Yalnız dilber peşinde değil dâima yurdun güzelliği arkasından koşan ve coşan şâirimiz, sıcak ve soğuk "Çermik" leriyle meşhûr "Ağdağ" (6) için yazdığı "Güzelleme" sinde ne güzel konuşuyor?. Bilhassa temenni-leri, sanki kulağınızın dibinde söylenilmiş gibi:

Erzurumda her kimin seyrangehi "Ağdağ" ola .

• Görmeye derd-ü meşakkat cism ü cânı sağ ola

Bir teferrûç gâh dır kim belde içre misli yok:

Bed nâzarlardan, kederlerden bütân irâğ ola

Mevzi'i gâyet güzel. âb ü hevâsı pek lâtif

Tarla. çayır. çok umarım her civarı bağ ola

Hayrile bulsun refâhiyyet ehâlisi kamû

Dola anbarlar zehâ'ir sûtleri hep yağ ola

Lâtûna mazhar buyur yârebb «KETENCİ ZÂDE» yi

Yüzü, kalbı, defter-i- a'mâli dâim ağ ola.

ERZURUM ve çevresinde, Anadolu'nun hiç umulmıyan bir çok yerlerinde, eserleriyle yaşayan. tâ «Tortum» daki «Nihah» câmiine söylediği;

«Nihah» a gül koyup târih-i- sâlin eyledi inşâ

(1302)

Tarihi gibi Tortumdan Narmana' kadar her Câmi ve Mescidin mihrâbında gönüllere çarpan bahtıyar «Ketenci» «De'b-i- Kadîm» e uyarak, Ya'ni ucu bucağı bulunmaz bir âlem ve bir kâinat olan divan edebiyatı dünyasından büyü-müş büyük şâirlerden pek çoğunun yaptığı gibi «Mevlid»de yazılmıştır. (7) Se-mâvî şâir «Süleyman çelebi»nin hakikaten emsalsiz bir mazhariyet hâlinde ibdâ'

(6) Soğuk ve sıcak iki şifalı çermiğinden başka köyün yollarında bir de şelâlecîği vardır. Erzurumun üç buçuk saat kadar kuzey doğusunda bağlık, bahçelik, suyu bel bir mesire'dir. Eski adı «Ağbağ» imiş. Doğusundaki «Çipak» denilen küçük köyün adı da «Çiplak» den bozmadır.

(7) «İstirham»adını taşıyan mevlid, «Hayri Reşadiyye» lefzinin gösterdiği (1380-1914) yılında Erzurumda «Envâri şarkıye» matbaasında basıldı.

«Ketenci» ve «Sıracı»den başka mevlid yazan Erzurumlu iki şâir daha vardır.

A - (1334-1918) martının 10 uncu günü seksen yaşında şehit edilen yardımcı oğullarından tanınmış mütesavvif hak şâiri kınbiğili «Şeyh Hüseyin Gedâi Efendi»nin büyük oğlu, «Alvar ima mi» âdile tanınmış, en yaşlı şâir ve hâl ehli, mübarek bir zât olan (Mühammed Lütfî Temizel)in mevlidi (1337-1921) de Erzurumda basıldı. Başında altı «ferd» sonunda bir «na'ti şerif» vardır.

B - Erzurumda «Resûl hoca» denilen «kaya bey»in oğlu Hasan kaleli hattât ve divan sahibi şâir «Muhammed Ali Nacmüddin Efendi»merhumun «Fikha» ve «Hey'et»e dair iki kıymetli eseri arasında basılmamış birde mevlidini gördüm.

(1944) martının başında İstanbulda ölen, Erzurumun son yarım asrında yetiştirdiği fikir adamları hankında zengin bilgisile tanınmış Muallim Seyyid Abdüssamed fahri bey'in de basılmış kırtçe bir mevlidi vardır.

ettiği şâheser kadar kukretli, dokunaklı ve büyüleyici değilsede ERZURUM da çokca okunan «Hoca Re'fet Efendi»nin «Mevlid'i (8) kadar tanınmış ve tutulmuştur. ERZURUMun müslüman halkı ve bütün köylü «KETENCİ»yi okur. On dokuzuncu yüz yılın son yarısında yetişen ERZURUMun yerli ve kudrdtlı şairi «Hacı Osman Sirâcüddîn Efendi»nin daha önce basımsız «Mevlid'i, -nedense- yayılmamıştır bile...

«Hazret-i-Hakkı» ları ve «Nef'i» leri yetiştiren Erzurumda «KETENCİ» belki bir «Emrah» bile değildir. Çok olgun ve irfanlı olmasına rağmen onda «Mârifet-nâme» sâhibinin derin felsefesini, «Sihâm-ı kaza» san'atkârının -Arûz bandusuna benzeyen- elfaz ihtişamını ve «Koca Müfti» nin, hatta «Hâzık Efendi»nin İlmiyye, debdebesi»ni bulamassınız. Fekat «Yûnûs»ün mistik ruhunu ve ilâhî aşkını vecd içinde ERZURUM topraklarında gezdiren ve Hakkıyla temsil eden bu âşık ve derviş adamda, onların eriştiği mazhariyetin sırrını bulmak mümkündür. Son yüz yıllarda ERZURUMda onun kadar bol Şiir söyleyen olmadığı halde «Amme nin kabûlüne mazhar» olmamış tek mısra'ı yoktur.. İşte şâirin kolay kolay varılamıyacak en kuvvetli ve imrendiren tarafı...

Fekat bu zengin zekâlı adam, yalnız bu yönden bir değer taşıyor. ERZURUMun öz evladı olmadığı halde yakından tanıdığı ve ruhunun harimine girecek halk'ın cem'iyyetin içinden aldığı konuları konuştururken hiç yadırgamıyor. Yanıldığında görmüyoruz. «İsabet» ve «icâbet» daima bir birini tamamlamakda..

ERZURUMun her otuz yılda bir geçirdiği istilâ felâketi yüzünden parça parça edilen ve bu gün bir kırıntısına bile rastlayamadığımız tarihi eserler arasında cidden bir değer olan KETENCİ nin şiiri külliyyatından bir çok parçalar da, bu arada hebâ edilmiştir. Buna rağmen yine bir çok evlerde ve köylerde, Şairimizin «Ta'lık kırması» ile yazıp bıraktığı «Kiblegâh» ta'b'r edilen sayısız levhalarını bulabiliyoruz. Bunlar arasında muhtelif çağlarda yetişen ERZURUM velileriyle zarif tarikat şeyhleri ve 93 şehitleri için, -Pek usta olan mubarek kalemiyle -vucûda getirdiği «Tarih» ve «Tahmîs» ler ve yine bu şehrin büyüklerini öven ve tanıtan destanların çoğu, -Hamdolsun- yanımızdadır.

«KETENCİ» hakkında çıkacak kitabımız için bunlardan çok faydalanmakla beraber, yazımızın başında örneklerini verdiğimiz ve istilâ âfetinden önce yazılmış Otuzdan fazla yerli esnafın san'at ve mesleğini öven ve inceliyen, bilhassa (Telmih, Tevriye, Kinaye, Cinâs, İstîâre, ve işikak) oyunları bakımından çok ustaça düzdüğü ve «Gem'iyyet»-i-Elfaz» hünerleriyle her manada «İstihdâm» ettiği «tarih» ve «Gazel»leri Halkın inan ve itikadını karşılayacak, besliyecek bir kudret sihriyle meydana getirilmiş «Koşma» ları, Bütün araştırmamıza rağmen bulamadık, bulamıyoruz. Eksiklerimiz çok..

Meselâ şu «Çay» için söylediği,

*Başı «çin» de, ayağı tâ «Yemen» de batnı «San'â» da
Velî bir tıfla versen sû gibi olur anı şârib*

Beytiyle başlayup:

Benim de nısfımı gasb eylemiş «Rüşdî» aceb gâsıb

Mısra'ıyla biten «Çaynâme» ne kadar hünerlidir?

Eski imlâya ve «Ebced» sayısına göre «Rüşdî» nin sonundaki (Dal) ve (Ye)

(8) (Bâbî Âli-Buhârî şerif) hocalarından, müderris, Diyarbakirli (Tayyâr zâde İbrahim Re'fet Efendi) merhumun bu mevlidi (1303) rabî-ul-evvelî sonlarında ve (1310) tarihinde İstanbul'da üç def'a basılmıştır. Sonunda, (30 Receb 1311) de ölen Uskûdarlı şâir «Süleyman Sâlim bey» in, bir takrizi vardır.

Harfleri (14) eder; «Çay»da (14) dūr. Şâir menzûmesini «Ebced» oyunu ile eski «Muammâ» lara benzetiyor.

Bugün bulunması âdeta muhâl hâline giren bu orijinal mahsulleri mübarek şâirin «İNTİBÂH-ÜT-TÂLİBİN» adında büyük bir mecmuada topladığını biliyoruz. Yakınlarında Gez mehallesi imamı «Mengeneci zâde Ahmed Hilmî Ferid üddin Efendi» ye (9) bizzat yazdırdığı bu kıymetkâr eserden, ne yazıkki bugün bir yaprak bile kalmamıştır.

«KETENCİ» de, hiç Osmanlı edebiyatına ve geçmişin klasik zevkine kaçırmadan temâmen «Âşık» tarzında yerli halk diliyle söylediği, söylettirdiği parçalar da var. Tetkiklerim sırasında «Pasin»leri dolaşırken çok uzak yerlerde ve husûsî ellerde gördüm. Bununla beraber son zamanlara kadar yetişen bazı münevver zümre şâirleri gibi o da yalnız arûz vezniyle yazdıklarını yayınlamıştır. Elimizde bulunanlar içinde islâm irfanını, tarikat âdâbını, ahlak ve insanlığı telkin ve tefhim için ta'lîmî mâhiyetde söylenilmiş olanlara rastlıyoruz. Rindâne gazelleri de, fâzılâne eserleri kadar kuvvetli. zamanının ilimlerini ica bî kadar tahsil etmiş ve birazda okutmak sûretiyle «Hoca» diye tanınmış olmakla beraber asıl feyzinin, «Tarikat» e bağlandıktan sonra açıldığını ve genişlediğini görüyoruz. «Nakşibendiye» nin Hâlidîye kolu Halifeleri» sırasına geçerek «Pir-i Küfrî» denilen «Küfrâ» lı «Şeyh Muhammed» den irşada me'zûn edildikten sonra zevkinin ve irfanının daha çok olgunlaştığı görülmektedir.

«Hazret i-Pir-i Hatîrimiz» dediği «Efendi»sine sunduğu «İlticânâme» sinde taşkın sevgisinden âdetâ tesavvûf cezbisine tutulmuş gibidir.

*Azizim, rehberin, pîrini, efendim, şem'i tâbanım
ziyâyı himmetindir her iki âlemde dermanım.
Bu hikmet hânede sensin tabibâ çünki lokmanım
Kime arz eyleyem âlemde ehvâli perişanım.
Benimle müttefiktir bu recâda cümle ihvânım
Eman ey kutbi ekrem, gâvsi a'zam, şâhi devranım.*

*Tulû etti Eyâ hurşidi âlem, bürce küfrâ'da
ve lâkin «Şehri Bitlis» buldu devlet şimdi dünyâda
Netice sendedir matlubumuz suğra vü- kübrada
Bizi dūr etmesin senden hudâ surette, manada
Seninle olmalı maksûdumuz dünya ü-ukbaba
Eman ey kutbi ekrem, gâvsi a'zam, Şâhi devranım.*

«KETENCİ» nin şiirleri bu güne kadar toplu bir hâlda yayınlanmamış değildir. Bu yüzden çok da sıkıntı çekdik. Uzun zamandanberi emek vererek, sabr ederek çalıştık. Biraz güçlük olduysa da - Hamd olsun- eser meydana çıktı. Gönlnü ilme ve şî're kaptırmış olanları hoşnûd edecek bir şekilde olduğunu sanmakla beraber belkide bir çok bakımlardan değersiz ve yetkisizdir, Düzeltilecek, eklenenecek tarafları çoktur. Bütün gayretimize rağmen nasılsa gözden kaçan ve elimizde

(9) Aynı zamanda eski öğretmenlerden ve ketebeden, eyi huylu, herkesin sevdiği bir zât olan (Ferid Efendi) 1934 nisanında ölmüş ve bu kitab da câhil karısına kalmıştır. «Ketenci»ye çok sevgisi olduğundan eserlerini toplamaya çalışan «Necâti Karabacak»ın bize anlattığına göre; bu câhil kadın eserin yapraklarını birer birer koparıp terekilere zermiş ve üst tarafında, yıprandıkça tandıra atmıştır.

olmayan eksiklerimizi bize hatırlatmak ve eserimizi tamamlatmak lûtfünde bulunacak memleket münevverlerine şimdiden minnettârız. Yurdun iç târihi ve ma'nevî serveti demek olan irfan ve edebiyat kütüphanenizi, değerli yardımlarile hakikaten dirilmiş olurlar. Zaten bizim de maksadımız budur.

Halkın rûhuna ve gönlüne girebilmiş ve herkesce sevilmiş, tanınmış, ERZURUMA çok bağlı, değerli ve cidden mütebellir bir şâirin, ihmâl edilmemesi lâzım geldiğine inandığımızdan, küçük borşürümüzle bu imkânı hazırlamak istedik... Sevincimiz, sâdece iyi niyetten ilk ve örnek olmakdan ibârettir.

Yirminci Yüz yılın son yarısında tanınmış, Çok yakın zamanın Şâiri bulunan "KETENCİ"nin, (1322-1916) Mayısına kadar Hayatta olmasına rağmen (9) ne yazık ki bir resmini görmek kabil olmadı. Kendisini ancak şöyle tarif edebiliriz:

Beyaz seyrek sakallı, Akbenizli, Gözleri çukurda, ve uzunca boylu idi. Ağır ve tartılı yürürdü. Her zaman elinde tuttuğu Şemsiyesinin kıvrık sapını, Çok defa öne getirirdi. kışın koyu siyah bir lata; yazın beyaza yakın, İnce sırınmış "Şam hırkası" giyerdi. Hurma çektiğinden bir tesbihi vardı.

Başında tepesi sivri beyaz ve uzunca "TERK"li Yâni sık yorgan dikişi ile işlenmiş «Dallı Halidî Tâc» ve üzerine pem beyaz, tertemiz, Gayri muntazam büyükce bir sarık bağlardı.

İnce ve çekme burunlu idi. Bıyıklarının ağza gelen kısımlarını temâmen keserdi. Nârin ince bir sesi vardı. Her zaman neşesis ve düşünceli görünürdü. Az söyler fekat zarîf ve hafif konuşurdu.

Çok vefakâr bir insandı. Herkezin Gönlünü hoş etmek arzusunda bulunduğundan, en Fakîr bir adamın bile hatırını sayar; Davetini kabûl ederdi. Dükânına manzûme yazdırmak için kendisine Muracaat edenlerin hiç birini kırmazdı. Bunların çoğunuda kendi yazardı.

"Hana, Hamama beyit Söylüyor." diye onun bu hâlini ayıplamak isteyenleri bile hoş görürdü. Kıymet ve şöhret onu şımartmamıştı. Esasen Halkın Çoğu, onun Yazdıklarıyla "Teberrük" eder ve kendisini âdeta bir "Evliya" gibi tanır-lar; "Yazısı olan yere bereket girer." derlerdi; Halkda bu kanaat vardı...

Kendi hakkındaki duası ne güzeldir:

(Garaz ancak okuyup RÜŞDÎ ehibba diyeler:
Mazhar ı-eltaf ı Huda ola KETENCİ ZÂDE.)

Şimdilik, hiç bir yerde çıkmamış "GÜZ DESTAN" nın muhtelif nüshalarla karşılaştığımız en doğru şeklini yayınlamakla iktifâ ediyoruz:

(9) «Gül Ahmed» caddesi üzerinde, (1257) Hiçret yılında yaptırılan «Salihîye dâireleri»ne âit olup yerî, park yapılmak üzere (1938) de Belediye tarafından yıktırılan ve bir adı da «Kesik minâre» olan «Salihîye Mescidi»nin batısında, «Bakırçı Câmîi İmâmı Hâfiz Mehmed Vehbi Efendinin» yanında kômütüdür; Taşı yoktur.

Güz Dêstanı

Mevsimi geldi efendi git pelit al dal da al
Çam, kava, sorkun, tezek, saçma dahî her halda al
Tuz, çadır, peynir, güzel yaprak bu günlerde gelir
Bir kuru tatlı erik hurma ile yağ bal da al
Sebze, kışmış, badem içi, fındık içi, çok getir
Köme, yeşil pestil, bamya bak her ne var bakkalda al
İki yüz batman kadar un parası ver köylüye
Gendime, bulgur da gelsin mercimek, sağ kal da al
İşine elbette âdem ihyat etmek gerek,
Hâsılı tut pendimi kurbanlığı şevvalde al
Et gelince sebzevat günden güne elbet gelir
İki yük âlâ pirinç alınca bir gurbal da al
Âdeme bir şan imiş âhırda hayvan beslemek,
Âdimız var, şânımız var bâri bir kaç mal da al
Ot, saman, yonca ile arpa alınca dikkat et
Üç sepet, iki gürek, âhır yüzüne sal da al
At, Katır, merkep, öküz lâzımsa ihmâl eyleme
Bir çekiç, bir kerpeten, çokca düğümüş nal da al
İki top çilvâri, üç top basma, on el haulusu
Üç tulum, beş top gezi, lâhûri bir top şal da al
Vâkıa bunlarsız olmaz bir çiçek gördüm bu gün,
Çarşıya git bir sual et bul anı dellâl da al
Bir kazan, iki soba, bir lamba, üç çay gûğümü,
İki üç seccade, iki halî, üç mangal da al
Bizde inçü var lâkin az olunca âr olur,
Şimdilik çok iste nem bundan otuz miskal da al
Otuz altı dane altın top dahî lazım bize,
İki altın kordela saat; kıza, halhal da al
Ya bize çarşaf dedim alası yok bunda dedi
Otuz altın Bağdada ba posta et irsal da al
Küp, güveç, çömlek, çanak, fincan, tabak, su bardağı,
Bir fıçı gaz, çokca boru, kapuya mandal da al
Pek ucuz bir makîne gördüm piyango malıdır
Nerde ise oğlanı ardınca anın, sal da al
Kakûla, darcın, biber hem zencefil malumunuz,
Çay, şeker daim alırsın bakda o, emsal da al
Çok makarna ile güllaç -u şurup, hem şenriye,
Her zaman lâzım bize attardan tutkal da al
Evdeki hariçteki hizmetçiler muhtaçtır,
Her ne isterlerse bir sor anlara, partal da al
Bunca eşyayı kim alsın kuvvetim yoktur dedim;
Mollalar gelsin dedi; bir iki hammal da al
Neyleyim bilmem iki cebimde yoktur bir beyaz
Bu hayal mekkâresi, ikdam eder ki al da al

Elde pâre yok ise eşyaları ahzetmeğe,
 Eyleyup dâyinleri temin biraz imhal da al
 Paresiz ancak bu âlemde günah almak olur;
 Pare yoktur söylesem hevf eylerim der; çal da al
 Kim güvensin bu cihanda bir tıfil oğlum da yok;
 Dedi sitkile Hudadan isteyup etfal da al
 Bu kadar masraf ne kârile olur sordum dedi;
 Doktor ol, ya avukat, ya dağda, ol kattal da al
 Dedim ikbalim olaydı gelmez'idim âleme,
 Dedi ömründe yalan söz söyleme ikbal da al
 Ah dedim, hâlim yaman dedi ki, tut rahi rıza
 Lütfü Hâk, bâ himmeti Peyğamberî hoş hâl da al (10)
 Kesbi râhat etmeğe âlemde yol yok mu dedim,
 Dedi terki raheti dünyada, kıl ikmâl da al
 Bildiği hâlde gönül o rahatı almaz dedim
 Hakka yalvar dedi Hak kılun anı meyyal da al
 Ey cevan ergenliğin bil kadrini rahat yaşa
 Ben de bir iş isterin dersin bu bahre dal da al
 Bulmak istersen eğer (R Ü Ş Dİ) Metâr izzeti,
 Kendini genci kanaat içre kıl idhal da al
 Lutfuna mazhar buyur yârebb KETENCİ ZÂDE'yi
 Cürmünü meccanen (fu et koyma bu işğalda al

(10) Yahut:

(Dedim halim yaman; dedi ki var git « Bitlis » e
 Avnihakla « Gavsiâzam » dan güzel bir hal da al)

19 Şubat

Bi seldir o, akmış gidiyor yurt emelinde,
 Kaynaşması var, tıpkı tabiat gibi yerden,
 Kurtardı utanç yüzlü o, rakamları (bir) den,
 Heykelleşiyor, her taşı şarkın temelinde..

Dört nâl kısadır, okdaki ilk hız bile azdır,
 Her gün, yeni bir kuvvet olup aktığı yerde,
 Tarih öğünür, maşeleler yaktığı yerde.

Rakamlara sığmaz adının varsa hesabı,
 Bayraklaşıyor, göksümün üstündeki namı.

Cemil Câhit Kotan

BAR (*)

Yüz yılların ardından kopup gelen bir vakar,
 Kahramanlık yiğitlik, erlik destanıdır bar.

Bu oyunda gör bizi, sakın geçme iraktan,
 Gözün varsa seçersin, barda karayı akdan.

Bir savaş seyri vardır, dadaşın her barında,
 Görünce kanın kaynar, o an damarlarında.

Doyum olmaz, bir görsen, Koroğlunun barını,
 Güvenirsin gücüne, düşünmezsin yarını.

Dumlu'dan ta Basra'ya, çağlayan selimiz var,
 Bahtımız kara değil, bugün Karasu kadar.

Bingöl yaratmadı mı kan çağlayan Arası?

Aman Aras han Aras,
 Bingölden kalkan Aras.
 Al başımdan sevdami,
 Hazerde çalkan Aras.

Dadaş çelik bir yaydır, onu germeğe gelmez,
 Çağlayan bir sel olur, dağlara da baş eğmez.

Yayla bulutu gibi, yükselir yavaş yavaş,
 Sonra birden sel olur, köpürür coşar dadaş.

(*) Evimizin muhtelif konularda, tertip edilen her gecesi, bize büyük
 kayıplarımız rahmetli Sâdi Akatay'ı hatırlatır.

Bilhassa bar uyanırken, okunan ve dinleyenleri, içten gelen bir ve-
 cidle sürükleyen yukarıki şiiri, kendisini bir kere daha yada vesile olur.

Onun saçları gibi beyaz gönlünden ve inancından kopan ve her tok-
 mak sesine (Can !) diyen sesini, her Halkevli can evinde duyar, hayalini
 bulutlanmış gözlerinde seyredir.

İşte bunun içindir ki; ölümüyle yüreklerimize avuç avuç kahr ve hic-
 ran döken Sâdi Akatay'ın can evimizdeki hatıralarını, her okunuşunda
 vakarlaştıran (Bar) şiirini bu sayımıza koyduk.

*Doğunun sınır taşı, Erzurumun dadaşı,
Efesi var İzmirin, eğilmez Türkün başı.*

Bar başlıyor !

*Barbaşı sallarken mendilini,
Gözüne al dadaşım, gönülden sevdigini.*

*Dinle! davul ne diyor? dan! dan! dan!
Ben bu sese vurğunum, can! can! can!
Canlar yurdandır elbet, her can vatana kurban.*

*Atalar yurt seumeği, davuldan öğrendiler,
Bu ilk barın adına, Sarhoş barı dediler.*

*Dadaşlar ağır ağır bir halka çevirdiler,
Yurda kurban yigitler, bu halkaya girdiler.*

*Elele tutuştular,
Gönülden tutuşanlar, hepsi de sarhoştular.*

Seven sarhoştur elbet, içsede, içmesede.

*Ses yok, donmuş dudaklar, gözler şimşekleşiyor,
Kır at kişniyor, neden toprakları eşiyor.*

*Dan !
Dan !
Dan !*

Kanları kaynaştıran bir ses çıktı zurnadan.

*Tanrım bu ne duruştur, gözler damanlanıyor,
Ufuklar bayraklaştı, cihan dalgalanıyor.*

*Silkin ey Palandöken! dök başından kartı,
Dadaş oynarken senin gösterir vakarını.*

*Vur! davulcu tokmağı, candan coşsun dadaşım,
Çal zurnaçı! oynasın dadaş, dönüyor başım.*

Sâdi Akatay

“Erzincanlı Hacı Ahmed İzzet „

VE

“Hasan Hayrî Paşa,, lar..

Yazan : Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu

Çok değerli Murad Uraz'a:

Salnâmelerle, eski kayıtlardaki? Vâli cedvellerinin tetkikinden anlaşılıyor ki ERZURUM, Tarihimizdeki Büyük şahsiyetlerin Vâililik ettiği bir şehirdir.

Bunların içinde filhakika Âlim, Şâir, Edib, Müellif ve Mütercim, Hattâ «Hattât» ve «Kumandan» olanlar bulunduğu gibi Zarîf fıkraları, Hâtıraları ve Halk arasında Hâlâ söylenilmekte olan menkıbeleriyle tanınmış Nüktedân Vâliler de vardır.

Bursa Valiliğinde bir çok hâtıralar bırakmış olan «Ahmed Vefik Paşa» ile Edebiyat tarihimize, «Direktör» adıyla geçmiş ve Tiyatromuzu kalemiyle Besleyenler arasında, «Ayyâr Hamza» adındaki «Moliere» den adapte ettiği eseriyle tanınmış «Âli bey»in, Nükte ve fıkra bahsinde adları çok geçer.

Kültür ve yayın Dünyamıza «Büyük Türk Lûgati» adında ölmez ve devrilmez 30 ciltlik muâzzâm bir irfan heykeli diken, «ŞEYH MUHSİN-İ-FÂNİYYÜZ. ZÂHİRÎ» Müsteârinin sâhibi büyük bilgin, Dilci, Ziraatçı ve İslâm düşünürü «Beyler Bey»li «Huseyin Kâzım Kadri Bey» merhum'un Babası «Hacı Kadri Bey», «Âli Bey» den sonraki Trabzon Vâililiğinde, Kudret ve celâdetiyle tanınmış bir idâre adamı olduğu kadar, nüktedân

Valilerin Başında gelir.

ERZURUM Vâilileri arasında muhtelif menkıbeleri ve garîb hâlleriyle tanınmış ve en çok söylenilmekte olan ERZİNCANLI HACI AHMED İZZET PAŞA dır.

En yaşlı bir «Vezîr» olduğundan «İkinci Abdülhamîd», kendisine «Babam» der ve çok saygı gösterirmiş.

«SÂMİH HASEN PAŞA»nın Üçüncü Vâililiğinden sonra iki yıl altı ay Vâililik eden ve (93) harbinde Büyük yararlıklar gösteren, Askerî iktidariyle de tanınmış yüksek bir kumandan olan KARSLI HÂTUN OĞULLARINDAN KURD İSMÂİL PAŞA'ya, 1293 Eylülünden iytibâren, bir müddet ERZURUM Defdârı «Hacı Âkif Efendi» Vekâlet etmişti.

İşte bu sırada, ya'nî yine 1293 yılı içinde, ERZİNCANLI HACI AHMED İZZET PAŞA, «Sivas» daki ikinci Vâililiğinden, buraya ikinci defa Vâli vekili olarak gönderildi.

«SON YÜZYILIN ERZURUM VÂLİLERİ» adındaki tetkik nâmemizde, yaptığı işlerden ve bıraktığı hayır müesseselerinden ayrıca bahsedeceğimiz İZZET PAŞA, çok zengin, âlim,

Şâir ve bilhassa «çeteci Abdullâh Paşa» (1) gibi «Celîy» ve «Reyhânî» yazılarda büyük kudret göstermiş ve Haylî eser bırakmış değerli bir «Hattât» olmakla beraber son Yüzyılın «Vezîr»leri içinde, hayret veren acib halleriyle de meşhurdur. Sakalını rastıkla boyadığı için zamanın ricali, kendisine, «Kokusu ağır Vezîr» derlermiş.

Muhtelif tarihlerde, «Çıldır» İlçe Baylığından başlayarak, «Vezâret» Rütbesiyle (Hakkârî, Şam, Cidde, Diyarbakır, Van, Kürdistan, Trablusgarb, Harput, Hicaz, Hudâvendigâr, Erzincan, Sivas, Erzurum ve Edirne) gibi mühim Vilâyetlerde, uzuu müddet Vâlîlik etmiş, dâima hayırlı işler görmüş, iyi izler bırakmış, ve bir çok yerlerin yeniden i'mâr ve lhyâsına sebep olmuştur.

Bu hususda kendi kesesini bile harcamakdan çekinmediğini görüyoruz... (93) Harbinde, şahsî servetinden Onbin Altını «Harb îânesi» olarak orduya bağışlayacak kadar büyüklük, çömerdlik ve Yurd severlik göstermiştir ki Bugünün parasiyle Doksan beş bin lira eder. En çok «Sivas»da kaldığı için «Sivas Valisi» diye de anılan İZZET PAŞA, Bütün gittiği yerlerde, doğruluğu ile tanınmış, herkesin sevdiği, bilgili, becerikli, Dirâyet sâhibi, işini bilir.

(1) : Erzurumda üç def'a vâlîliği vardır; (Yazıcı Zâde Hacı İbrahim paşa) dan sonra, (1164-1751) tarihinde bir yıl; ikincisi, yine, (Yazıcı Zâde) nin bir yıl süren ikinci vâlîliğinden sonradır. (1167-1753 den itibaren iki sene devam etti. Üçüncüsü, (Ağa Mustafa Paşa) nın bir senelik vâlîliğini takiben (1170-1756) yılında bir sene sürmüştür.

Bu müddet zarfında Erzurum'a bir çok hayır eserleri bırakan (Abdullâh paşa), bilhassa «Çeteci suları» denilen künbetti yedi büyük çeşmeyi yeniden yaptırmış, sekizini de mükemmel bir şekilde tâmir ettirmiş ve «Kitâbe»lerini kendi yazmıştır. «Hâzık Efendi Hoca» nın, «Olsun da gör...» Redifli meşhûr Erzurum kasidesinde, adı geçen «çeşm-i pinhan, çeşm-i sârâs» uyunu, Erzurum'a getirip şehrin içindeki çeşmelere taksim eden kendisidir.

San'at değeri çok yüksek olan, ustaca istilâ edilmiş, bir «ilhânî celîs» ile vücûda getirdiği bu kitâbelerden birini, bir yapıda kullanılmak üzere iken, parçalarını toplayıp (10 Kasım 1943) Çarşamba günü «Ali Ağa daireleri» ne âit «Kitâbe» ile birlikte, Erzurum Halkevi müzesine getirttim.

Fevkalâde hâfıza kuvvetine mâlik çok zekî bir idare adamı idi. Çok yaşamış ve sonunda «ŞEYHUL VÜZERÂ» olmuştur. Fekat ne yazık ki; yüzüne bakılamıyacak doreceke çok güzel, dibler bir delikanlı olan oğlu «Hurrem Paşa» nın, henüz 18-20 yaşlarında iken çok vakitsiz ölümü, (2) Biçâreyi, hakikaten Çileden çıkarmış ve rûhan çok perişan bir hâle getirmiştir.

Yakınlarından edindiğimiz mâlûmâte göre; Çorabsız Giydiği «Mest»inin içine su koyup abdest alması ve ayağında iken diktirmesi, hiç lüzûmu yok iken yama üstüne yama vurdurması ve ayaklarını içinde yıkaması; Torba içinde getirilen maaşını, Olduğu gibi çöp sandığına attırması, gecelik takkesini havaya fırlatarak başına geçirmeden yatağına girmemesi ve bunun için de sabahlara kadar uğraşması, karyolasına tâ uzakdan atlayarak sıçraması, Çamaşırlarını yıkatmak için «Edirne» den «Erzincan» daki akribalarına göndermesi çok kirlenmiş olanları da, yırtıp atması, tırnaklarını uzun müddet kesmemesi, «Köfte, Söğüş ve Kebab» gibi yiyeceği etleri, Pişirdikten sonra, bir de sabunla yıkattırması, herkesden ve herşeyden öğrenmesi, bilhassa «Cenâze»den ve «Cenâze» sözünden fenâ hâlde ürkmesi, meclisde buna dâir bir söz açılırsa hemen kapattırması ve ba'zan pek dalgın olarak pantolonunun önünü iliklemeği unutmaması gibi çok şaşılacak ve acınacak halleri, hep bu genç ve güzel çocuğun ölümünden sonradır.

(2) : 1305-1889) Haziranında duvarları çatlayıp 1930 da kubbesi çöken ve 1940 daki som büyük zelzelede temâmen yıkılan «Erzincan» ın tam ortasındaki büyük «Hacı İzzet Paşa camii», bu «Hurrem Paşa» için yaptırılmıştı. Bir adı da «Yeni Cami» olan bu ma'bed, «İstanbul» daki «Nur-i-Osmaniye» çapında, üst üste üç pencere ve çifte minareli idi.

Bineanaleyh «Kamusul a'lâm» ın «Paşa» yı anlatırken; «dünyada kimsesi olmayıp bir asırlık ömrünü tecerrüde geçirmişti,» demesi ve kezâ; «Son Asır Türk Şâirleri» nin de, «Evla ü, şhâda ve zevcesi yoktu.» diyerek bu yanlış tekrar etmesi, hatâ üstüne hatâdır..

On bir def'a sadrazamlığı olan «A'yân» dan ve ERZURUM'un «Aşağı yoncalık» mehallesinden, SOLAK ZÂDE'nin yetiştirdiği VEZİR MEHMED SÂİD PAŞAdan nakl olunduğuna göre; - doğru mudur yanlış mıdır bilmiyoruz- sakalını ba'zan de siyah mürekkeple boyadığı rivayet ediliyor.. Lâkin hakikaten zarîf ve çok da ma'nîdâr olan fıkraları, zevallî'nin bu hâle gelmezden önceki zamanlarına âiddir.

***

«İnandı» yahud «Aldandı teres!..» ta'birini çokca kullanırmış.. «Bâb-ı Âli» den kendisine gönderilen «Teşekkür nâme» lere bile, «Teresleri atlatdık!..» der, gülermiş..

***

Yine bir gün, bir vesîle ile «atlatmak» istediği birinin arkasından, -dizine vurarak- «aldandı teres!» diyecek olmuş; adam, arkasını dönüp de dik dik bakınca;

— «Sen de teres, ben de teres!..» demiş.

***

Yolsuzluğu görülen memurlardan birini azlettirir, fekat İstanbula gönderirken bir de «Tavsiye nâme» verir.

Adamcağız şaşarak,

— (Efendim, hem beğenmiyor azlediyorsunuz, hem de beni öven ve kıymetlendiren «Tavsiye» yazıyorsunuz..) der.

Paşa, üstün bir vakar ile:

— (O, muktezâ yı- maslahat dı; bu da, ıycâb-ı- şân-ı- vezâretidir.) cevabını verir.

***

Bir vazîfeye girmek için «Arz-ı hâl» yazıp vermekden usanan biri, nihayet bir fırsatını bulup «Paşa» nın huzûrına girer. Ve artık «Arz-ı hâl» yazacak, pul yapıştırarak parası kalmadığından şikâyetle, hâcetini bizzat «arz etmek»

zorunda kaldığını söyler. «Paşa» da, tebeşiri alıp;

— (Dön arkana!) der ve câketinin tam ortasına güzel bir yazıyla:

— (Mektupcu Bey'e) yazarak şifâhen dinlediği bu ifâdeyi, havâle eder.. — (Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa Vâlîliğinde, bir Bucak Müdürünün, aynı şekilde müraca'at ettiği ve Vefik Paşa'nın da o adamcağızın setresine, yine tebeşirle «taraf-ı defterdârî'ye.» yazdığı meşhûrdur. Bu şekildeki şifâhî ve irticâlî havâlelerin, mücid veyâ mukallidi, Paşaların hangisidir? bilmiyoruz; Fekat garabet ve zarâfet bakımından ikisi de, birbirini tamamlıyor.)—

«KEL HASAN PAŞA»

(1308 - 1892) de «Ferîk» rütbesiyle ERZURUM Vâlîliğine gönderilen ve iki yıldan fazla kalan KEL HASAN PAŞA adıyla tanınmış, «Hasan Hayri Paşa» da, nükte yapanlardan, ilme ve zarâfete meclûb olanlardandır.

Geceleri fenersiz sokağa çıkmağı ilk defa yasak eden kendisidir. Aykırı hareket edenleri, bizzat mekamina getirtirir, bir acı kahve içirirdikden sonra bizzat başında bulunarak döğdürmüştü..

***

«Jandarma», olmak için kendisine müraca'at eden birini, sözü bitene kadar, dinledikten sonra birdenbire üzerine «Hah!..» diye haykırır; zevallî adam da, gâyet tabî'î olarak korkar, «Hasan Paşa»,

— (Yok yavrum; der, sen jandarma olamazsın..)

***

«Yukarı yoncalık» mehallesinden dost edindiği «Binbaşı Çerkes Mehmed

Bey» le, her gece sivil elbise giyerek şehri dolaşırlarmış.

Bir akşam yine köylü kıyafetine girerek Umumî evlerden birine gitmişler. Zaman icabı bu gibi yerler pek serbest olmadığı için karşılarına çıkan polis bunları koymayacak olmuş; «Hasan Paşa», üç lira verüb yakayı kurtarmış.. Fekat biraz ilerde rasladıkları ikinci bir polis'e meramlarını anlatamamışlar.. «Paşa», ne kadar yalvardı ise olmamış..

Yine rüşvet teklifinde bulununca, üstelik tokat yemiş ve hakkında muâmele yapılması için «zabıt» tutmuşlar.

Kendisi sabahleyin mekâmına gelir gelmez ilk işi numarasını aldığı birinci polisi, çağırıp ceza vermek ve elbisesini kendi eliyle soyup huzurundan kovmak olmuş.. İkincisinin de, maaşını arttıb taltifte bulunmuş ve bir de altın saat hediye etmiş..

Memurların vaktinde gelip gelmediklerini kontrol için «Veys Efendi» mehallesinden «Kotan ağa zâde Komiser Ali efendi» yi me'mûr eder; o da, zamanında gelmeyenlerin bir listesini çıkarıb her sabah «Rapor» hâlinde «Paşa» ya bildirirmiş. Bir gün nasılsa «Hasan Paşa» geç gelmiş; «Ali efendi» de, o günkü raporuna:

«Erzurum Vâlisi Hasan Hayri Paşa Hazretleri, mesâ'i zamânından yarım saat sonra geldikleri, -berâ yı- ma'lû- mât arzolunur..» diye yazmış. «Paşa», raporu okuduktan sonra arkasını çe-

virib; «Erzurum Valisinin, vazîfesi başına geç geldiğinden dolayı hemen «Kıstalyevm» yapılmak üzere defterdarlığa havalesi..» kaydını eklemiş ve yollamış..

—(Tuhafdır; buna benzer bir fıkrayı, nedense «İstanbul Şehir Tiyatrosu» Rejisörü Muhsin Ertuğrul hakkında da söylerler.)—

Vazîfesine karşı ihmâl ve ilgisizlik gösterenlere;

«Sevgili Peygamberimizin şefâ'atinden mahrûm kalasız!» dediği söylenilir..

İlim adamlarına çok hörmet gösterir; Hüsn i zan olunur ulemâden mübarek bir zât olan «Memi Hoca» ile «Hasenkal'ası»ndaki «Ulu Câmi'i» (3) Yapıran «Kasım bey»in torunlarından tanınmış nükte adamı «Bürhan bey»i, çok sever ve takdir edermiş..

Her «Ramezan» Hasan Hayri paşaya müsafir gelen «Bürhan Bey»in, Çok dikkate değer, zevkli ve zarîf fıkralarını, bir başka yazımıza bırakıyoruz.

(3) : Üstü toprak örtülü, çukurda, tek minareli ve eski tarzdadır. «Vakfiye nâme» lerle, eski kayıtlara göre bir adı da «Süleyman Han Câmi'i» dir. (926) Hicret yılında yapıldı ve (1251) de ta'mir gördü. Batı yanındaki medrese, şimdi «Fetvâhâne olarak kullanılıyor..

Câmi'in iç kapısı üstünde, duvara gömülü, dört köşeli yumuşak «kevek taşı» üzerine, güçlükle okunulan eski ve karışık imlâ ile yazılmış «Kitabe» yi, şimdiye kadar hiç bir yerde çıkmamış olduğu için buraya alıyorum:

Âl-i- Osman şeh Süleyman bendesi,
Ya'ni KASIM BEY muinül mü'mînîn
Hasbeten lillâh yabdi câmi'i,
Kılmağa anda ibâdet Âbidîn
Hâtîf dedi târihini;
Mescidül Eksâ mekaamül Ârifîn

(962)

Sonradan eklenen «son cemâ'at yeri»nin «cümle kapısı» üzerinde, görünmeyecek derecede kirlenmiş ve kararmış olan dört köşeli, mistarsız küçük taşdaki ta'mir kitabesi de şudur:

Müferrıh bir binâ kurmuş binası müstecâb olsun
İlâhî rûz-i mahşer de yüzü âk gönlü şâd olsun.

(1251)

DADAŞ

Rüzgâr olup hoş dadaş,
Volkan gibi coş dadaş,
Dumanlı yalçın dağlar,
Sana, bana hoş dadaş.

Otağın Damlu dağı,
Ve Karasu ırmağı...
Gökleri delsin sesin,
Dolaşsın yedi çağı.

Dağlara yaslan dadaş,
Ey! koca aslan dadaş,
Gazekin, cemedanın,
Dört yanın al kan dadaş.

Bir sel olup taş dadaş,
Dere, tepe aş dadaş,
Bir aşılmaz sınırdır,
Sendeki o baş dadaş.

Anadoluhisari:
SABİH ŞENDİL

Son ân

Geceyi içmede su,
Son meş'ale yanmada...
Tunç kale kapanmada,
Nerede kaldın yolcu?

Dökülüyor yıldızlar,
Bir taş kesildi hızlar,
Şarap getirdi kızlar,
Nerede kaldın yolcu?

Palandökenli

Bir baciya mektup

Elâziğ : 3 - 9 - 1945

Yazan : Fethi Ülkü

Bacı, bu yeşil ovadan seni açık mektupla selâmlamak istiyorum. Sözün zarfı olmasına ne lüzüm var. Sen kimseye yabancı değilsin ki; herkes senin önünde benim dilimle, benim gönlümle konuşmak ister. Çünkü sen herkesin bacısın.

Bacılık ne iyi şey! dert ortağı, gönül arkadaşı olmak ne güzel vasıf.

Ben seni baci denildiğin gündenberi tanıyor ve seviyorum. Tanımak bir şey değil, fakat sevmek o kadar acı, o kadar acı ki!

Geçmişte adları ün almış olan bir çok seven bilirim. Bunların bazıları Keremlermiş, Aslısını aramış, bazıları Ferhatlarmış, Şirinine varmak için dağları delmiş, fakat hiç birisi sevgilisini bir baci gibi sevmemiş. Halbuki baci, ben seni bacım gibim gibi sevdim. Lâkin seni tanımak istemezdim, sevmenin bu kadar acı olduğunu bilseydim.

Yalnız bir endişem var: acaba herkes seni benim gibi mi sevecek? Hiç ummıyorum. Çünkü sana benim gibi baci diyen birçok ağızların şehvetle sulandığını, dişlerinin et sezen mezbaha köpeklerinin gibi gıcırdadığını gördüm. Onlar kendilerini samimiyet maskesile pusulamış ve gençliğin belki tatlı görünen bazı tiksindirici heyecanlarla ördükleri tuzaklarını geçtiğin her yola kurmuşlardır. Fakat bacım etetik bas! önün yarıdır. Belki yolunda bu çağına kadar duymadığın aşk şarkısının büyüleyici bestesini fısıldayanlar bulunacaktır. Sakın ona kendini kaptırma, çünkü kapılırsan o güzel müzik bir gün kendi elinin de iştirakile kefenliyeceğin haysiyetinin matem

şarkısı olacaktır. Sana, baci diyenler, sevgi ile kucaklarını açabilirler; sakın o iffet makasına kendini kıştırma; çünkü orası izzeti nefsinin ölüm yatağı olacaktır.

İnsan oğlu daima nankördür baci. Sana yaklaşanlar, meyvenin özünü alıp posasını attıkları gibi senin de içinde aziz olan ne varsa onları söndürdükten sonra posanı bir yana terke edecekler ve sen o zaman kendini, kof bir kalıp, dizgini başka ellerde bulunan bir mahluk gibi bulacaksın. Fakat seni bu hale koyanlar, o zaman sana acıyacıkları yerde, kahkaha atacaklar ve dudak bükerek «Bak şu müptezelle!» diyeceklerdir. Eğer böyle olmak istemiyorsan, eller sana ne tarzda baci derse desin, sen herkesi hakikî kardeş bil ve bir taneni bekle. Çünkü her kız bir er için doğar. Yalnız onu bulduğuna iyice inandıktan sonra kendini bağla. Aksi takdirde kalp para bulmuş bir yolcunun esefinden çok büyük bir sukutu hayale uğrarsın; işte baci sana el uzatıp dil verenlerin adları ne olursa olsun, isterse babanla aynı adı taşıyanlar, artık onlara her gün yolda rastladığın yüzlerce insan nazarile bak ve canavardan korkusu olmıyan bir insan soğukkanlılığı ile: «Gidiniz yılanlar! ben kardeşimin nasihatile efsunluyum, beni sokamazsınız. Yolunuz düşmanlara uğrasın! deyip onları başından sav. Bunların arkasından en yakınların ve çok sevdiklerin, o dil cambazlarının davulunu çalarak, hem de seni nezaketsizlik ve duygusuzlukla ittiham ederek kandırmaya uğraşabilirler. Hatta seni büyülebilmek için kendile-

rini de teklik ettikleri yolun ortasında gösterebilirler. Fakat bütün bunlar karışında asla sebatından bir şey kaybetme. Çünkü; her koyun kendi bacağından asılır. Sessiz ve kıyısı تنها bir dere gibi akmayı, coşkun ve görünüşte neş'eli olan iffetsizlik deryasına karışmaya tercih et. Çünkü insan şerefini yalnız kendisi için saklar. Bu yolda çok egoist olmaya çalış.

Seni zehirlemek için dostluk maskesi altında yaklaşan bu namus casusları hangi mevkide bulunursa bulunsunlar adları ne olursa olsun, isterse anen ve kız dardeşinle aynı ismi taşıyanlar, Onların yalnız dostluklarından değil, hatta insanlıklarından bile şüphe et. Yalnız senin de beşeri vazifen vardır. Elinden gelirse, onları da doğru yola sokmaya gayret et.

Dünyevi madde belki güneşten de parlaktır. Kendini iyi kollasan gözlerin onunla da kamaşmaz. Dünyada en büyük zenginlik namuslu olmaktır. Böyle olanlar asla fakirliklerine esef etmezler. Haysiyet insanın içindeki dertler için en keskin bir törpüdür. Onu iyi saklaka paslanmasın.

Geçen yıl köyün birinde henüz teli duvağı buruşmamış olan bir gelin ölmüştü. Bütün köy onun arkasından ağlıyordu, Halbuki o gün babası bir kurban kesti. Talihsiz babayı isyankâr bul-

mayı ümit ederken kurban kesmek suretile tanrıya minnettarlığını ifade eder halde gören bizler hayretle bunun sebebini sorduk. Adam, büyük bir inançla şöyle cevap verdi. Bir kız çocuğu doğduğu zaman azasında bir noksanlığı yoksa ona bir kurban kesmek farzdır.

Bu kız, gelinlik çağına gelir ve namusuna hiç bir leke kondurmadan gelin olabilirse ikinci bir kurban adamak şarttır, Şayet kocasıyla iyi geçinir ve hertürlü şerefini koruduktan sonra kim senin şüphesi altında kalmadan ölürse üçüncü kurban da lâyıktır. İşte ben alnım açık olarak kızıma üçüncü kurbanı kesiyorum demişti. Türk geleneğinde kişisel ahlâkı izah için bu çarıkli filozofun hareketi kadar kudretli bir ifade olamaz. Hepimiz ondaki manayı şiar edinmeliyiz.

Eğer milletini seiyor ve haysiyetli bir neslin anası olmak istiyorsan son iki kurbanla lâıık olmaya çalış. Birincisini tanrının inayetine bırak medeniliğini, kültürünü, mantığını ben bu liyakatinle ölçerim.

Seni belki fazla sıktım. Uzun konuşmak bir nezaketsizlik olsa bile, bir derdi söyleştığım için müteselliyim.

Kaderin vefalı, günün sefali olsun baci!

Arasda akşam

Artık güneş yavaş yavaş eriyor,
Ve renkler sulara veda etmede,
Doğu, gönüllere hasret veriyor,
Süzülüyor güzel sesler git gide.

Yorğun yorğun akar hulyalı sular
Ve her kalbe dolar, akşamın hüznü,
Arasda tarihten mat çizgiler var,
Ve her hatıra saklar şahlanan dünü.

Yer yer titreşir sular kenarda,
Mavi gök tutuşur ufuk kan olur.
Tarih hasretile gönüller yanar da,
Gönülde her duygu bir volkan olur.

Koca bir tarih secdeye varır
Her akşam Aras'ın akışlarında
Kül renkli şafaklar burda ağarır,
Burda öpüşür Arasla Yayla.

Hasan Akal

Çiftçi

Tak sabanı toprağın ta delinmez böyrüne,
Korkma boşa gitmiyor per tarlana sen emek.
Mahsulü bol versinki çocuğun da övüne,
Desinki ben tapraktan yiyorum helâl ekmek.

Gördüğün şu tarlalâr kan terinde yağrulsun,
Kara toprak emsali ancak seninle bulsun,
Bâs sabana kuvvetli ambarın mahsul dolsun.
Sana yakıştır ancak topraklarla güreşmek.

Düşün, uyuyan toprak savaşla uyanmıştı,
Bu yerler atamızın kanı ile boyanmıştır.
Ta ezelden kökümüz toprağa dayanmıştır,
Hayırlıdır bizlere topraklı eli öpmek.

V. S. No 171 (Sağlık)

Hüseyin Savaş
Pulur Köy Enstitüsü

Halkevleri

Doğru bakup görenlere,
Halkın evi, Hakkın evi.
Hüsnü niyet olanlara,
Halkın evi, Hakkın evi.

Bu varlığı böyle gördüm,
Düşündüm, kafama sordum.
Düşkûnlere yapar yardım,
Halkın evi, Hakkın evi.

Halkevinin dokuz kolu,
Bir kökü var, binbir dalı,
Yaprak dahi köke bağlı,
Halkın evi, Hakkın evi.

Teknik arama köy kolu,
Sipor, temsiller dop dolu,
Güzel sanatlar mimarı,
Halkın evi, Hakkın evi,

Resimler, o heykeller,
Bahtiyardır yapan eller,
Memlekete doğru yollar,
Halkın evi, Hakkın evi.

Bir kolu var, Edebiyat,
Bir cevher ki yetmez fiayt,
Ehli aşka verir kuvvet,
Halkın evi, Hakkın evi,

Cami, tekke, âsitana.
Ah çekeriz yana yana,
Bu da bir yoldur insana
Halkın evi, Hakkın evi.

İbret ile bakarsanız,
Bir varlık ki misli deniz,
Yine biziz, yine biziz,
Halkın evi, Hakkın evi.

Çaylardan ırmak var olur,
Bir bir içinde sır olur.
Denizde cümle bir olur,
Halkın evi, Hakkın evi.

Atatürk kurdu temeli,
İnönü'nün bu emeli,
Biziz, bizim ev demeli,
Halkın evi, Hakkın evi,

Veysel, böylece inandım,
Aşkın ateşine yandım,
Zannetmeyin ki aldandım,
Halkın evi, Hakkın evi.

Şarkışlahı: Aşık Veysel Şatıroğlu

Türk edebiyatında mizah ve hicve toplu bir bakış

Yazan: Murat Uraz

Türk edebiyatında mizah ve hicvi, umumî manzarasına göre şöyle bir tasnife tabi tutmak icabediyor:

- 1 — Tanzimata kadar divan edebiyatında hezel ve hiciv,
- 2 — Halk edebiyatında mizah ve hiciv,
- 3 — Tanzimattan sonra divan tarzı hicvin devamı, tanzimat devresi şahsiyetleri elinde aldığı şekil,
- 4 — 1895 senesinden sonra Serveti Finun neslinde mizah ve hiciv,
- 5 — 1908 den sonra divan hicvini devam ettirenler,
- 6 — 1908 den sonra mizah ve hicivde yenilik,
- 7 — Son nesilde mizah.

Bizde mizah ve hicvin on dördüncü asırdan evvelki mahsullerinden bulmak bugünkü tetkik sahamız içinde epeyce çetin bir iştir. Fakat gittikçe genişlemekte olan incelemeler sayesinde eski asırlara doğru derinliği her gün biraz daha görülen Türk edebiyatının bu neviden, daha eski örneklerin de bulunacağına şüphe edilemez.

Bugün ancak on dördüncü ve on beşinci asırların bazı halk hikâyelerindeki mizahi sahneler ve fıkralar, münevver zümre edebiyatının şimdilik ilk hiciv nümunesi olarak bulunan Şeyhinin (Harname) si, on beşinci asrın sonunda yetişen Bursalı Lamiinin (Letâif) adlı kitabındaki bir takım mizahi fıkralar ve küçük hikâyelerle on dördüncü asır şairlerinden Şeyad Hamzaya ait lâtife yollu iki mani bu nevin elde bulunan ilk mahsullerinden sayılabilir.

Umumiyetle mizah ve hiciv kadrosu

içine giren ve divan edebiyatında; hezel, tehzil, havaiyat, hiciv, bâde, mekân adlarıyla anılan ve halk edebiyatında da bazı vasfihaller, destanlar ve türküleri, tekerleme, taşlama, sicilleme ile bazı halk hikâyeleri ve bilhassa on beşinci asırdan sonraya ait hayli manzum ve mensur yazı bulunmaktadır.

Divan hicvinin en esaslı materyelini küfürler ve müstehcen tabirler teşkil etmekte ve daha kısa bir tabirle mutlak terbiyesizce olması şart bulunmakta idi. Bunlara muvaffak olan, sağa ve sola dil uzatmaktan perva etmeyen şairlere de (Heccav), ve hecagûyu şehir, şairi ateşzeban gibi âdlar ve vasıflar veriliyordu. Hicvedileni mümkün olduğu kadar bayağılaştırmak, adı şeylere benzetmek, hakkında en fena tabirleri kullanmak, en çok riayet edilecek şartlar idi. Bunlara (Kaba hiciv) diyenlerde vardı. Şayet bu tecavüzler hafif tertip olursa buna (Hicivi melih) diyorlardı. Fakat (Hicivi melih) az rağbet görür, pek az rağbet görür ve müstesnaları çok az olmak üzere başta bulunan büyükten en küçüğe kadar hemen herkes, bozuk bir cemiyet karakterinin ifadesinden başka bir şey olmayan (Kaba hiciv)lerden hoşlanır, ruh ve hattâ sinir zevki duyardı. Bu hicivlerde ekseriyetle hicvi düzen; ahlâki bir cinayet olan fena bir fiilin faili, hicvedilen yahut onun en mahremi olan ailesi mef'ul vaziyetinde tasvir edilmiş ve böylece; icabında ilim ve fazilet taslayan, bir vakit namazı geri bırakmayan mütereddi bir kafilenin bu mekule yazılarında en büyük rolü hayvanî

hisler oynamıştır.

Türk edebiyatında birer leke olan bu mahiyetteki hicivler, Islâm dinini kabulden bir müddet sonra Arap ve Acem edebiyatlarıyla gelmiş idi. Muvaffakiyetli sayılan hicivler, tefahürle büyüklere arz edilir, mukabilinde lûtuflar, iltifatlar ve takdirler ibzal edilirdi. Dördüncü Muradın Beşiktaş köşkünde yıldırım düştüğü sırada elinde Nefinin (Sihamı kaza) sı bulunuyordu. Ne kadar fecidir ki, bir devlet reisinin ruhuna ve zevkine uygun bularak okuduğu bu kitap; kuvvetli mazmunları ihtiva eden birkaç kıtası istisna edilecek olursa geri kalan tamamile küfür ve hayasızlığın bir kolleksiyonundan başka bir şey değildir.

On beşinci asır şairlerinden Şeyhinin (Harname) sinde:

*Ol kadar çeker idi yükler ağır
Ki teninde tûy koymamıştı yağır*

*Kargalar derneği kulağında
Sineğin piri gözü yağında*

*Arkasından alınsaydı palanı
Sanki it artıyordu kalanı*

gibi iltizam yolile yaptığı iğrendirici tasvirler bulunmasına rağmen düşmanlarını ince nükteleri ve alayları, muvaffakiyetli tarzları ile teşhir etmiş, kimsenin mahremiyetine, namusuna dokunmamıştır. Bu itibarla Şeyhinin bu eserini münevver zümre edebiyatının ilk satirik eseri sayabiliriz.

Bundan sonraki devrelerde münevver zümre, hiciv dedikleri şeyle namusa, şerefe tecavüzü gaye tanıdığına ve bunda ne kadar ileri varabilirse bunu muvaffakiyet kaydettiğine göre, bu telâkki dairesinde hiciv de ilk ve en karakteristik şeklini Nefi'de almıştır.

Lâtife tarzındaki manzûmelerin de çoğu sırf şehveti tahrik için yazılırdı. On dördüncü asra ait bazı fıkralarda şehvî mevzulara temas edilmekle beraber, divan edebiyatındaki bir takım

hezeliyat, bahnameler, şevkenğizler, şehrenğizlerden bazıları, abname, berbername, hamamnameler, Deli birader Gazalının (dafiülumum ve rafiülhumum)ı, Kâni ve Sururinin hezeliyatı, Enderunli Fazıl'ın hubanname, zinanname, çenğimesi, Sabitin derenamesi, Haşmet'in (kisedariharemeyn) manzumesi hep bu mahiyette ve bazıları bir dereceye kadar hiciv sayılabilecek yazılardı. Veysi'nin kendi zamanından şikâyet için yazdığı bir manzume ile ne Sümmani'nin âlufe tevzii hakkındaki manzumesi de bu devrenin daha ziyade hicve ait yazılarıdır.

Lâtife tarzında manzume yazan şairlere ve hoş fıkralar söyleyenlere de; (hezelgû, yavegû, bezlegû) gibi isimler veriyorlardı.

Bu arada müstehcen tabirleri kullanmadan latife yapmak isteyen şairlerden bazılarının da:

*Çimende sanman oluptur şükûfeler
tezyin
Gaminle haste yaturken çiçek
çıkardı zemin*

*Bir dilim nan gitmiyor sensiz boğazımdan benim
Gel beri gel yanıma nazlı finom
oş oş medet*

beyitlerinde olduğu gibi, güzel ve (naşinide) mazmun bulmak sevdası ile ibtizale ve tenafüre düştükleri olurdu.

Hicivler ve hezel vadisindeki manzumeler ekseriyetle kıt'a, kaside, gazel ve mesnevî gibi nazım şekilleriyle yazılır ve cinâs, telmih, turye, târiz, kinaye, tehakküm gibi edebî sanatlardan istifade edilirdi.

Fakat hicivde en çok kullanılan (kıt'a) şekli idi.

Ordu defterdarı (İstikamet efendi)nin ölümü üzerine, (Baki paşa) yerine tayin edilince, Nefi'nin ona söylediği:

*İşte oldun yine hala sefere defterdar
İstikamet yoluna gitmeğe himmet eyle*
beytinde (istikamet) sözile yaptığı

cinasla ihtarda bulunduğu gibi, (Tahir efendi)nin Nefi'ye köpek demesine karşı söylediği şu meşhur kit'asında da :

*Tahir efendi bana kelp demiş
İltifatı bu sözde zahirdir
Malikî mezhebindeyim zira
İtikadımca kelp tahirdir*

diyerek kendisini Malikî mezhebinde göstermek ve köpeğin Malikî mezhebine göre temiz yani tahir addedildiğini ileri sürmekle yaptığı türpe ve cinasta Tahir efendiyi (köpek) göstermiştir.

tanzimata kadar hicivler ferdi idi. Yani şahıslar için yazılır ve cemiyet işlerine pek temas etmezdi. Bunlar bazan hicvi yazan şair için daha evelce söylenmiş bir hicve mukabele olmak üzere, bazan da şahsî bir infial ve kin sebebile, yabut bir sebep yokken sırf eğlendirmek arzusuyla yazılırdı. En çok hicve maruz kalanlar da; sofular, kadılar, bazı paşalar ve birbirine karşı bir kısım şairlerdi.

Müstehcini, hazeliyatı ve hicivleri tenkit edenlerden bir kısmı (Edebi kelâme münafi) oldukları için edebiyattan saymazlar, bazıları (küfriyat makulesi) der, bir takımları da (tehzil dairei edepden çıkmamak şartile letaifi edebiyeden madut olabilir) diyerek izah ederdi; Bu arada birisi de (hiciv fena bir şeyi ağza alıp tükürmekten ibarettir.) Demişti.

Latifenin latif olmasını tavsiye edenlerden de;

Lâtif ola lâtime hoştur elbet.

Ve lâkin hariç olmaya edepten

ve:

Mahallinde lâtif olur lâtime

Lâtif olmazsa lâkin lâtfu yoktur

diyenler oluyordu.

Bununla beraber, müstehcen hicivlerin aleyhinde bulunanlardan ve hatta en kuvvetli zahitlerden bile gizli ihti-

rasların sevkile en ağır hicivleri okumaktan nefislerini men edemeyenler çoktu.

Diğer taraftan, hezel tarzındaki yazılarda müstehcen tabirleri hoş görenler, bunlara (fakihei bezmi zürefa) di-yordu.

Hayret efendi hiciv için şöyle diyor.

(Hicvi alelumum takbih edenler, insafı şairane ile muttasıf olmayanlardır. Çünkü sırf mehasın, yahut sırf mesavi ile muttasıf hiç bir kimse bulunamaz. Mehasın ve mesavi zem olunmak muktezayı şimei insaniyettir).

Recaî zade Ekrem'in de hezel ve hiciv hakkında (talimi edebiyat) daki mütalaası şudur:

(Nefi'nin Sihami kazasındaki bazı hicviyat - Sürurinin havayı sözleri içindeki bazı hezeliyat gibi - ekseri mizace göre hoşayende edalarile bir iki asırdan beri dairei edebiyata sokulmak istedikleri halde nezaheti tab erbabı tarafından mazharı iltifat olamayan haliülgaddarlar yolunda değil, fakat Kâni'nin bazı asarı gibi mecaz olan derecede latifeamiz ve ferehengiz asarı şiiriye ve nesriyenin maksadı halka faidebahş olmaktan ziyade okuyanları güldürmek olduğu için kendilerinde uslupca o kadar intizam, efkârce o derecemantık aramağa lüzum olmadığından bu vadiide şeyler kavanini üslûbe ve hususile fesahete kendilerini muti ve münkat bilmezler) diyor. (Ekrem bey) Kâni'nin yazıları için (Kâni'nin bazı asarı gibi mecaz olan derecede lâtimeamiz ve ferehengiz asarı şiiriyesi) demekle onun (allame) hakkındaki manzumeleriyle diğer bazı manzumelerini hoş görmediğini anlatmış oluyor.

Hicivci şairlerden çoğu söğüş saydıktan sonra, hayatlarının sonuna doğru bu tarzda yazmak ve söylemekten, hatta aşktan bile ferağat ve nedamet ettiklerini ve hak yoluna döndüklerini göstermek için birer (tevbename) ya-

zarlardı ki; Veysi'nin:

Yeter ey dil havesi zilfû siyehkâr

yeter

Yeter ey nurû belâdide bu inkâr

yeter

Ceybi endişeye çek başını fikr et

halin

Halk ile eylediğin biyhude küftâr

yeter

Yahut Refi' Kâlayi'nin:

Tevbe yazıp ettiğim isyane kat

kat badezin

Vermeyem avniala asla nefse ruh-

sat badezin

gibi misraları bu kabil yazılardandır.

Tanzimattan bugüne kadar eski tarz hicvi devam ettirenlere umumî bir bakışla bakıldığı zaman, başta Koniçeli Kâzım Paşa, en kuvvetli şahsiyeti olmak üzere de asıl şöhret ve hicivleri 1908 den sonra yapılmış olan Eşref, bugün de son mümessili olarak Tahir Nadi görülür. Bununla beraber bu arada yine hicivle meşgul olmuş daha epeyce şairimize de tesadüf edilir.

Sadık Vîcdani merhum, bizde hicvin umumî seyrini aşağıki kitasında şöyle toplamış oluyor:

(Nefi) alıp götürdü sihami kazasını

Çaldı çağırdı gitti (havat) havasını

(Eşref) kemale irdi isal doğrusu

Şiirin fusula hezelini, kısmi hacasını

Herkesi hicvetmenin çok eskiden adet

olduğunu nedense hesaba katmayan

Sadık Vîcdani şu beytinde de:

Eşref hezalden bir öyle bid'at kal-

dı kim

Adet oldu memlekette herkesi hicv

eylemek

demişti.

Tanzimattan sonra divan tarzında hiciv yazanlarda, daha evvelkiler gibi galiz tabirlere meyletmişler, en bayağı sözleri kullanmağı bir hüner telâski etmişlerdi. Fakat bu temayül gittikçe hafiflemek üzere son zamanlara kadar devam etmiştir.

Esasen bu zamana kadar ferdi kalan hiciv bundan sonra cemiyete de teşmil edilmeğe başlanmıştır.

Tanzimattan sonra yenilik ceryanlarının mümessili sayılan büyük şahsiyetler tarafından da bu neve ait yazılar yazılırdı. Fakat bunların yazdıkları, divan tarzından ayrı bir çehre ile ve saptirik mahiyette, hem hece hem de aruzla yazılır, ekseriyetle siyasi vakalara ve siyasi şahsiyetlere temas edilirdi. Bunlardan başka Şinasinin bir iki hicvinden sonra Ziya Paşa, Namık Kemal, Naci, hattâ Abdülhak Hamit tarafından verilmiş bir takım çaşımlar gelir ki bunların içinde en kuvvetlisi Ziya Paşanın (Zafernamesi ve şerhi) dir. Bununla beraber tanzimat nesli hece ve mizahla fazla meşgul olmamıştır.

Serveti Fünunda yazan (Edebiyatı cedide şairleri) de bu tarzda pek alâka göstermemişlerdir. Ancak Tefik Fikret zulme ve istipdada ve onun mümessillerinden bilhassa Abdulhamide bir kısmı kapalı mahiyetteki hiciv ve tezyif yolundaki manzumelerile; 1908 den sonra (Dehhâki Mazlum) imzasile Cenap Şehabettini, (Kâveî Zalim) imzasilede Hüseyin Suadın muhtelif mevzular üzerinde manzum ve mensur mizahi yazıları görülür. Süleyman Nazifin de pek azı manzum yazılarıyla ve daha çok mensur olarak bazı nükteleri ihtiva eden fıkraları vardır.

1908 den sonra; Hüseyin Kâmi, Fazıl Ahmet ve Halil Nihat gibi o devrin genç şairleri, mizah ve hicve yeni bir tarz ve nezih bir eda vererek; muhtelif mevzular üzerinde, bazan da eski divan şiirlerinden tehzil edilmek üzere manzumeler yazdılar. Fakat bunlardan siyasi mevzulara temas edenlerin ömrü kısa oldu ve uyandırdığı alâka muayyen zamana münhasır kaldı.

Devrin dedikoduları ve birçok hâdiselerle dolu oluşu, matbuat hakkında esaslı bir kanunun bulunmayışı birçoklarını da bu sahada yazı yazdırmağa sevk ediyordu. Mizah edebiyatımız o zamana kadar görülmemiş derecede genişledi, fakat bu genişleyiş bir tekâmül halinde değil idi. Mizah gazetelerinin adedi yüzü aştı.

Bu devirde bazı mizahî manzumelere (Divançe) adı veriliyordu ki, bazıları bu ad altında ve kitap halinde toplanmıştır. (Divançei Dehri), (Divançei Fazıl), (Divançei Şenaver) bunlardandır.

Yine bu zamanlarda eskilere nazire olmak üzere (Bahri tavi) ile mizahi

yazılar da yazılıyordu. Fakat bunlarda üslup bililtizam eski oluyordu.

1908 den sonra mizah muharrirlerinden bir kısmı (müstear) imzalar kullanıyordu ki; her mizah gazetesinde bunlardan birçok tuhaf isimler görülürdü. Bilhassa tanınmış simalara ait olmak üzere şu imzalar da vardı:

Dehhâki Mazlûm (Cenap Şehabettin), Kâvei Zalim (Hüseyin Suat), Nabedit (Cemal), Yasin efendi (Fazıl Ahmet), Mirnat, Çatlak zurna (Mahmut Sadık), Anber (Osman Cemal), Kirpi (Refik Halit), Pehlûdana (İskender Fahrettin), Sergenikbin efendi (Akagündüz).

Mizah edebiyatımız en ince şeklini son nesil elinde almağa başlamıştır.

Çıkmaz Sokak

*Hatırladınız mı beni, çocukluk arkadaşlarım,
Hatırladınız mı beni?...
İsimlerini unuttuğum, gözlerini hatırladıklarım;
Çocukluk arkadaşlarım!...*

*Hepimiz aynı mahalledeydik,
Kavga ettik, top oynadık, çember çevirdik,
Gün oldu, ayrı ayrı yollar seçtik...
Yine böyle bir oyunda idi hani;
Çıkmaz bir sokağa düştüydü yolum...*

*Hatırladınız mı şimdi?...
Hatırladınız mı beni,
Çocukluk arkadaşlarım!...*

1944
Afif Yesâri

Yayla Folkloründen:

Mor koyun ve kaval

Yazan : *

Mor koyun hikâyesini, Erzurum yaylalarını tanıyanların çoğu bilir. Bu masal olmuş hakikatı, zengin bir köy ağasıyla kızına aşık komşu fakir delikanlının macerasını iyi kaval çalan çobanlar şöyle anlatırlar:

Boylu boslu, yakışıklı delikanlının günden güne artan sevgisi önce yaranlarına, sonra da ağızdan ağıza dilber kıza ulaşır, Sır saklamada çok muvaffak olan kızın da aynı hisle meşbu olduğu sezilince işi komşu büyüklere duyururlar. Yaşlı erkekler, ağadan allahın emriyle kızı isteyici olurlar. Fakat ağa, bir türlü razı olmaz. Tekerrür eden dilekleri, önce tehditle ve fazla başlık almak suretiyle atlatmak ister. Fakat emellerinde muvaffak olamaz. Fazla başlığı komşular arularında salma yaparak ödemeğe, tehditlere karşılık da köy delikanlıları kızı kaçırmak suretiyle mukabeleye hazırlanırlar.

Ağaya bu haber el altı ulaşır. İş bu sefer hile ile savmayı düşünen ağa, şöyle bir yol bulur. Eğer delikanlı sürüme yedi yıl üst üste, çobanlık ederse kızımı veririm der. Delikanlı buna da katlanır. Hiç olmazsa, her gün sevgilisini davar sağımına gelirken görme ektir.

Aradan yıllar geçer. Bir gün ağanın yetmiş yedi sene çobanlık etse bile kızını çıplak köylüye veremeyeceği haberi delikanlıya gelir. Çoban kalbinden vurulmuştur. Derhal çok sevdiği sürüyü başı boş bırakarak evine döner.

Kavalla yatup kalkmağa, kavalla otlamağa ve su içmeğe alışan munis

sürü, darma dağın olur. Hiç bir çoban sürüyü zabtedemez. Ağa tekrar sadık çobanına yalvarıcı yollar. Yeminle va dine sadık kalacağını teyit ederek, işin başına getirtir. Aradan yine günler geçer. Bir gün ansızın haramiler çobana baskın yaparak sım sıkı bağlar ve sürüsünü alarak götürürler. Çoban hayli çabalamadan sonra dişleriyle ellerini çözmeğe muvaffak olur ve sürüne sürüne köyün karşı yamacına kadar gelir. Vakit öğledir. Sevgilisi onu, bahçede koyun sağımına kavalla çağırarak diye beklerken çoban kavalıyla başından geçenleri kıza anlatır. Zavallı kız babasına perişan bir halde çobanın bağırarak sürünün uğurlandığı haberini duyurur.

Silahını kuşanan, atına binen haramilerin peşine takılırlar. Epey zaman geçtiği için haramiler sürüyü büyük bir nehrin öbür kıyısına geçirmiş bulunurlar. Bir türlü çare bulamayan köylüler ağaya eli boş dönerler. Ve vurğunu ancak çobanın kavalla çevirebileceğini söylerler. Delikanlı kavalına alarak yaralı kalbiyle yeni bir muvaffakiyet elde etmeğe gider.

Sürüde çobanların en büyük yardımcısı erkek keçilerdir. Çobanlar ona teke veya seyis derler. Karşı yamaca dik bir kaya başına oturarak sürüsüne yalvaran kavalı seyisler duyar duymaz yerlerinden kalkar gerinirler. Vakit gecedir. Güzel bir mehtap var. Seyisler meleyerek etraflarında duyucular olmalarını temin ettikten sonra suya atılırlar. Sürü bütün manilere rağmen

seyislerin peşinden ayrılmazlar. Uyku-
dan uyanıpta işin farkına varabilen
haramilerin ellerinde ancak tutabildik-
leri kalır. Bütün sürü seyislerin peşi
sıra sudan geçerek çobana doğru yol
alırlar. Ağaya müjdecî gider. Fakat o
halâ kızı vermeğe razı olmamıştır.
Derhal bir imtihan hazırlar.

Üç gün kuzu koyuna katılma-
yacak. Son gün yan yana iki koma
kapatılan analar ve yavrular birden-
bire bırakılacaklar. Çoban istediği
yerden kavalile üç gün süt emmiyen
yavruları ve üç gün yavrularına hasret
çeken anaları katışmadan geri çevire-
cek. Çoban buna da razı olur. Üç gün
emzirilmeden bekletilen sürü son gün
çobanlarının emrini dinleyerek, bu has-
rete de katlanır.

Bu sefer kız babasına müjdecî yol-
lar. Ağa kızını da kandırır. Eğer ço-
ban bu seferde muvaffak olursa artık
hiç bir diveceği kalmıyacağını kızı
vasıtasile delikanlıya haberler. Yardan
gelen baş üstüne diyerek, dertli çoban
buna da katlanır.

Hususî adamlarının nezareti altında
sürüye su içtirmemek şartıyla üç gün
üst üste bolca tuz verilecektir. Üçüncü
gün, yedirilen tuzdan sonra çoban
nehir kıyısına inecek, davarı sükû-
netle suya çağırarak ve su içirmeden
geri çevirecek.

Sürüsüne güvenen ve sanatında ma-
hir çoban, üç gün tuzlanarak su içme-
yen sürüyü, son imtihandır diye, nehrin
kıyısında suya çağırıyor.... Sürü ko-
şarak yamacı iniyor. Çoban ağır, ağır
gelmelerini söylüyor. Sürü sakın sakın
ilerliyor.... Şimdi bütün sürü şerit
halinde çayın kenarında su içme emri
bekliyor.... Umduğunu bulamıyan sürü
bu sefer yavaş, yavaş geri çekiliyor.
Suyun içinde bir tek koyun var. Mor
koyun... Ön ayağıyla suya çarpıyor;
Çobanın bütün ısrarlarına rağmen bir
türlü sürüye katılmıyor. Fakat henüz su
içmemiştir. Çoban çok heyecanlıdır.
Bütün meharetiyle kendisine kin besli-
yen Mor koyuna yalvarıyor... Nihayet
o da sürünün arasına, sızlayan çobanın
emeklerini boşa geçirmemek için, katı-
lıyor.

Ağada yeni bir dert daha tırdı.
Mor koyunun hareketini öğrenmek
istiyor. Çoban çekinmeden ona bir yıl
önce kızını Mor koyunun daldasında
öptüğünü, o günden sonra aralarının
bu yüzden açık olduğunu itiraf eder.

Konu komşu seyirciler ağayı yeni
bir hileye başvurmağa vakit bulamadan
kızının mürüvvetini görmek bahtiyar-
lığıyla tebrike, koşuşurlar. Kırk gün,
kırkgece düğün yapılır. Çoban sevgi-
lisine kavuşur...

Kızılırmak

*Bahar gelir kudurursun,
Kızılırmak seni seni.
Ne uyursun, ne durursun,
Kızılırmak seni seni.*

*Gelin yedin, kızlar yedin,
Nice ela gözler yedin,
Seksen, doksan yüzler yedin,
Kızılırmak seni seni.*

*Gençler yersin koca yersin,
Gündüz yersin, gece yersin,
Hâkim benden sormaz dersin,
Kızılırmak seni seni.*

*Yakınım var, ırağım var,
Zemheride bir çağın var,
Bir de buzdan tuzanın var,
Kızılırmak seni seni.*

*Atı sürdü Memet Özbek,
Yüz tutmuş sandı buz pek,
Az kaldıki ola helâk,
Kızılırmak seni seni,*

*Parça parça etsem seni,
Fabrikaya tutsam seni,
Deniz olsam yutsam seni,
Kızılırmak seni seni,*

*Arzum yerine getirsem,
Üzerine köprü kursam,
Seni cehenneme sürsem,
Kızılırmak seni seni,*

*Söyler Veysel sözü sana,
Yıldı kıyan üç beş cana,
Selleri eden behane,
Kızılırmak seni seni,*

Şarkışlalı : Aşık Veysel Şatıroğlu

Sıtma ve sıtmaya karşı korunma çareleri

Yazan : Dr. İbrahim Budak

Biliyorsunuzki bir milletin en büyük kudret ve sermayesi İnsan sayısıdır. İnsan sayısı çok olan milletler yaşama kudretini en üstün kerte de bulunduran milletlerdir. Fakat insan sayısının çokluğu tek başına kâfi değildir. İnsan sayısının çokluğu ile beraber canlı, kanlı, yaşamaya kabiliyetli zamana göre kafası lâzım gelen bilgilerle bezenmiş manevi karakterlere malik olması lazımdır. O halde bir taraftan insan sayısını çoğaltmak diğer taraftan da çoğalan insan sayısının sağlığını korumak icabeder. Bugünkü tıp ilmi bu iki önemli davayı omuzlarına almış bulunuyor. Eskiden çiçek, karahumma, Lekeli humma, Veba, Kolera gibi hastalıklar çıktıkları yerlerden kısa bir zamanda mevhum bir hayalet gibi evden eve şehirden, şehire bütün bir ülkeye bir kıtaya bulaşarak milyonlarca insanların ölümüne sebebiyet veriyordu. Bu hastalıklar bu gün tıp fenninin korunma tedbirleri karşısında çelikten çemberler içinde sinmiş, kapanmış bulunuyorlar. Tedbirli ve uyanık olduğumuz ve zamanında aşılı tatbik ettiğimiz takdirde bu hastalıklardan artık korkumuz yoktur. Bu hastalıklara mukabil büyük insan parçalarını bulaştıran işinden gücünden alıkoyan için için kemiren neticede ölüm veya maluliyet bırakan kuşaktan kuşağa geçen bir kısım hastalıklar vardır ki bunlara içtimai hastalıklar diyo-

ruz. Başda sıtma olmak üzere zührevi hastalıklar bilhassa Firengi, Trachome, Verem, keyif verici içkiler bu içtimai dertlerimizin en mühimleridir. Bunlar bütün cihanda olduğu gibi memleketimizde de yapılan mücadelelere rağmen çoğalma ve yayılmalarına devam etmektedirler. Asıl üzerinde durulması gereken hastalıklar bunlardır.

İçtimai hastalıklar büyük insan birliklerini bulaştırmakla hem memleket müdafaası ve hemde iktisadi faaliyeti zafa uğratmaktadırlar. 1925 yılındanberi kurulan ve her sene muayyen günde hararetli konuşmalarına devam eden milli türk tıp kongrelerinde bu içtimai dertlerimiz üzerinde görüşülmektedir. Sıtma, çocuk ölümü, Firengi, verem trahum gibi hastalıklarla savaş için icabeden tedbirler hakkında mühim kararlar verilmektedir. Halk arasında sıtma denilen sıtmanın beynelmilel ismi Paludismus dır. Nöbetler tarzında gelen intani bir hastalıktır. Çok eski zamanlardanberi malumdur. eskiden bataklıklardan buhar halinde çıkan gazlardan insanlara geçtiği zannedilmekte idi bu sebeple sıtmaya bazı dillerde bataklık humması adı verilmiştir. Malarya lakırdısı ise italyanca fena hava manasınadır. Zaman zaman ateş yükselip kayıp olması dolaysile sıtmaya mütakatri humma adı dahi verilmiştir. 1880 de ilk defa Cezayirde çalışan Lavran isimli bir Fransız doktoru sıt-

malı hastaların kanlarında sıtmanın amili olan plazmodileri (Sıtma tohumunu) bulmuştur. Plazmodiler Protozuer sınıfından olup bir insandan diğerine anofel denilen sivri sineklerin dışlerinin ısırmasıyla geçer, Bunu ilk defa İngiliz doktoru Patrik Manson söylemiştir. Hastalık önceden üşüme, titreme ile başlar yüksek ateş, baş, bel ve oynak agrılarile devam eder sonra bol terleme ile nihayet bulur. Sıtmanın nev'ine göre uzun veya kısa bir sükûn devresinden sonra aynı tablo tekrerrür eder. Sıtmalı insanlar renksiz, karınları şiş (Büyük dalaklı) vücut mukavemetleri kırık, gözlerinde fer, dizlerinde derman olmayan insanlardır. Plazmodiler kanın al yuvarlakları içine girip beslendiklerinden onları fazla miktarda harap ederek kansızlık meydana getirirler. Halkımız arasında sıtmanın: Ben bir kerre yakaladığım insani yedi sene sonrada görsem yine tanırım, sözü çok yerindedir.

Memleketimizde en fazla yayılmış ve en çok ölüm yapan hastalık hiç şüpheli yokki sıtma değildir. O halde genel sağlığı koruma bakımından en ön planda tutulacak hastalıkda sıtma olmalıdır. Sıtma daha ziyade köy ve köylü hastalığıdır. Halkımızın esasında köylü teşkil ettiğine göre onları bu hastalıktan korumakla iktisadi ve içtimai ne büyük faydalar temin edileceği aşikârdır. Sıtma aynı zamanda en münbit ve sulak topraklarda görülmektedir. Nebatların en iyi yetiştiği yerler anofellerin en iyi ürettiği yerlerdir. O halde sıtma mücadelesi sıhhi ve aynı zamanda içtimai ve iktisadi bir mevzu teşkil eder. Memleketimizde sıtma coğrafyası Prof. Dr. Abdulkadir Noyan tarafından çizilmiştir. Memleketimizde üç mühim sıtma mikrobuna göre üç nev'i sıtma şekli vardır: Tersiyana, Kuvartana, Tropika. Bay Hüsamettin Şerif tarafından yapılan istatistiklere göre mevcut sıtmalılarımızın:

54,6 % Tersiyana
42,5 % Tropika
2,9 % Kuvartana olarak tesbit edilmiştir.

Ve yine memleketimiz için yapılan tetkiklere göre ilk baharda tersiyana nisbeti son baharda ise tropika nisbeti fazlalaşıyor.

1 — Tersiyana bizde en çok görülen ve nisbeten selim seyreden şekildir. Nöbetler üç günde bir gelir.

2 — Kuvartana: en nadir şekildir; nöbetler 4 günde bir gelir.

3 — Tropika: En çok telefata veren şekildir. Nöbetler her gün gelir.

Sıtma hastalığı amili bulunan plazmodilerin inkişaf nakil ve intişarında sivri sinek uzviyeti ile insan uzviyeti arasında daimi bir devir hali vardır. Sıtmalı hastalardan kan emen dişi anofeller insan bedeninde çoğalıp gelişen sıtma parazitlerini kendi bedenlerinde diğer bir gelişme devresinden geçirdikten sonra sağlam insanlara sokmak suretile aşılamaaktadırlar. İşte sıtma mücadelesi bu devri daim çemberini bir yerinden kırmak gayesini güder. Bunun için sıtmadan korunmanın üç esaslı yolu vardır.

1 — Kanlarında sıtma tohumunu taşıyan insanları bulup tedavi etmek.

2 — Sıtma tohumunu insandan alıp kendi bedenlerinde cinsli üreme yolu ile çoğalttıktan sonra tekrar insanlara aşılayan anofel nev'inden sivri sinekleri yok etmek.

3 — İnsanları anofel ısırmasından korumak, yahut ilaçla sıtmaya yakalanmaktan korumak.

Bu esaslı korunma yollarını birer birer müsaadenizle inceleyeceğim.

1 — Sıtma tohumunu taşıyan insanları yani sıtmalıları bulup tedavi etmek en uygun korunma yoludur. Bilhassa sıtmalı mıntakalarda hareket halinde bulunan askerler ve yol inşaatında çalışan ameleler için yegâne korunma

çaresidir bu hususta en çok kullanılan ilaç kinin ve ateprindir. Bu ilaçlar sayesinde insan kanındaki parazitlerin cinssiz şekilleri yok edilir. Gamet denilen cinsli şekiller ile tropika nev'i için 1926 da sentetik olarak bulunan ve plazmokin denilen ilaç müessirdir. Bu suretle usulüne uygun olarak bir hafta müddetle birer gram kinin veya hut bir hafta, günde 30 santigram ateprinin almak suretile kanındaki sıtma amillerini yok eden bir, şahıstan sivri sinekler kan emseler dahi hastalığı başkasına bulaştıramazlar. Mesela Almanya'da birinci büyük harp sonunda birçok muntazamlarda görünen sıtma vakaları muntazam ilaç tedavisine tabi tutulduğundan dolayı topraklarında bir çok bölgelerde daimi olarak sivri sinek bulunduğu halde sıtmalı insanlar yoktur. Aynı hal İtalya ve İngiltere içinde söylenebilir. Pratikte görülmüştür ki bütün sıtmalılara muntazam kinin ve ateprinin ve plazmokin tatbikinde büyük müşkülât vardır. Bu işler için çok muntazam ve sistematik çalışan bir teşkilata ihtiyaç vardır Hafif sıtmalılar ayakta tedavi edilmeli ağır vak'alar derhal hastanelere sevk edilmelidir. Kanlarında mikroskopla sıtma tohumları görülmedikçe sıtma ilaçları verilememelidir. Zira sıtma ilaçları çok pahalıdır. Tam yerinde verilmelidir. Bunun içinde geniş ölçüde laboratuvarlar ve elemanlara ihtiyaç vardır.

2 — Sivri sinek (Anofel) mücadelesi. Sivri sinek mücadelesi halkın hükümetle el birliği ederek başarabileceği önemli bir iştir. Başarılması daha müşküldür. Bunun için evvela sivri sineklerin yaşama şartlarını nevelerini çok iyi bilmek lazımdır. Sivri sineklerin biyolojisi ciltlerle eserler teşkil edecek kadar inceden inceye tetkik edilmiştir. Bu suretle sivri sinek ilmi; antomoloji denilen bir tıp bahsi kurulmuştur. Sıtma amillerini nakleden ve anofel denilen sivri sineklerin dişileri yumurt-

lama sıralarında insan kanına karşı çok iştahlı olurlar. Bu suretle insan kanını emerken sıtma tohumlarını da alıyorlar gametler sivri sinek midesinde birleşerek çoğalırlar. Oradan sivri sinek tükürük bezeleri içine dolarlar. Dişi anofel sağlam bir insani emdiği zaman kan çabuk pıhtılaşmasın diye soktuğu yere salıverdiği tükürükle beraber plazmodileri yani sıtma tohumlarını sağlam insan kanına aşılır. Anofel denilen sivri sinekler vücut yapılarına ve kanatları üzerindeki lekelerle göre ayrı ayrı isimler alırlar. Elütüs, makülpenis, Sinenziz.....gibi şimdiye kadar yedi sekiz nev'i bulunmuştur. Her cins anofelin adetleri yaşama şartları en çok faaliyette bulunduğu mevsimler ayrı ayrıdır. Sıtma mücadele muntazasına giden her doktor evvela anofelin cinsini anlar. Sivrisinek savaşını ona göre ayarlar. Anofeller yumurtalarını durgun ve temiz sulara bırakırlar. Hararet derecesinin 15 den yukarı olmadığı bunlar için en müsait vasattır. Pirinçlikler ve bataklıklar uzun müddet durgun su satırlarını ihtiva ettiklerinden dolayı sivrisineklerin yumurtlamaları için iyi bir folluk teşkil ederler. Bırakılan yumurtalar 25-27 de iki günde, 22 de üç günde..... İlâh. açılırlar. İçinden lavra denilen küçük kurtlar çıkar. On gün sonra bu kurtlar püp haline gelir: Bunlardan iki buçuk gün sonra sivrisinekler (anofeller) zuhur eder. O halde vasati olarak on beş gün sonra yumurtadan anofel husule geliyor. Arz ettiğim gibi suyun hararet derecesinin az veya çok olması bu zamanı uzatıp kısaltabilir. Bu suretle sivrisinekler iklimin sıcaklık, soğukluğuna göre 2-7 nesil husule getirirler. Güneş batar batmaz anofeller faaliyete başlarlar. Anofel sivrisineklerle bunlara çok benzeyen küleks denilen sivrisinekleri birbirinden ayırt etmek alışkan gözler için çok kolaydır. Anofeller

dıvara dikine konarlar, sürfeleri (Püp) durgun su yüzüne muvazidir. Anofeller bulundukları yerlerden bir, iki kilometre uzağa ve 100 metre irtifae uçabilirler. Bunaunla beraber nakil vasıtalarına konarak çok uzak yerlere kadar gidebilirler. Mücadele yumurta ve lavra safhasında başka sivrisinek safhasında başkadır. Yumurta ve lavra safhasında sivrisinek savaşı daha mühim ve daha iyi muvaffakiyet verir. Bu iş için evvelâ sivrisineklerin yumurtalarına folluk vazifesi gören durgun suların ve bataklıkların ortadan kaldırılması lazımdır. Bu husustada iki mesele vardır: 1— Küçük ölçüdeki işler. 2— Büyük ölçüdeki işler: Hükümetin verdiği direktifler dairesinde vatandaşlar tarafından yapılan işlerdir. Meselâ yağmurlu mevsimlerde evlerin saçaklarında ve evler civrındaki su birikintilerinin izalesi, fiçiler açık sarnıçlar, kırık küp ve boş saksılar, boş konserva kutuları, at ve sığırların derin ayak izleri, derin araba tekerleği izleri havuzlar ve çeşmelerin civarındaki birikinti sularının izalesi buraya dahildir.

2 — Büyük işler: Geniş bölgelerde olmak üzere bataklık toprakların ıslahıdır. Su birikintilerine meydan vermemek kastile drenaj ve korunma tedbirlerini ihtiva eder. Bu işler tıbbi direktifi altında su mühendislerine terettüp eder İlkbaharda nehirler taşarak civarındaki çukur yerler oldukça devam eden durgun suların husulüne sebebiyet olurlar. Bunları drenaj ile derhal ortadan kaldırmak lazımdır. Bazı muntazamlarda zeriyat maksadile bilhassa pirinçliklerde oldukça devamlı durgun sular husule geliyor. Pirinçlikler için haftada bir defa 48 saat suyu kesmek suretile mutekati sulama usulu tatbik edilmelidir. Bundan pirinç zeriyatı zarar görmekte fakat sivrisinek sürfeleri mahvolmaktadır. Memleketimizde bu-

yük ölçüde arazi ıslahının en iyi misali İzmir Hinger Iontında bulunan Cellat gölünde büyük kanallar açılmak suretile kurutulması teşkil eder. İsminden de anlaşıldığı üzere kurutulmadan önce büyük bir sıtma ocağı olan bu göl mu takası bugün yerini çok münbit ve mahsuldar bir topraga değiş etmiş bulunuyor. Şimendüfer yolları ve büyük kanallar açılırken sıtmalı muntakalar çok tehlikelidir. Burada çalışan işçi ve mühendisler daima hastalığın büyük tehdidi altındadır. Bilhassa demiryol bölgeleri münhal araziye ve sulak sahilleri takip etmek mecburiyetindedirler. Amelenin sıhhatını korumak maksadile şarfedilen ilaç parası çok büyük bir yekûn tutabilir. Amelenin yapacağı işin verimini artıracığı cihetle ilaç sarfiyatından asla vaz geçmemelidir. Büyük kanalların açılmasında sıtma mücadelesinin nakadar mühim bir rol oynadığını gösteren misal Amerikadaki meşhur panama kanallarının açılması işidir. Şimali ve cenubi amerikayı birbirinden ayıran bu kanal sahasında bol yağışlı ve sıcak bir iklim mevcut olduğu cihetle sivri sinekleri pek mebzuldur. Eger tababetin müessir ilaçları ve fenni tedbirleri olmasaydı, bu kanalın açılması imkânsız olacaktı. Evvelce Fransızlar kanalın açılmasına gayret etmişlarsede sıtmanın mukabil taarruzu ile büyük insan mezarlıkları bırakarak bu işden vazgeçmişlerdir. Bilahere Amerikalılar önceden sıtmaya karşı icabeden sıhhi tedbirleri temin ettikten sonra kanalı açmağa muvaffak olmuşlardır.

3—Korunma esaslarından üçüncüsünde insanları anofel ısırmasından veya ilaçlar vasıtasıyla intandan korumaktır. Bu maksatla sıtma mevsimlerinde binalarda pencere ve kapılara ince tel kafes çekerek sivri sinekin girmesini menetmek tam vucut yahut baş cibnliği kullanmak, sivri sinekler en ziyade güneş battıktan sonra kan emdiklerinden bu

zamanda hariçte dolaşmaktan vazgeçmek gibi çarelere uymak lâzımdır. Kininle sıtmadan korunma maksadile sıtmalı bölgelerdeki her insana her hafta iki defa üçer gün ara ile birer gram kinin vermek usulu (Ziemmann) ile sıtma mevsimi devam ettiği müddetce her gün 0,40 gram kinin vermek usulu (Celli) vardır. İkinci usulün daha müessir olduğu kabul edilmektedir. Atebrinle korunmak için her hafta iki defa üçgün ara ile 0,20-0,30 gram atebrin vermek usulü kabul edilmektedir.

Türkiyemizde Sıtma mücadelesi teşkilatı: Bu teşkilat halen onbeş büyük mücadele mintakasile iki şube tarafından idare edilmektedir. Bu mücadele mintakaları nüfusları kalabalık sıtması çok iktisadî kıymetleri yüksek olan bölgelerde kurulmuştur. Şüphesizki bu mücadelenin Türkiyenin siyasi hudutları dahilindeki her mantakasına teşmil edilmesi arzu edilir. Bu teşkilat Ankarada bir müfettişliğin umumi idare ve nezareti altındadır. Adanada sıtma hakkında her sene üniversiteyi bitiren genç doktorlarımıza tedris ve kursu mahiyetinde kurulmuş moderd bir sıtma mücadele enstitüsü mevcuttur. Mücadele mintakaları hududu içindeki bütün köy, kasaba ve şehirlerdeki vatandaşlar her sene birer birer muayene neden geçirilerek kanlarında sıtma amilleri aranır. Dalaklarının büyüme dereceleri tesbit edilir. Musaplar usulüne uygun olarak tedavi altına alınırlar. Tedavi için icabeden ilaç kendilerine parasız verilir. Köyler seyyar mücadele doktorları ve seyyar sıhhat memurları tarafından gezilerek hastalığın durumu ve ilaçların dağılma vaziyeti kontrol edilir. Mücadele bölgesindeki erazi üstünde sivri sinek yetişmesine müsait nakadar kuyu, Sarnıç, Havuz, Yayla, çukurlar, bataklıklar su arkaları varsa harita üstünde yerleri tesbit edilerek bunların izale ve islahına çalışırlar. Şurası muhakkaktır ki geniş bir sahadaki erazinin sıtma mücadelesi nok-

tasından islahi kanalizasyon ve korunma tedbirleri her şeyden evvel büyük bir para işidir. Fakat yine hiç unutmamalıdırki sarf olunan bu para mukabilinde elde edilecek maddi vemanevi kazanç sarfedilen parayı bir kaç misle örtecek kadar büyüktür. Yer yüzünde sıtma kadar insan ogullarını bulaştıran ve ölüme götüren bir hastalık yoktur. Yapılan hesaplara göre bütün dünyada senede 800 milyon sıtmalı mevcut olup bunlardan senede üçbuçuk milyon vefat etmektedir. Memleketimizde sıtma mücadelesine bütün hızı ile devam edilmektedir. 1925 de Millî Türk tıp kongresinde görüşüldüğüne göre Samsunda kanlarında sıtma plazmodileri bulunanların nisbeti % 72, Çarşambada % 66, Bafrada % 64 mendres nehirleri civarında % 30 Adanada seyhan ceyhan havzalarında % 80 bulunmuştur. Görüliyoruzki batı Anadolu trakya cenubu Anadolu Bafra, Çarşamba mintakası gi Türkiyenin en kalabalık ve en münbit yerleri sıtmanın ağır tehdidi altındadır. Şüphesizdirki bu hal iktisadî faaliyetimizin neticeleri üstüne ve nüfus siyasetimizde çok fena neticeler doğurmaktadır. Birinci büyük harpte yani 1914 den 1918 ze kadar geçen beş sene zarfında Ordumuzda sıtmaya yakalananların adedi 412671 kişi olmuş bunlardan 20568 kişi ölmüştür. Bu hesaba göre kayıp nisbeti % 4,8 olmuşturki tahminlerden fazladır.

Ohalde sıtma memleketimizde istihsal kudretini azaltabilen askeri müdafaa ve hareket kabiliyetini sarsabilen en tahripkâr ve içtimai bünyemizi gemiren en korkunç bir yara halinde görlerimizde daima canlanmalıdır.

Erzurum bölgesinde sıtma durumu Erzurum Vilâyeti bağlı bulunduğu yedi ilçesile birlikte (1800-2000) metre irtifaa varan geniş bir yayladır. Bu yaylada iklim umumiyetle serittir. Sıtma anofellerinin faaliyette bulunduğu sıcak mevsimler nisbeten kısa sürdüğünden sıtma

Hastalığı Adana, Samsun, trakya gibi bölgelerle kıyas kabul etmeyecek kadar azdır. Buna rağmen bilhassa yaz aylarında polikliniğe müracaat eden hastaların ekseriyetini yine sıtmalıları teşkil eder. Eski ve geniş volkan lavları ile kaplı olan Erzurum yaylasında palandöaenler, bingöller, akdağlar, dumular yayla üzerinde yükselen en mühim dağlardır. Bu muhtelif dağ silsileleri arasında birbirile dar geçitlerle bağlı Erzurum ovası, Pasinler ovası, Hınıs ovası gibi üç mühim ova göza çarpmaktadır. Erzurum yaylası doğu anadoluda sularını muhtelif istikametlere sevkoden bir su deposu vaziyetindedir. Çoruh nehri, Aras nehri, Fırat nehrinin Murat ve kara su kolları kura ırmağı ilk kaynaklarını Erzurum yaylasından alır. Bu sular yukarıda adları söylenen dağlardan menba aldıktan sonra coşkun ve berrak dereler halinde akararak ovalara inerler. Ovalarda dirsekler çevirerek tenbelce akmaya başlarlar. Geçtikleri yerlerde bilhassa ilk baharda etraf topraklara taşarak sıtma anofellerinin barınmasına kolaylaştıran sazlık ve bataklıklar meydana getirirler. Erzurum ovası ve Aşkale den geçen kara suyun Pasinler ovasından geçen Aras nehrini ilk kollarının, Hınıs ovasından geçen Murat çayının ilk kollarının İspir, Tortum ve Oltu ilçelerinde Çoruh nehrinin ilk kollarını ve kısmende mütehattı sulama

tertibatı olmadığından pirinç ve ekin tarlalarının yaptığı bataklıklar sıtma sivrisineklerin yetişmesinde ve hastalığın yayılmasında mühim rol oynamaktadırlar. Bu sıtmalı yerler Erzurum yaylasının en bereketli ve kalabalık yerleridir.

Erzurum şehri dahilinde sıtma yoktur denilebilir. (1) Şehir halkından sıtmalı olanlar yaz aylarında Hasankale, Ilıcaya eğlenmek üzere ve yahut sıtmalı vilayetlere ticaret ve çalışma kastı ile gidip dönenler yahutta sıtmalı köylerle ilgileri olanlardır. Erzurum bölgesinde bu sıtmayı ilaçla şimdilik yok etmeye maddi ve tatbiki imkân yoktur. Bataklıkları kurutmak ise büyük bir para va teşkilat işidir. Yakın bir istikbalde muntazam drenaj ve kanalizasyonlarla bu sıtma intanına kaynak teşkil eden bataklıkların kurutulması yerini müubit ve bereketli topraklara terk edeceğini ve bu topraklarda çalışan soluk benizli büyük dalaklı vatandaşlar yerine tarlası ve çayırı başına zevkle çalışan neşeli ve sıhhatli vatandaşların yer alacağına ve Cumhuriyet Hükümetimizin sırası geldikçe bu sıhhi ve içtimai dertlerimizin başında gelen sıtma işinde düzenliyerek yok edeceğine kat'i ve sarsılmaz imanımız vardır.

(1) Bir yaşında Erzurumdan hiç bir yere çıkmamış bir çocukta plazmodileri bizzat tesbit ettim.

Ziya Kuşçulu

Son yıllar içinde Erzurum; birkaç değerli evlâdını birbiri peşine ve ekserisini de zamansız toprağa vermekle kaderin ağır çilesine uğramış bulunuyor:

Saip Ödülkü, Hüsamettin Damar, Mehmet Kumbasar, Abdurrahim Şerif Beygu, Sadi Akatay...

Mezarlarının tümseklerini küçülttüğçe aramızda bıraktıkları boşlukları genişleten vefasız seneler, yüreklerimize kat kat hicran karanlıkları yığıyor.

İşleyen, fakat reklâm yapmayan; muvaffak olan, fakat gurur duymayan ve nihayet bir lokma ile bir hırkanın tevazuu içinde yaşayıp mensup oldukları cemiyeti kendilerine borçlu ederek aramızdan ayrılan bu değerli öğretmenler; çevremizin en ileri fikir adamları olduklarına göre evimizin en tabii

üyeleri sayılmakla onları hatırlamamanın imkânsızlığı içinde yanıp dururken bu kafiye son zamanlarda bir de (Ziya Kuşçulu) yu katmış bulunuyoruz.

Erzurumun en eski ailelerinden birine mensup olup Heybeliada orta okul müdürü iken (5-11-945) de ölen Ziya, «İnsan» olmanın birçok vasıflarına malikti. O, birkaç damla yaş ve birkaç başsağlığı kelimesile yola vurulup unutulacak fanilerden değil, her hatırlandıkça yeni uğranmış bir dert gibi sızlanılacak bir «Kıymet» idi.

Onu bir [Hüznî âmik] in samimiyetine sarıp uğurlayan ve mezarının başında okunan şu şiir onu daha iyi anlattığı için aşağıda neşrediyor ve Tanrıdan bizi bir başka çileye uğratmamasını niyaz ederek annesine, eşine, çocuklarına ve kardeşlerine başsağlığı diliyoruz.

* *

*Ziya, Ziya bana ver bir seda şu makberden
Çıkar mı göklere bilmem Ziya şu makberden?..*

*Cocuk bu hâke neden bizden önce girdin sen?..
Bu hâk bizden utansın, sema şu makberden..*

*Muavinim, [*] acelen neydi terkedip te beni
Ben ölmeden bu nasıl inziva şu makberden?*

*Babam, anam, çocuğum öldü de ben ağlamadım
Bu taş yürek alıyor bir ceza şu makberden..*

*Bu yerde tezkiyeyi ey imam, benden yap
Sûali hep bana sorsun huda şu makberden.*

*Bu bir ademdi ki, insanlığa bu yerde, diki
Fazilet âbidesi zibaka şu makberden*

*Cenazene can edamızla can veren canlı
Cenazeyiz biz ki biz aldık eza şu makberden*

*Ve şüphesiz ki semada makam buldun sen
Seninçin oldu ibaret fena şu makberden*

*Bu son sözüm, kara toprak içinde kalsın mı,
Ziya Ziya, bana et bir nida şu mahberden...*

İsmail Kemal Karayel

(*) Şiir, merhumun çalıştığı eski bir okulun müdürüdür.

Erzurum şairleri gecesi

Halkevimiz son hafta içinde bu adla bir gece tertip etti ve iki gece tekrarlamaya mecbur kaldı.

Programın tatbikine, evimiz başkanı Sıtkı Dursunoğlunun; gecenin mâna ve mahiyetini anlatan bir sözü ile başlandı. Dursunoğlu, Halkevinin bu gece ile en önde önemli vazifelerinden birini yapmış olmakla memleket kültürü namına Halkevîlilerin sevinmekte olduklarını ve bu fikir davasında mevzuun kıymet ölçüsile, gönlün hüdutsuz isteğine uyularak bu gecenin bu nevi çalışma sahalarına güzel bir başlangıç ve örnek olacağını, adları meçhulün karanlığında kalan kıymetleri birer tümsek halinden çıkarak hafızalara intikal ettirmeye çalışmaktan mütevellit bir gayeye yürümenin çok zevkli bir şey olduğunu belirtti.

Dursunoğlunu müteakip Türk tarih karumu üyelerinden ve evimizin Tarih-Müze kolundan değerli arkadaşımız Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu üç seneden beri yorulmadan çalıştığı Erzurum folklor ve edebiyatı üzerindeki inceleme ve araştırmalarının -vasikalara dayanan- bir özünü vermiş ve Erzurum-Bayburt çevresinde yetişmiş, eserleri ile kendilerini tanıtmış, yahut şiir ve hüviyetleri yazma antolojilere inhisar ederek hiç bir şekilde matbuata intikal etmemiş yüz kadar ölü şairin hayat ve şahsiyetlerini topluca aydınlatmış ve bunların eserleriyle beraber Erzurum Halkevi tarafından bastırılarak edebiyat sicilline tevdi edileceğini müjdelemiştir.

Cemâleddin Server'in kısa konferansından sonra perde açılınca davetliler, kendilerini mücessem bir Erzurum kalesi karşısında buldular. Bu kal'e önünde gecenin programı tatbika başlandı.

Yakın zamana kadar büyük ırfan

merkezlerinden biri sayılan Erzurum'un, en eski şairlerinden zamanımıza kadar gelenleri arasından yedi danesi yedi Halkeuli tarafından müşahhas olarak, diğerlerinden yirmi kadarına ait seçme parçalar da -bir kısmı şairlerin yakınları olmak üzere- Halhevîliler tarafından inşad edilmiştir.

1 — Ölüm günü ile hüviyeti üzerinden asırlara nankör karanlığı geçen büyük şair Rebîa Hatun : Öğretmen Memduhe Fıratoglu.

2 — Divan edebiyatının sahibkırant Nef'i : Dil Tarih fakültesinden Aytekin Yakar.

3 — On sekizinci yüz yılın büyük filzof şairi İbrahim Hakkı : Bir gece tıbbiyeden Naci Piriim, diğer gece şairin torunlarından Hâkim Mehmet Veli-

4 — Meşhur halk şairimiz Emrah : Öğreten İzzet Emek.

5 — Tanzimatın hâkim ve ihtilâlcî şairi Ziya Paşa: Doktor İbrahim Budak

6 — 19 uncu yüz yılın büyük halk şairlerinden Narmanlı Sümmânî: Öğretmen Servet Erem.

7 — Erzurumun son yüz yılda en mütebellir ve orijinal şairi Ketencî zade: Yaşar Aktan

tarafından teşhisen temsil edilmişlerdir.

Yalnız şiirleri inşadedilen şairlerle inşadeden arkadaşlar da şunlardı:

1) Hacı Şevket : Yaşar Aktan,
2) Gedai (Hüseyin) : Reşat Aksoy
3) Sıtkı Erzurumî : Selâhattin Tarba
4) Kindıgılı Nuri : Selim Eken
5) Hamit «Solak zade» : Sabahattin Solakoğlu,

6) Zihni «Bayburtlu» Faruk : Kaleli (Melodi)

7) Rahimî «Abdurrahim» : Bîrhan

Gürdoğan,

8) Ceyhanî : Fazıl Nalbandoğlu,

9) Feryadî «Hasan»: Münir Güney

10) Hacı Lutfullah Vehbi : İlhan Sarman,

11) Arif Hikmet : Sıtkı Dursunoğlu,

12) Kâmi : Faruk Kaleli, (Melodi)

13) Sadi Akatay : Özdemir Akatay

14) Mutevekkil «Hacı Galip» : Adnan Karaküçük,

15) Naili «Salim Polat» : Salâhattin Tarba,

16) Zikri «Abdulgani» : Necati Öner,

17) Abdullah Edip : Sıtkı Dursunoğlu

18) Cerrah Kolağası Lutfi : Burhan Gürdoğan.

Bundan sonra müşterek İslâm edebiyatının şaheserlerinden biri olması ve aynı lehçenin kullanıldığı geniş sahada iştirak münasebetleri bulunması dolayısıyla büyük mustarip şairimiz Fuzulinin (Leylâ - Mecnunu) ndan üç tablo yapılmış ve bunda:

(Leyli) yi - Öğretmen Mukime Akkiray,

(Mecnun) u - Mesut Akkiray,

(Nevfel) i de Aytekin Yakar temsil etmişlerdir.

Halkevîliler, şiirlerin inşadında ol-

duğu gibi (Leylâ - Mecnun) temsiliinde de dilin, ölçünün uygunluğuna ve mananın ifadesine son derecede riayete çalışmışlardır.

Gece, programını her figürü ayrı ayrı bir (Şiiri hareket) olan barlarla nihayete erdirmiştir.

Program devam ettiği müddetçe, şairlerimizden bazılarına ait koşmalar ve gazeller; fasıllı surette, tanınmış ses sanatkârimiz ve Halkevli arkadaşımız (Faruk Kaleli) tarafından terennüm edilmiş, halk şairlerine ait şiirler ise bu günün en meşhur halk şairlerinden Şarkışlalı âşık Veysel tarafından sazla söylenmiştir. Şairlere ait kısa biyografik malûmatla, şiiri inşadeden Halkevlinin hüviyeti ve üstat âşık Veyselin sazla söylediği halk şiirlerinin asılları arkadaşımız Reşat Budak tarafından hoparlörle davetlilere bildirilmiştir.

Dekorların işlenmesinde bilhassa iki arkadaşımız - Reşat Budak ve İhsan Coşkun- günlerce çalışmışlardır.

Bu gecenin tertibinde ayrı ayrı emekleri geçen her Halkevli arkadaşımız, çevremizin ihtiyaçlarından birine cevap teşkil ettiğine inandığı «şairler gecesi» ni yakında neşredilecek olan «Erzurum şairleri bröşörü» ile de tamamlayacağına kanidir.

Halkevi çalışmaları

Dil - Edebiyat : Üye adedi: 58

1 — Toplantılarda, törenler ve ihtifallarda, Halk gecelerinde muhtelif konular üzerinde (32) konferans ve söylev verdirdi.

2 — (Erzurum Halkevi Dergisi) nin yazı işlerini idare etti. Folklor üzerinde mahallî incelemeler yaptı ve bunlardan bir kısmını Dergide yayınladı.

3 — Törenler ve ihtifalların tertibinde çalıştı.

4 — 9 13 Şubat/1946 da Erzurum şairleri gecesi yapıldı ve Erzurum'un eserleri ve hayatları etüt edilen yüz şairi tanıtıldı.

Güzel sanatlar : Üye adedi : 70

1 — Keman, piyano, mandolin ve resim kursları açarak dörder ay devam ettirdi.

2 — 15.12.1944 de beş kişilik bir millî çalgı takımı teşkil etti.

3 — On defa çaylı ve cazlı aile toplantısı yaptı.

4 — C. H. P. nin yurt gezisi yaptırdığı ressamın tablolarından Genel Sekreterliğin gönderdiği kırk dört tabloyu 13.1.1945 den 13.4.1945 tarihine kadar üç ay teşhir etti.

5 — Sosyal Yardım yararına 10.3.1945 de bir Balo yaptı.

6 — 12 Mart 1945 de Millî oyunlar ve Türküler gecesi tertip etti.

7 — 9.6.1945 de Lise öğrencilerinin eserlerinden bir Resim sergisi açtı.

8 — 16.6.1945 de Millî ve Mahallî Kültürü göstermek üzere bir Erzurum gecesi yaptı.

9 — 19.6.1945 de İzmir Körler okulundan mezun Mehmet Erbaş'a bir keman konseri verdirdi.

10 — 23.6.1945 de Temsil şubesiyle birlikte bir Erzurum kına gecesi yaptı.

11 — 25.6.1945 de Bayanlara Kabartma nakış kursu açarak yirmi gün devam ettirdi.

12 — 12.7.1945 de Cemal Vuruşkan'a bir keman konseri verdirdi.

13 — 7.9.1945 de Erzurum Kültürü gecesini tekrarladı.

14 — 29.9.1945 de Muvaffak Sami Onat, Harbi Hotan, Halit Doral'ın yirmi yedi tablosile bir Resim sergisi açarak bir hafta devam ettirdi. Bunlardan başka, Dört Düğün ve Nişan gecesini idare etti. Millî oyunlar ve Türküler ekiblerinin adedlerini çoğalttı. Diğer Şubelerle birlikte köy ve şehir gezilerine iştirak etti.

15 — Cumhuriyet ve Yılbaşı balolarında Millî oyunlar tertip etti.

16 — Cumhuriyet Halk Partisinin göndediği Erzuruma ait mimarî sergiyi on beş gün teşhir etti.

17 — İçişleri Bakanı şerefine bir aile toplantısı yaptı.

Temsil : Üye adedi : 94

1 — Onu seyahatlarda olmak üzere (45) piyes temsil etti.

2 — Genel Sekreterliğin emirlerle Halkevi sahnesinde 16.4.1945 den itibaren (24) temsil veren Sadi Tek grubunun temsillerine iştirak ve yardım etti.

3 — Genel Sekreterliğin emirlerle Halkevi sahnesinde 27.6.1945 den itibaren on üç gün temsil veren Atif Kaptan'ın temsillerine yardımda bulundu.

4 — Sadi Tek grubundan Vedat Karaokcu tarafından verilen makyajı derslerinden istifade etti.

5 — 25 nci Askerlik olmak üzere 2 defa kültür ve kayak filimleri, yedi defa karagöz, onbeş defa kukla gös-

terdi. Güzel sanatlar şubesiyle müşterek olmak üzere dört defa kına gecesi yaptı.

6 — 7-11-1945 de Erzurum'a gelen İllüzyonist Kâmil Tekin'in yararlı sanat taraflarından istifade etti.

7 — Diğer şubelerle birlikte gezilere iştirâk etti.

8 — Gardrop eşyasını imkânlardan istifade ederek zenginleştirdi.

Spor : Üye adedi : 83

1 — Her Pazar günü akşamları yapılmakta olan Halk gecelerinde, güreş, boks müsabakaları ve kasa hareketleri yaptı.

2 — 27-1-1945 te Sarıkamışta yapılacak olan Halkevleri Kayak müsabakasına yedi kayakçıyı yaya olarak 17-1-1945 te Beden Terbiyesi Öğretmeni Ahmet Yağızkurt'un idaresinde, gönderdi. Ve oradaki müsabakalarda ferdi olarak birinci, fakat gurup halinde ikinci gelmiştir.

3 — 29-2-1945 de bir spor gecesi tertip etti.

4 — 25-2-1945 de Erzurumda Halk-evliler arasında bir kayak müsabakası yaptı.

5 — 17-6-1945 de Hasankale Halk-evinde yapılan pehlivan güreşlerine Tevfik Buğan'ı iştirak ettirerek birincilik aldı.

6 — 15-7-1945 de (3500) metrelik bir koşu tertip ederek 13 dakika 11 saniyede Necati Karşlı birinci geldi.

7 — Diğer şubelerle birlikte köy ve şehir gezilerine iştirak ederek Kelkit ve Karaköse Halkevleriyle voleybol müsabakası yaptı ve koşular tertip etti.

8 — Kış devresi müddetince bayanların gurup jimnastiği devam etti.

9 — Spor salonuna divar parmaklık yapıldı.

10 — Buz pateni için Halkevi binasının batısındaki bahçeyi hazırlatmağa başladı.

11 — Pencikbol takımı aldı.

12 — Spor salonuna hoparlör konulmuştur.

13 — Kayseri kayak kursuna iştirak etti.

14 — Kış kayak müsabakalarına iştirak etti.

Sosyal yardım : Üye adedi : 51

1 — 1-1-1945 den 19-2-1946 ya kadar (768) hasta muayene ettirdi. Ve bin lira kadar ilâç parası verdi.

2 — Halkevi muayene odasında anı rahatsızlıklar için gerekli ilâçlardan bir ecza dolabı yaptı.

3 — Zuvans, Şeğav, Ergemansur, Cinis köylerine ilâç verdi.

4 — Alaca, Söğütlü, İğdasor, köy gezilerine iştirak ederek doktor ve sıhhat memuru götürdü. Alacada (157) hasta muayene ettirerek bunlardan (35), sıtmalıya (525) atebrin ve (85) uyuzluya ilâç (37) muhtelif hastaya da muhteviyatının bedeli Halkevinden ödenmek üzere reçete verdi. Bu köylerin okul öğrencilerine ellişer defter, kalem ve tebeşir dağıttı.

5 — Muhtaç ve yoksullara imkân nisbetinde nakdi yardımda bulundu.

Halkdershaneleri ve Kurslar: Üye adedi : 42

1 — Dörder ay devam etmek üzere Fransızca ve İngilizce kursları açtı. ve bunlardan Fransızcaya (56) İngilizceye de (32) öğrenci devam etti.

2 — Altısı erkeklere ve ikisi kadınlara olmak üzere sekiz Halkdershanesi açtı. Devre sonunda erkek ders-hanelerinden imtihana giren (240) okurdan (164) ve kadın ders-hanelerinden giren (70) okurdan (45) ı muvaffak olarak okur yazar vesikası aldı.

3 — 11-1-1945 de İl merkezinde bulunan İlkokul öğretmenlerine, resim İş Musiki, millî oyunlar ve beden Terbiyesi kursu açmış ve bu kursda üç ay devam etmiştir.

Kütüphane ve Yayın: Üye adedi: 53

1 — 24 7-1945 de beşinci Kitap sergisini açarak bir sene zarfında tedarik edilen (937) kitap teşhir edildi. Geçen sene sergisinden bu sergi tarihine kadar kitap okuyucusu (25387) olup sergi tarihinde kitap miktarı da (7251) e balığ olmuş ve sergiden bugüne kadar da (300) kadar kitap daha tedarik edilmiştir.

2 — Sayın Cevat Dursunoğlu tarafından da (154) kitap teberru edilmiştir.

3 — Bu Şube ayrıca Derginin yayınlanması işleri ile de meşgul olmuştur.

Köycülük : Üye adedi: 79

1 — Sağlık ve Tarım Bakanlıklarından ve Müdürlüklerinden gönderilen bröşürleri köylere ve Halkodalarına dağıttı

2 — 5-6-1945 da Alaca köyüne 2-7-1945 de Ilıcaya köy gezileri tertip etmiş ve bu gezilere Sosyal Yardım, Güzel Sanatlar, Spor ve Temsil şubelerinden de Halkevli iştirâk etmiştir.

3 — Diğer şubelerin'de iştirakile 17 Temmuzdan 21 Temmuza kadar Gümüşane, Kelkit'e 30 Temmuzdan 6 Ağustos-a kadar Kars, Cılavuz, Sarıkamış'a ve 22 Ağustostan 26 Ağustos-a kadar devam eimek üzere Karaköseye ve 27. 28 aralık ta da Hasan kaleye geziler tertip edilmiştir. Bu gezilere 30-35 arasında ve onu Bayan olmak üzere Halk-evli iştirak etmiştir.

4 — 1-3-1945 den itibaren Halka ve köylülere dilekçe ve mektup yazılmağa başlanmıştır.

5 — Diğer şubelerin de yardımları temin edilmek üzere her pazar günü akşamı ve 35 defa Halk gecesi yapılmıştır.

6 — Açılacak köy odaları hakkında konuşulmak üzere 25-2-1945 de köy öğretmenleri toplantısı yapılmıştır.

Tarih ve Müze: Üye adedi: 32

1 — Bazı mahallî elbiselerden tedarik edilmiştir.

2 — Süs ve ev eşyalarından da tedarik edilebilenler Müzeye konulmuştur.

3 — Erzurum Tarihine dair yazılar (Erzurum Halkevi Dergisi) nde neşredilmiştir.

4 — Eski eserleri sevmeye ve kuruma kurumunu teşkil için lüzumlu kararlar aldı.

Yapılan Törenler ve ihtifaller

29 Ekim 1944: Cumhuriyetin 21 inci yıldönümü

10 Kasım 1944: Atatürk'ün ölümünün altıncı yıldönümü

25 (19) Şubat 1945: Halkevlerinin açılışının 13 ncü yıldönümü

12 Mart 1945: Erzurum'un kurtuluşunun yirmi sekizinci yıldönümü

1 Nisan 1945: ikinci İnönü zaferinin yirmi beşinci yıldönümü

9 Nisan 1945: Mimar Sinan'ın ölümünün 375 inci yıldönümü

23 Nisan 1945: Millî Egemenlik ve çocuk bayramı

17 Haziran 1945: Toprak bayramı

3 Temmuz 1945: Atatürk'ün Erzuruma ilk gelişi ve 1877 Aziziye şehitleri ihtilafı.

24 Temmuz 1945: Lozan zaferi ve Montro mukavelesi.

30 Ağustos 1945: Büyük Zafer.

26 Eylül 1945: Dil Bayramı

10 Ekim 1945 Atanın altıncı ölüm yılı ihtifalı.

Dişardan yapılan müsamereler, Ziyafetler, Balolar, toplantılar :

1 — On altı defa okullar tarafından öğrenci velilerine müsamere

2 — 29 Ekim 1944 İl tarafından Cumhuriyet balosu

3 — Üç defa Silah Fabrikası tarafından müsamere.

4 — C. H. P. İl İdare kurulu tarafından İl Genel Meclisi Üyelerine çay ziyafeti: 25-2-1945

5 — Çocuk bayramında İlkokulların

İştirakile müsamere ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından yüz çocuğa çay.

6 — Lise tarafından konser: 11-5-945

7 — Lise Öğrencilerinin eserlerinden Resim sergisi: 9.6 1945

8 — Dağcılık Kulübü tarafından Suvare: 2-7-1945

9 — Tekel Bakanı Sayın Suat Hayri Ürküplü şerefine Belediye tarafından çay

10 — Ulaştırma Bakanı Sayın Ali Fuat Cebesoy şerefine Belediye tarafından çay: 25-9-1945

11 — Üç Ressam tarafından 27 eserden mürekkep Resim sergisi: 29-9-945

12 — Kızılay senelik kongresi.

13 — Eğitim işleri etrafında Muhtar ve Eğitimci toplantısı.

14 — Siyasal bilgiler okulu mezunlar toplantısı

15 — Dağcılık kulübünün senelik toplantısı.

16 — Tatbikat okulu müsamesesi

17 — Orduya filimler gösterildi.

18 — Yardım sevenler kongresi

Müteferrik işler:

Halkevi binasının doğusundaki bahçe ağaçlandırılarak (360) ağaç dikilmiştir. Şehir hoparlörleri Halkevine bağlatılmıştır.

Su yolları tamir ettirilmiş ve binanın bozuk yerlerinin boya ve meremati ile damının kiremitleri ve su boruları'nda tamir ettirilmiştir.

Şehir haberleri

Antalya Valiliğine tayin edilen ve Erzurumlularda unutulmaz hatıralar bırakan eski Valimiz Halûk Nihat Pepeyi yerine Siirt Valisi Cemal Dinç tayin edilmiş ve işine başlamıştır.

Yeni Valimize hoş geldiniz diyen Dergimiz, her ikisinin de samimî ve değerli yazılarını bekler ve kendilerine candan başarılar diler.

Üç senedenberi Halkevimizin Başkanlığında bulunan Üçüncü Genel Müfettişlik Millî Eğitim Müşaviri Murat Uraz İstanbul Millî Eğitim Müdürlüğüne tayin edilmiştir.

Halkevimiz ve Dergimiz için çok büyük ve unutulmaz gayretler sarfetmiş olan eski Başkanımıza yeni vazifesinde de üstün başarılar dileriz.

İmtiyaz sahibi: Fazıl Nalbandoğlu

Neşriyat müdürü: Sıtkı Darsanoğlu

Basıldığı yer :

Erzurum Vilâyet Matbaası

ERZURUM HALKEVİ DERGİSİ

İki ayda bir çıkacak olan mecmuamızın senelik abona bedeli 150 kuruştur. İsteyenlerin Erzurum dergisi adresine Halkevine müracaatları.

Halkevi Dergileri

Halkevinin adı

Ankara
Adana
Afyon
Amasya
Antalya
Bafra
Balıkesir
Bursa
Burdur
Artvin
Denizli
Diyarbakır
Elâzığ
Eminönü
Eminönü
Kayseri
Erzurum
Eskişehir
Giresun
Isparta
İzmir
Kars
Konya
Manisa
Mersin
Merzifon
Milâs
Muğla
Niğde
Niksar
Tire
Trabzon
Samsun
Sinop
Sivas
Yozgat
Zonguldak

Derginin adı

Ülkü
Görüşler
Taşpınar
Yeşilirmak
Türk Akdeniz
Altınyaprak
Kaynak
Uludağ
Burdur
Çoruh
İnanç
Karacadağ
Altın
Yeni Türk
Halk Bilgisi Haberleri
Erciyaş
Erzurum
Halkevi
Ak Su
Ün
Fikirler
Doğuş
Konya
Gediz
İçel
Taşan
Yeni Milâs
Muğla
Akpinar
Ülker
Küçük Menderes
İnan
19 Mayıs
Diranas
Orta Yayla
Bozok
Kara Elmas

Fiatı 40 Kuruştur